

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**AFGANİSTAN'DA İSLAM ALGISI
(SOSYO-PSİKOLOJİK BİR YAKLAŞIM)**

**Hazırlayan
Anita HAYDARI**

**Danışman
Doç. Dr. Ali KUŞAT**

Yüksek Lisans Tezi

Ağustos 2024, KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**AFGANİSTAN'DA İSLAM ALGISI
(SOSYO-PSIKOLOJİK BİR YAKLAŞIM)**

**Hazırlayan
Anita HAYDARI**

**Danışman
Doç. Dr. Ali KUŞAT**

Yüksek Lisans Tezi

Ağustos 2024, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Anita HAYDARI

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Anabilim Dalı : Din Psikolojisi
Program Adı : Yüksek Lisans
Tez Başlığı : Afganistan'da İslam Algısı (Sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım)

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 65 sayfalık kısmına ilişkin 22/08/2024 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 11 dir.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 22/08/2024

Danışman: Doç. Dr. Ali KUŞAT

Öğrenci: Anita HAYDARI

KILAVUZA UYGUNLUK

“Afganistan'da İslam Algısı (Sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım)” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Anita HAYDARI

Danışman

Doç. Dr. Ali KUŞAT

Felsefe ve Din Bilimleri ABD Başkanı

Prof. Dr. Süleyman AKYÜREK

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Ali KUŞAT danışmanlığında **Anita HAYDARI** tarafından hazırlanan “**Afganistan'da İslam Algısı (Sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım)**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Felsefe ve Din Bilimleri** Anabilim Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

12/08/2024

JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. Ali KUŞAT

Üye : Doç. Dr. Mustafa ULU

Üye : Doç. Dr. Yasin İPEK

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... / 2024

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Başta aileme, bütün hayatın olumsuz şartlarına rağmen yurt dışında eğitimime devam etmem için beni destekledikleri için can gönülden teşekkür ederim. Diyanet Vakfı her yıl binlerce gencin okuma hayalini gerçekleştiriyor. O geçlerden birisi de ben oldum. Yüksek Lisans eğitimime Diyanet Vakfı Akademik desteği ile başladım bana bu imkanı sağladığı için Diyanet Vakfına teşekkürlerimi sunuyorum, Tez yazma sürecinde fazla emeği olan, eğitimim süresince bana kılavuzluk yapan, değerli danışman hocam sayın Doç. Dr. ALİ KUŞAT hocama çok saygılarımı ve içtenlikle teşekkürlerimi sunarım. Bu dönemde bana destek olan arkadaşlarıma ve emeğe geçen herkese çok teşekkür ederim. Türk halkına bize yıllardır ev sahipliği yaptıkları için minnettarlığımı ifade etmek istiyorum.

Anita HAYDARI

2024 Temmuz-KAYSERİ

AFGANİSTAN'DA İSLAM ALGISI (SOSYO-PSIKOLOJİK BİR YAKLAŞIM)

Anita HAYDARI

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2024

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ali KUŞAT

ÖZET

İslam, insanların tekbir Allah'a teslim olmalarını, dürüstlük, merhamet, cömertlik, adalet gibi erdemlerin yaşanmasını ve toplumsal adaletin sağlanmasını önemser. Müslümanlar, İslam'ın öğretilerine uygun bir şekilde yaşamaya çalışırken, aynı zamanda Allah'ın rızasını ve cenneti kazanmayı amaçlarlar. İslam'ın emirlerinden biri, Allah için Cihat etmektir. Cihat kelimesi İslam'da mukaddes bir anlam taşımaktayken günümüzde özellikle Batı anlayışları çerçevesinde olumsuz bir anlam yüklenmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmada üzerinde sık duracağımız en önemli konu cihat kavramına, Afganistan'da İslamcı hareketler olarak bildiğimiz gurupların nasıl bir anlam yükledikleri olacaktır.

Bu çalışmanın kapsamlı olarak İslamcı hareketlerin Afganistan'da Nasıl ve niçin ne zaman ortaya çıktıklarını, Taliban gibi gurupların din anlayışlarının ve dine karşı çok katı olmalarının nedenleri Psikolojik açıdan incelenmiştir. Afganistan'ın günümüzdeki siyasi ve İslami gerginliklerine ışık tutulmaya çalışılmıştır. İslamcı hareketler özellikle 11 Eylül olayından sonra dünya genelinde daha çok bilinir hale gelmiş bilinmekte ve bunlarla ilgili birçok eser ele alınmıştır. Bu çalışmada ise onlardan farklı olarak bu hareketler Erikson'ın Psiko-sosyal gelişim teorisi çerçevesinde özellikle çocukluk döneminde, yaşanan bu olumsuz deneyimler, ilerleyen yaşlarda saldırganlık ve kişilik bozuklukları gibi sorunlu davranışların ortaya çıkmasına neden olabilir. Kısacası çok eski bir medeniyete sahip olan, Al Biruni (973-1048) Fahreddin er-Razi (1149-1209) ve Abdullah Ansari (1006-1088) gibi alimler ve bilim adamları yetiştiren Afganistan'ın günümüzde nasıl bu duruma geldiğine ışık tutulmaktadır. Yıllardır iyileşemeyen hasta Afganistan'ın Hastalık nedenleri bu çerçevede aranmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, İslamcı Hareketler, Psikolojik Yaklaşım.

PERCEPTION OF ISLAM IN AFGHANISTAN (A SOCIO-PSYCHOLOGICAL APPROACH)

Anita HAYDARI

**Erciyes University, Graduate School of Social Sciences
Master's Thesis, August 2024
Thesis Supervisor: Assoc. Prof. Ali KUŞAT**

ABSTRACT

This study explores the interpretation of Jihad by Islamic movements in Afghanistan, with a focus on how these groups have shaped the nation's current socio-political landscape. While Jihad in Islam is fundamentally about striving for God's favor and upholding virtues like honesty, compassion, and social justice, it has been misinterpreted in Western contexts especially after the events of September 11, often linked to extremism. The research delves into the emergence of Islamic movements in Afghanistan, particularly the Taliban, and examines their rigid religious views and actions through Erikson's Psychosocial Development Theory. By analyzing the psychological impacts of adverse childhood experiences, the study seeks to explain how such traumas may lead to aggression and personality disorders, contributing to the strict and often violent behavior seen in these groups. Additionally, the research provides historical context, referencing Afghanistan's rich intellectual heritage with scholars like Al-Biruni, Fakhr al-Din al-Razi, and Abdullah Ansari, to contrast the nation's past with its present challenges. Ultimately, this study aims to uncover the roots of Afghanistan's enduring conflicts by linking psychological development with the rise of extreme interpretations of Islam, offering a unique perspective on the complex interplay between religion, psychology, and politics in the region.

Keywords: Afghanistan, Islamic Movements, Psychological Approach.

İÇİNDEKİLER

AFGANİSTAN'DA İSLAM ALGISI (SOSYO-PSIKOLOJİK BİR YAKLAŞIM)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN JEOPOLİTİK KONUMU VE TARİHİ

1.1. Afganistan'ın Jeopolitik Konumu	6
1.2. Afganistan Tarihi.....	12
1.2.1. İslam'dan Önce Afganistan Tarihi	12
1.2.2. İslam'dan Sonra Afganistan Tarihi	13
1.2.2.1. Tahiriler Devleti.....	14
1.2.2.2. Saffariler Devleti.....	15
1.2.2.3. Samani Devleti.....	15
1.2.2.4. Gazneliler Devleti	16
1.2.2.5. Selçuklular Devleti.....	16
1.2.2.6. Harzemşahlar Devleti.....	17
1.2.2.7. Moğollar Devleti.....	17
1.2.2.8. Herat Timurlular Devleti.....	18
1.2.2.9. Safeviler Devleti	18
1.2.3. Afganistan Devletinin Kuruluşu.....	19
1.2.3.1. Ahmet Şah Dürrani Abdali Dönemi (1747-1773).....	19
1.2.4. Modern Afganistan Kuruluşu	22

1.2.5. Zahir Şah Dönemi (1933-1973).....	26
1.2.6. Mücahitler Dönemi.....	29
1.2.7. Taliban'ın Ortaya Çıkışı.....	30
1.2.7.1. Taliban Lideri ve Yönetimi.....	31
1.2.7.2. Hamid Karzai ve Aşraf Gani Dönemi.....	32
1.3. Afganistan'ın Etnik ve Dini Yapısı	33
1.3.1. Peştunlar	34
1.3.2. Tacikler.....	34
1.3.3. Türk Kökenli Afganlar	35
1.3.3.1 Özbekler ve Türkmenler	35
1.3.3.2. Hazaralar	35
1.4. Afganistan'ın Sosyo Kültürel Yapısı.....	36
1.5. Doğal Kaynaklar.....	38
1.6. Afganistan'ın Ekonomik Yapısı	39

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMCI HAREKETLER VE AFGANİSTAN ÜZERİNDE ETKİLERİ

2.1. Afganistan'da İslam Algısı.....	42
2.2. İslamcı Hareketler Kimdir?	43
2.3. İslamcı Hareketlerin Ortaya Çıkışı.....	49
2.4. İslam Dünyasının Dini Merkezlerinin Afganistan Üzerinde Etkileri	51
2.4.1. Seyyid Cemaluddin Afgani	52
2.5. Taliban'ın Din Anlayışı	52
2.5.1. Vehhabilik	53
2.5.2. Selefilik.....	54
2.6. 2021'de Taliban'ın Afganistan'a Tekrar Dönüşü ve Yönetimi.....	56
2.7. Eğitim	59

SONUÇ	61
-------------	----

KAYNAKÇA.....	67
---------------	----

KISALTMALAR LİSTESİ

Dr : Doktor

Km : Kilometre

km² : Kilometrekare

yy : Yüzyıl

GİRİŞ

Afganistan, Asya'nın merkezinde bulunan İslam ülkelerinden biridir. Ülkenin %99'u Müslümandır. Çok az sayıda Sih ve Yahudiler yaşamaktadır.¹ Komşuları, Pakistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Çin'dir. Başkenti Kabil olmak üzere en büyük şehirleri Kandahar, Herat ve Mezar-ı Şerif'tir. Afganistan'ın para birimi Afgani'dir. Ülkenin resmi dili Darice (Farsça) ve Peştunca'dır, ancak Özbekçe ve Türkmençe gibi diğer diller de konuşulmaktadır. Afganistan'da birden fazla etnik grup yaşamaktadır. Peştunlar, Tacikler ve Özbekler çoğunluk kısmını oluşturmaktadır. Ekonomisinin büyük bir kısmını tarım ve hayvancılığın oluşturduğu Afganistan'da tahıl ürünleri, pamuk, üzüm gibi ürünler yetiştirilmektedir. Ülke genelinde kuru meyve üretimi çok yaygındır. Taliban Lideri Hibetullah Ahundzade'nin 2022 Nisan ayında afyon ekimini tamamen yasaklamasının ardından, geçmişte dünyanın önde gelen uyuşturucu üreticisi ülkelerinden biri olarak bilinen Afganistan'da afyon üretimi önemli ölçüde azalmıştır.² Yasaklamakla sınırlı kalmayıp haşhaşın çok yetiştirildiği bilinen Hilment ve Badahşan gibi bölgelerde sıkı denetimler yapılarak haşhaş yetiştiriciliği büyük ölçüde engellendi.

İpek Yolu'nun ülke üzerinden geçmesi stratejik bakımdan ülkeyi daha önemli bir noktaya getirmiştir. Tarihi çok eskilere dayanan Afganistan, farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Coğrafi konumu nedeniyle sömürgeci devletlerin dikkatini çekmiş ve tarih boyunca Afganistan'a yönelik çeşitli politikalar izlenmiştir. Komşu ülkeler, kendi çıkarlarını göz önünde bulundurarak Afganistan'ın iç işlerine müdahale etmiş ve hanedanları birbirine düşürerek karşı karşıya getirmeyi başarmışlardır. Bu durum günümüzdeki Afganistan'da yaşanan sorunların temelini oluşturmaktadır. Etnik gruplar

¹ Mehmet Saray, "Afganistan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde, (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), I: 408.

² Yogita Limaye, (2023). *Afganistan'da Taliban'ın Yönetime Gelmesiyle Afyon Üretimi Yüzde 95 Düştü*. BBC News, 23 Nisan 2024 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/articles/cv219q536y3o> adresinden erişilmiştir.

arasında yapılan ayırım ve dış müdahaleler, ülkenin istikrarsızlığına yol açmış bunun sonucunda payına düşen olumsuz nasibini alan Afganistan pek çok alanda birlik ve bütünlüğünü kaybetmiştir. 20. yüzyılın sonlarına doğru Sovyetler Birliği'nin işgali, ardından iç savaşlar ve Taliban yönetimi dönemiyle istikrarsızlık gittikçe artmıştır. Yaşadığı istikrarsızlık ülkenin başta eğitim ve ekonomisi olmak üzere tüm alanları olumsuz etkilemiştir. Afganistan'ın "İmparatorluklar mezarlığı"³ olarak adlandırılması, ülkenin coğrafi konumunun sömürgeci devletlerin ilgisini sürekli olarak çekmesi, farklı etnik grupların çatışma halinde olması ve eski bir medeniyete sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Emanullah Han'ın (1919-1929) Afganistan Liderliği zamanında altı aylık bir dünya gezisinin ardından getirdiği siyasi, sosyal ve kültürel reform programlarını başlatması büyük tepkilere neden oldu. Emanullah yaptığı ziyaretlerinde Rusya'yı ziyaret ettikten sonra Türkiye'yi de ziyaret etti ve en çok Türkiye Cumhuriyeti'nden etkilendi. O zaman Türkiye'de gerçekleştirilen Cumhuriyet dönemi inkılaplarının bir kısmının Afganistan'da uygulanması, Emanullah Han'ın komünizme olan ilgisi kominizmin Afganistanda yayılması sonucu halkın dini uygulamalarını sınırlama çabaları ve giyimde yapılan reformlar, eğitimin zorunlu kılınması, Afgan gençlerinin eğitim için yurtdışına gönderilmesi, selam vermek yerine şapka çıkartılması gibi Afgan halkının daha önce karşılaşmadığı ve kültürüne tamamen ters gördüğü reformlarla karşılaşması, Afgan halkının özellikle Afganistan'ın dindar kesimlerinin ayaklanmasına sebep olmuştur.⁴ Habibullah Kalakani, İngilizlerin talebi zerine Emanullah Han ve onun getirdiği reforma karşı Afgan halkını yönlendirdi. Afganistan'ın bu günlere gelmesine neden olan şahsiyetler arasında olduğu bilinen Kalakani, Emanullah Han dinden çıkmıştır diye halkı ona karşı kışkırttı. Emanullah Han'a karşı uyandırdığı kargaşa sonucu onu tahtan indirip daha sonra Afganistan'ı altı aylık kısa bir dönem kendisi yönetti. Böylece Emamullah Han'ın getirdiği reforma karşı olarak Afganistan'da İşlamcı hareketler, diye adlandırdığımız guruplar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Afganistan'ın bu günlere gelmesinin nedenlerinden biri, Afgan halkının olayları sorgulamadan, doğruları araştırmadan hareket etmeleri olmuştur. Yakın tarihte (2015)'te

³ BBC News, (2021). *Afganistan: Neden 'İmparatorluklar Mezarlığı' deniyor*. 23 Nisan 2024 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58272462> adresinden eşişilmiştir.

⁴ Mehmet Köçer, *Emanullah Dönemi Afganistan*, (İstanbul: Manas Yayınevi, 2009), 71.

Kuran'ı Kerimi yakma iftirasına maruz kalarak insanlar tarafından vahşice katledilen Furhunda Malikzade örnek verilebilir. Farhunde daha 27 yaşında dini bilgilere sahip duyarlı bir gençti. Kabil'de bulunan Şah-ı du Şamşire tapınağında yapılan bazı uygulamalara tepki gösterdiği ve nüshacılar nüsha yazmanın haram olduğunu dile getirdiği için oradaki nüshacılar tarafından iftiraya uğrayarak öldürüldü.

Bu çalışmanın konusu, Afganistan'da ortaya çıkan Taliban gibi İslamcı hareketlerin yukarıda bazı örnekleri verilen katı din anlayışları ve yönetimlerini, psiko-sosyal açıdan inceleyerek, eskiden parlak ve köklü bir medeniyete sahip olan, Al Biruni (973-1048) Fakhr al-Din al-Razi (1149-1209) ve Abdullah Ansari(1006-1088) gibi alimler yetiştiren Afganistan'ın günümüzde nasıl bu duruma geldi? sorusuna cevap aranmaya çalışılmaktadır.

Afganistan'da etnik gurupların birbirleriyle anlaşmazlıkları git gide çoğalarak iç savaşa neden olmuş, bu durum ülkenin birlik ve bütünlüğünü bozmuştur. Afganistan'ın kurucusu olarak bilinen Afgan kralı Ahmet Şah Dürrani halk arasında çok sevilen bir kişiliğe sahip olduğu bilinmektedir. Ahmet Şah bütün çabalarına rağmen ülkede birlik sağlayamamıştır. Bunun nedeni onun kendi saltanatı esnasında kendi hanedanını başka hanedanlardan daha üstün tutarak halk arasında kargaşaların artmasına neden olmuştur. Tarih kitaplarında Ahmet Şah'ın saltanatı boyunca yaptığı tek hatası kendi hanedanına daha çok öncelik vermesi olduğu bilinmektedir. Afganistan'da hala bir birlik sağlanamamasının büyük nedenlerinden biri de bu olay olmuştur.⁵

Afganistan'da farklı tarihler arasında birden fazla işgal gerçekleşmiştir. Can pahasında olsa bile Afgan halkı işgalcilere karşı direnmiştir. Afganistan'da cumhurbaşkanlık sistemini Davut Han getirmiştir. Davut Han ülkenin özellikle ekonomi alanında kalkınmasına çok büyük başarılar imza atarak bağımsız bir Afganistan kurmak için çabalamıştır. Tarihçiler, Davut Han için Sovyet dostu bir siyasetçi olduğunu söylemektedirler. Davut Han gençleri eğitim için Sovyetler birliğine göndermiştir. Lenin'in "Bir ülkeyi kazanmak istiyorsanız önce o ülkenin gençlerinden başlayacaksınız." sözü gereği Sovyetlere eğitim için giden gençler Marksist olarak ülkeye geri dönmüşlerdir.

⁵ Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, (Ankara: Kitabevi Yayıncılık, 1997), 17.

Davut Han'ın Sovyetler birliğine duyduğu derin sevdası Sovyetlerin Afganistan'ı kolayca işgal etmelerine zemin hazırladı. Davut Han'ın Sovyetlerle olan sıkı ilişkisinden halk rahatsız olmaya başlamış bunun üzerine Afgan kadınlarının Sovyetler birliğine askeri eğitim için gönderilmesi karşısında Afgan halkı Davut Han'a ve Sovyetlere karşı ayaklanma başlattı. Mücahitler grubu olarak bilinen bu grup zamanla Sovyetler birliğini ülkeden çıkarmayı başardılar. Daha sonra Mücahitler arasında anlaşmazlık başladı ve iç savaşa neden oldu. Bu savaşlar sonucunda milyonlarca Afgan işsizlik sebebiyle başka ülkelerde iş bulma ümidiyle ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.

Mücahitler arasında çatışmalar devam ettiği dönemde kendilerine Taliban (öğrenciler) adını verdikleri bir grup ortaya çıktı. Çok hızlı bir şekilde Afganistan'ı ele geçiren bu grup çok katı ve sert bir yönetim uyguladı. Taliban ülkeye ilk girdikleri zaman kadın ve çocuk tanımadan kendilerine direnen sivil halkı acımasızca öldürmekten çekinmedi.

Modernizme karşı olan bu grup devlet dairesinde çalışan bireyleri kendilerine karşı çıkmaları nedeniyle hapse attılar. Televizyon, radyo ve fotoğraf makinesi gibi elektronik cihazları kırarak yasakladılar. Sakal bırakmayı tekfir ederek cezalandırdılar. Namaz vakti kadın ve erkekleri kırbaçlayarak namaz kılmaya götürdüler. Birine "öğlen namazı kaç rekat?" diye sorulduğunda 30 rekat diye cevap vermesi aslında onun bilmemesinden kaynaklı değildi. Taliban zorlaması ile 3 defa öğle namazı kıldığı için bu cevabı vermiştir. Zamanla çok ses getiren Taliban'ın tavırları Batılı birçok ülkede İslamiyet ve Müslümanlara karşı olumsuz bir imaj yarattı. Bu çalışmanın amacı da söz konusu şiddete yatkın grupların arkasındaki piko-sosyal nedeni incelemektir.

Yukarıda bahsedilen bilgiler doğrultusunda bu çalışma 2 ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Afganistan'ın tarihi, coğrafi konumu, sosyo-ekonomik ve etnik yapısı hakkında bilgiler verilir ikinci bölümde ise daha çok İslamcı hareketlerin doğuşu ve şiddete dayalı grupların onları bu kadar şiddete mecbur bırakan nedenleri Erikson'cu bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Erikson'un gelişim teorisine göre her gelişim dönemlerinde insanın farklı birtakım ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlar güzel bir şekilde karşılanmadığı takdirde ilerleyen zamanlarda bireylerde kişilik bozukluğu ve saldırganlık gibi olumsuz kişilik meydana gelmektedir.

Bu çalışmanın önemi, özellikle 11 Eylül olayından sonra dünya genelinde bir ses getirdiği bilinmekte olan İslamcı hareketlerin Erikson'un Psiko-sosyal gelişim teorisine göre

incelenmesidir. Bu çalışmanın yöntemi çalışmada, nitel bir desen kullanılarak veriler temel olarak literatür incelemesi yoluyla toplanmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında, Erikson'un Psiko-sosyal Gelişim Teorisi ile Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi incelenmiştir. Ayrıca, Kernberg, Robert Louis Stevenson ve İbn Haldun'un eserlerine de başvurulmuştur. Çalışmada en çok Erikson'un gelişim süreçleri üzerinde durulmuştur.

Doküman inceleme yöntemi, araştırılmak istenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini içerir. Bu yöntem, neredeyse tüm araştırmalar için vazgeçilmez bir veri toplama tekniğidir. Her ne kadar doküman inceleme yöntemi tarih, antropoloji ve dilbilim alanlarında yaygın olarak kullanılsa da, sosyolojide de önemli bir yer tutar. Örneğin, Max Weber ve Émile Durkheim, din sosyolojisi ve kapitalizmin temelleri üzerine tezlerini geliştirirken dinle ilgili belgeleri ve mezheplerle ilgili ilanları ve küçük notları incelemişlerdir. Benzer şekilde, psikoloji alanında Yalom, Willi ve Twenge, doküman inceleme ve yorumlama yoluyla teorilerini oluşturmuşlardır.

Kütüphanelerde bulunan yerli ve yabancı eserler incelenmiş ve istifade edilmiştir. Bunun yanı sıra tez ve makaleler kullanılmıştır. Afganistan'da yaşamış bireylerle birebir görüşme yapılmıştır. Sonuç bölümünde iki bölümün değerlendirmesi yapılarak sonlandırılmıştır.

Frank Summers'a göre, modern çağın hızla değişen yapısına uyum sağlamakta güçlük çeken bazı bireylerin, modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan temel endişelere karşı kendilerini güvende hissetmek için sıkı bir grup kimliği oluşturduğunu ve diğerlerini dışlayan grup yapılarına sığınarak bu endişelerle başa çıkma eğiliminde olduğunu belirtiyor. Bu durum, bireylerin kimliklerindeki belirsizlik ve zayıflığı vurgular. Çocukluk döneminde yaşanan olumsuz olayların bireylerin bilinçaltında hala devam etmesi, bireylerin bu gruplara girmelerine, körü körüne onlara bağlı kalmalarına ve kendilerine bir kimlik inşa edememelerine neden olmaktadır.⁶

⁶ Murat Beyazyüz, F. Sevinç Göral Alkan ve Erol Göka, "Fundamentalizmin Psikolojisi", *Avrasya Dosyası Dergisi*, 13, 3 (2007): 360-372.

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN’IN JEOPOLİTİK KONUMU VE TARİHİ

1.1. Afganistan’ın Jeopolitik Konumu

Siyasal İslam, İslamcılık, İslami Radikalizm, İslami köktencilik, Fundamentalizm ve aşırıcilık vb. olarak bilinen bu hareketler,⁷ başta İslam’ı referans göstererek sabit siyasal sistemi meşru veya meşru olamayan yollarla İslami kanunları getirmeyi ve İslam’ı yaymayı amaçlamaktadırlar.⁸ Bu grupların nasıl ortaya çıktığını daha iyi anlayabilmek için her şeyden önce Afganistan’ın coğrafi konumunu, etnik yapısını, tarihini ve siyasi olaylarını incelemek bu çalışmanın amacı açısından önem arz etmektedir. Çünkü bu faktörlerin, ülkenin karmaşık ve çalkantılı durumunu anlamak için dikkate alınması gerekmektedir. Afganistan Asya kıtasının tam kalbinde, denize kıyısı olmayan bir ülkedir. Pakistanlı şair ve filozof Muhammed İkbal, Afganistan’ın, Asya’nın huzuru ve barışı için önemine şu sözleriyle vurgu yapmaktadır.

“Asya su ve çamurdan yapılan bir peyker (vucut) gibidir. Afgan milleti bu vücudun kalbidir. Eğer Afganistan’da huzursuzluk olursa bütün Asya’da olmuş olur fakat eğer Afganistan’da barış olursa bütün Asya’da barış ve huzur olur.”⁹

آسیا یک پیکر آب و گل است
ملت افغان در آن پیکر دل است
از فساد او فساد آسیا
در گشاد او گشاد آسیا

⁷ Humayoon Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020), 16.

⁸ Levent Duman ve Özgür Üşenmez, “Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İslam”, *The Journal of Social Sciences*, 7, (2016), 258.

⁹ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 2.

Yine ikbal Afganistan’da barış, bütün Asya’da barış diyerek Afganistan’ın konumunun özelliğini özetle dile getirmektedir. Orta Asya’da barış ve huzur olmasını istemeyenler, Afganistan’ın huzurunu bozmaya çalışmaktadırlar. Afganistan’da eskiden beri ilk Sasani İran Devleti işgali ile başlayan İşgallar farklı devletler tarafından durmadan devam etmiş ve Afganistan’da hakim olmak istemişlerdir. Günümüzde Amerika, Rusya ve İngiltere gibi ülkeler Orta Asya’da egemenlik kurmak istemişlerdir. Bunu yaparken de Afganistan’ı odak nokta bellemişlerdir.¹⁰ Bu nedenle de Afganistan yıllar boyunca istismar altında kalmıştır. Yine Afganistan coğrafi konumu ve doğal kaynakların zenginliği açısından her zaman dikkatleri üzerine çekmiştir.

Afganistan geçmişten beri “Dünyanın kavşak noktası” olarak isimlendirilmiştir.¹¹ Afganistan’ın böyle isimlendirilmesinin nedeni, Afganistan’ın tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapması ve Afganistan tünellerinin ticari kervanların ticaret için bir geçit güzergahı olarak kullanması ve ticaret işlerini kolaylaştırması sebebiyle bu ismi almıştır.

Afganistan’ın batısında İran, güney ve güneydoğusunda Pakistan, kuzeydoğusunda Çin, kuzeyinde Türkmenistan ve Özbekistan, kuzeydoğusunda Tacikistan ülkeleri ile komşu olan dağlık bir ülkedir. Afganistan’ın yüzölçümü 650.000 km² dir.¹² Ülkenin doğusu ile batısı arasındaki mesafe 1350’km, Kuzey ve Güneyi arasındaki mesafe ise 900 km’dir.¹³

İpek Yolu’nun Afganistan üzerinden geçmesi Afganistan’ı daha da önemli hale getirmektedir.¹⁴ Yüzlerce yıl önce, Afganistan, Doğu ve Batı arasında önemli bir ticaret, tarım, sosyal ve göç faaliyetlerinin yolu olan İpek Yolu’nun merkeziydi. Bu nedenle, yaklaşık dört bin yıl önce, bu ülke Asya’daki siyasi, ekonomik, sosyal ve dini güçlerin zihinlerinde yer almaktaydı. İpek Yolu, Afganistan’ın Kuzey ve merkezi bölgelerinden, yani Kandahar’dan Arachosia’ya kadar olan bölgelerden geçerek, Çin’i Avrupa, Asya ve

¹⁰ Fatema Asadullah, “Afganistan’da Cumhuriyet Sonrası (1973-2018) Din–Siyaset İlişkisi”, (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2020), 127.

¹¹ Mehmet Akkurt, *Afganistan’ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005),16.

¹² Abdullah Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, SETA Rapor (İstanbul: Turkuvaz Matbaacılık Yayıncılık A.Ş., 2015), 37.

¹³ Akkurt, *Afganistan’ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, 17.

¹⁴ Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 38.

Afrika ülkelerine bağlıyordu. Bu yollardan Hint ilaçları ve Çin ipek kumaşları Arap ülkelerine gitmekteydi. Afganistan'ın bu ticarete rolü büyüktü.¹⁵

Fakat zamanla çağın gelişmesiyle Ticari uçaklar ve toplu taşıma araçları gibi imkanların ortaya çıkmasıyla beraber bu ticaret yolları göz ardı edilse de 2013'te Çin Devlet Başkanı "Şi Cinping" göreve başlayınca biri deniz yolu diğeri kara yolu olmak üzere tekrardan İpek Yolu projesini başlattı. Kara yolu, Çin'den başlayıp Orta Asya, İran ve Orta Doğu üzerinden Avrupa'ya ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede Afganistan, stratejik konumu sayesinde büyük role sahip olup ortak olarak bu projede yer almaktadır. 2014 yılında Afganistan, "Bir Kuşak, Bir Yol" projesine katılarak bu girişimin bir parçası olmuştur.¹⁶

Afganistan 4 etrafı dağlarla çevrilmiş dağlık bir ülkedir. Omurgasını Pamir-i Hurd'un (küçük pamir) kuzeydoğusundan güneybatısına, Harirud'un orta vadisine kadar 600 km boyunca uzanan Hindukuş dağları oluşturmaktadır. Hindukuş dağlarının güney eteklerinde kuru topraklar bulunmakla birlikte en bilineni Daşt-i Margo (Ölüm Çölü)dür. Afganistan'ın en büyük ırmağı Hilman'dır.¹⁷ Bunlara benzer doğudan Batıya uzanan Kohi Baba (Baba dağları) ki bazılarının yüksekliği 5000 metreden daha fazla olan Koh Safid ve Koh Siyah (beyaz ve siyah) dağlar gibi dağları da vardır. Afganistan'ın vadilerini bu dağlar oluşturmaktadır.¹⁸

Afganistan topraklarının büyük bölümünün tarıma elverişli olmasına rağmen ülkede az yağış olmasından dolayı toprağın ancak onda biri kullanılabilir. Afganistan iklimine gelince daha çok yakın doğuya benzemekte olup 4 mevsim yaşanmaktadır. Kış ayları çok soğuk, yaz ayları da çok sıcak geçmekte olup ilkbahar ayları daha serin geçtiği için ülkede üzüm, kavun, karpuz, şeftali, erik, nar, kayısı, ceviz ve fıstık gibi ürünler yetişmektedir. Bunların yanı sıra ülkenin halı ve kilimi çok meşhurdur. Araştırmalara göre, Afganistan buğday üretimi yönünden de dünya çapında en önde olduğu bilinmektedir.¹⁹

¹⁵ t.y. "فضل ولی شیرانی - هدایت الله واحدی, "راه ابریشم و ارزش اقتصادی آن برای افغانستان

¹⁶ "فضل ولی شیرانی - هدایت الله واحدی, "راه ابریشم و ارزش اقتصادی آن برای افغانستان

¹⁷ Akkurt, *Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, 19.

¹⁸ میر غلام محمد غبار, افغانستان در مسیر تاریخ (پشاور پاکستان: دارالاسلام کتب خانہ, 1388)

¹⁹ Akkurt, *Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, 23.

Afganistan, 1994-2000 yılları arasında dünya çapında en fazla haşhaş üreten ülkelerden biri olarak biliniyordu. Ancak, 2021'de Taliban'ın yeniden iktidara gelmesiyle birlikte ülkede haşhaş üretimi yasaklandı. Afgan halkının bir diğer önemli gelir kaynağı ise tarımın yanı sıra hayvancılık ve hayvansal ürünlerdir.²⁰ Ülkede yaşanan istikrarsızlık, tabii olarak Afganistan'ı her anlamda olumsuz etkilemiştir. Ülkede Fabrikaların az olması ve iş imkanlarının kısıtlı olması, Afgan gençlerinin iş bulmak için farklı kıtalara göç etmelerine neden olmuştur. Zor koşullar altında büyüyen çocuklar, aile geçimini üstlenmek zorunda kalarak eğitimden uzak kalmış ve daha çok hayvancılık ve tarım işleriyle ilgilenmişlerdir.²¹ Yine Afganistan'ın coğrafi şekli dağ, taş ve ovalardan oluşmaktadır.²²

Strabon, Platon'dan etkilenecek, ova, sahil ve ılıman yerlerde yaşayan insanların medeni ve yumuşak olduklarını, dağlık ve yüksek yerlerde yaşayan insanların daha sert yapıları olduklarını iddia etmektedir.²³ Afganistan dağlık bir coğrafi yapıya sahip olduğundan, özellikle dağlık bölgelerde yaşayan insanların (Peştunlar) daha sert yapıları özelliğe sahip oldukları bu duruma örnek verilebilir. Dağlık alanlarda yaşayan insanlar daha katı ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı oldukları müşahade edilmektedir. Çünkü dağlık bölgelerde yaşam şartları çok zor olduğundan daha sert yapıları bireylerin yetişmesine neden olur. İnsanların dağlarda yaşamayı tercih etmesinin başlıca nedeninin hayvancılık olduğu anlaşılmaktadır. İbn Haldun ve Demolins yine bu konuyu açıklamak için bedevilerin çöldeki hayat tarzını örnek verir. Onların çölde yaşamalarının zaruri sebeplerden dolayı hayvancılık olduğunu, develeri otlatmak için çölde yaşamaya mecbur bırakıldıklarını ve zamanla bedevilerin çöl hayatından etkilenecek oraya uyum sağladığını daha sonra kendilerinin de sert ve katı bir kişilik yapısına evrimleştiklerini söylemektedir.²⁴

Churchill Semple, “İnsan çevrenin ürünüdür.”²⁵ diyerek yaşadığı çevrenin insanlar üzerinde çok etkili olduğuna vurgu yapmaktadır. Aynı şekilde İbn Haldun'a göre İnsanın ahlaki ve psikolojik özellikleri genetik olmayıp çevrenin onun üzerindeki tesiri olduğunu

²⁰ Saray, *Afganistan ve Türkler*, 1.

²¹ Limaye, *Afganistan'da Taliban'ın Yönetime Gelmesiyle Afyon Üretimi Yüzde 95 Düştü*.

²² Akkurt, *Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, 30-90.

²³ Cemalettin Şahin ve Rauf Belge, “İbn Haldun'da Coğrafi Determinizm”, *Akademik Bakış Dergisi*, 57 (2016), 439-463.

²⁴ Şahin ve Belge, “İbn Haldun'da Coğrafi Determinizm”, 441.

²⁵ Şahin ve Belge, “İbn Haldun'da Coğrafi Determinizm”, 440-442.

söylemektedir. Yine yaşadığı coğrafya insanların ten renkleri ve dış görünüşleri üzerinde etkili olduğunu iddia etmektedir. Mesela Türkmenlerin çekik gözlü oluşu çöl hayat yaşamının organizma üzerindeki tesiridir. Aynı şekilde zencilerin ve beyaz tenlilerin ten renklerinin de yaşadıkları coğrafi konumdan kaynaklı olduğu bilinmektedir.²⁶

İbn Haldun, bireylerin yaşadığı iklimlerin de insanlar üzerinde etkili olduğuna vurgu yaparak, iklimin insanların toplumsal, dinsel ve siyasi yapısını etkilediğini iddia etmektedir. Mesela sıcak iklimli yerlerde yaşayan insanların düşünce ve fiziki açıdan az gelişmiş olduklarını, sıcak hava onların akli ve fiziki gelişimine mani olduğunu ileri sürer. Sıcak alanlarda yaşayan insanların dini açıdan zayıf olduklarını, ılımlı kısımlarda bunun tersi olduğunu ileri sürerek peygamberin de hep ılımlı kesimlerden geldiğini iddia eder. Ayrıca, sıcaklık ve soğukluğun çok yoğun yaşandığı bölgelerde yaşayanların kötülük yapmaya daha çok eğilimli olduklarına vurgu yapar.²⁷

Günümüz din antropologlarının çalışmalarında da benzer düşüncelerin yer aldığı görülmektedir. Örneğin, G. Geertz'in Endonezya ve Fas ülkelerinde yaptığı araştırmalarında bölgenin insanların dini ve kültürel anlayışlarının şekillenmesinde iklim ve coğrafyanın etkili olduğunu iddia etmektedir.²⁸ Mesela Fas sıradağları ile bilinen dağlık bir ülkedir. Ülkenin ortasında bulunan Atlas Dağları ve vadilerinde serin bir iklim hakimken, özellikle iç bölgelerde çöl iklimi görülür. Kıyıda iç kesimlere doğru ilerledikçe sıcaklık ortalamaları artarken, yağış miktarları azalır.²⁹ Endonezya ise genel olarak volkanik adalardan oluşmaktadır. Ekvator üzerinde bulunan bu ülkede doğal olarak ekvatorial iklim hakimdir. Endonezya'da genellikle hava yağışlıdır.³⁰

Geertz, araştırmasında iki ülkeyi karşılaştırarak coğrafi özelliği bu ülkeler dinsel açıdan etkilediğini şu şekilde açıklamaktadır. Fas, coğrafi özellikleri açısından dağlık ve çöl alanlarına sahip olup, genellikle sıcak bir iklime sahiptir. Bu durum, halkın daha sert ve dirençli bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur. İslamiyet, Fas'a fetihler yoluyla girmiştir ve halk, İslamiyet'i yaymak konusunda kararlı ve ısrarcı bir tutum sergilemiştir.

²⁶ İbn Haldun, *Mukaddime 1*, çev. Zakir Kadirî Ugan, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989).

²⁷ Şahin ve Belge, “İbn Haldun’da Coğrafi Determinizm”, 440-441.

²⁸ Clifford Geertz, *Islam Observed: Religious Development in Morocco and Indonesia*, (London: Yale University Press, 1968).

²⁹ Coğrafya Dünyası, “Fas”, 2024. 16 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/fas.ht> adresinden erişilmiştir.

³⁰ Coğrafya Dünyası, “Endonezya”, 2024. 16 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/endonezya.htm> adresinden erişilmiştir.

Fakat Endonezya’da İslam ticaret yoluyla gelmiş zamanla halk benimseyerek İslam’ı kabul etmeye başlamışlardır. Dikteci bir İslam söz konusu değildir. İlimli kesimlerde yaşayan insanlar daha çok değişiklere yumuşak bakarken sıcak alanlarda yaşayanlar daha çok gelenekçi bir yöntem uygulamaktadırlar. Geertz, İslamleşme konusunda odaklanan bu iki toplumun, fazlasıyla takılıp kalmaları nedeniyle ülkelerinin gelişmesine engel olduğunu belirtmektedir.³¹ Afganistan üzerinden duruma bakıldığında Afganistan’da yazları sıcak kışları soğuk ve dağlık bir coğrafi yapıya sahip olduğundan dolayı Afgan halkının sert yapılı olmasında coğrafyanın tesiri açıkça görülmektedir. Sıcak bölgelerde ve dağlık alanlarda yaşayan gençler zor şartlar altında büyümektedirler. Zor şartlarda tehlikelerden korunma isteği sert önlemler almaya neden olur. Daha çok dağlarda yaşayan sert yapılı halkın dini anlayışlarında gelenek ve göreneğin çok önem taşıdığı görülmektedir. Dağlarda yaşayan insanlar arasında hala kan davası gibi gelenekler devam ettirildiği bilinmektedir. Yine körü körüne bir molla veya lidere bağlılık din anlayışlarının temelini oluşturmaktadır. Afganistan’ın az gelişmişliğinin altında yatan nedenlerden biri de bu durum olmuştur. Çünkü düşünsel ve fiziksel olarak gelişmemiş bireylerin, ileri düzeyde bir medeniyet inşa etmeleri imkansızdır.

Ülkede yaşanan otorite boşluğu ve güvensizlik, Afganistan halkına huzur vermemiş. Ülke tarih boyunca kendine gelememiş ve ülkede bir düzen hâkim olamamıştır. Bu nedenle “Afganistan nüfus verileri kesin olmayan bir ülkedir.”³² Afganistan’ın uzak köy ve kasabalarında nüfusa kayıt olmayan birçok insan vardır. Tahmini rakamlara bakıldığında “Afganistan’ın nüfusu 33.6 milyon”³³ olduğu görülmektedir.

Yine Afganistan’ın genel nüfus ortalamasına bakıldığında, kadınların oranı erkeklerden daha az görülmektedir.³⁴ Bu olay dikkat çekici bir durumdur. Halkının çoğunluk kısmının katı bir ataerkil geleneğe bağlı bir ülkede kadın nüfusu oranının düşük olması şaşırtıcı bir durum değildir. Afganistan’ın bazı vilayetlerinde hala kız çocuk doğurmak suç olarak algılanmaktadır. Kız çocuğu olan babanın kız çocuk babası olduğundan dolayı utanç duyması, bundan anneyi sorumlu tutması yine mi kız? sorusunu anneye sorarak işkence etmesi ve anneden bu durumdan dolayı nefret besleyip onu cezalandırmak için gidip

³¹ Geertz, “İslam Observed”, 1968.

³² Akkurt, *Afganistan’ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, 32.

³³ Ruhullah Begzad, “Afganistan’da Selefilik’in Sosyal Sonuçları ve Radikal Hareketlerin Yükselişi”, *İslam Medeniyeti Dergisi*, 9, 51 (2023), 92-95.

³⁴ Akkurt, *Afganistan’ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, 34.

ikinci evlilik yapması görülmektedir. Afganistan’da ikinci evliliklere sebep olan olaylardan biri kız çocuk sayısının çok olması olduğu görülmektedir. Afganistan genelinde ataerkillik sistemi yaygındır. Erkeklerin daha çok söz sahibi olan Afganistan’da kadınlar hep ikinci planda hatta kadın hakları yok sayılacak kadar azdır. Erkek doğan evde de partiler yapılarak kutlanmakta ve baba, erkek çocuğuyla gurur duymaktadır. Eğitim bölümünde de bahsedildiği gibi bu minval de kız çocuklarının eğitim hakkına dahi sahip olmadığı bir anlayış hakimdir.

1.2. Afganistan Tarihi

Afganistan tarihini öncelikle İslam’dan önce Afganistan tarihi ve İslam’dan sonra Afganistan tarihi olarak iki başlık altında incelemek faydalı olacaktır.

1.2.1. İslam’dan Önce Afganistan Tarihi

Afganistan’ın hâlihazırdaki toprakları, büyük Aryana’nın ve tarihi Horasan’ın büyük bir kısmından oluşmakta olup coğrafi ve jeopolitik konumu açısından kültürel ve ekonomik alışverişin en önemli merkezi noktası olagelmıştır. Afganistan Orta Asya halklarının göç geçit yolu ve medeniyetlerin kavşağı olması açısından da oldukça önemli bir konuma sahiptir.³⁵ Afganistan’ın İslam’dan önceki tarihi, tarih öncesi ve tarih sonrası dönemlere ayrılır. Tarih öncesi dönem, yazının daha keşfedilmediği dönemdir. O döneme dair pek fazla bilgi bulunmamaktadır.

Afgan tarihçisi Abdul Hai Habibi, bu döneme dair bilgileri, arkeolojik kazılardan edindiği bilgilerden hareketle, yaklaşık 6000 yıl önce Afganistan ve çevresinde bulunan toprakların çok eski bir medeniyete sahip olduğunu belirtmektedir. Eski medeniyetlerin izlerini taşıyan ülkelerden biri olan Hindistan ve Afganistan gibi yerlerde, tarih yazımı İslam’ın etkisiyle birlikte başladığı bilinmektedir.³⁶ Antik tarihte artık yazının keşfedildiği dönemdir. M.Ö. yedinci yüzyılın başlarında Madler ve Ahamenişlerin dönemine kadar uzanır ve M.S. yedinci yüzyılda Arapların Afganistan’a saldırmasına kadar ki dönemdir.³⁷

Afganistan, jeopolitik konumu nedeniyle asırlardır hakimiyet kurmak isteyen imparatorlukların kavşağı olmuştur. Bu stratejik değeri ilk kullanan komşu devlet İran olmuştur. M.Ö. 500 yıllarında, İranlı hükümdar Darius'nun orduları ülkeyi işgal etmiş ve

³⁵ Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 39.

³⁶ Bernard Lewis, *İslam’ın Krizi*, çev. Abdullah Yılmaz, (İstanbul: Literatür Yayınları, 2003), 3-5.

³⁷ عبدالحی حبیبی، تاریخ افغانستان بعد از اسلام (افغانستان کابل: کابل بنگاه انتشارات میوند، 1386).

güneye, İndus Vadisi'ne doğru ilerlemeye çalışmıştır.³⁸ Afganistan'da iki yüzyıl hüküm süren eski İranlılar, Büyük İskender tarafından mağlup edilmiştir. İskender, doğuya doğru sefere çıktığında, Hindukuş Dağları'nı aşarak Afganistan'ı işgal etmiş ve Sogdiana topraklarına kadar ilerlemeyi başarmıştır. İskender'in dönüşünde, Yunan Baktria krallığı ülkeyi kontrolü altına almış ve yaklaşık bir yüzyıl boyunca hüküm sürmüştür. Ancak, Hindistan'da ortaya çıkan Çandragupta Devleti ile uzun süren mücadele sonucunda Baktria güç kaybetmiş ve M.S 50. yılında çökmüştür.³⁹

Daha sonraki dönemde Batı işgalciler yenilince Afganistan topraklarında Türk kökenli oldukları idia edilen İskitler, Sakalar, Kuşanılar, Akhunlar, Göktürkler ve Halaçlar farklı yıllar arasında Afganistan'a hükmetmeye başlamışlardır.⁴⁰ Kuşaniler döneminde Afganistan yeni bir medeniyet yaşamaktaydı. Yine o dönemde Zerdüştlük ve Brehmen dinleri gibi çeşitli dinler ortaya çıkmıştı. Bamyân'da iki buda heykeli olarak bulunan (But Bamyân) bu döneme ait iki büyük heykeldir. Bu heykel daha sonra 2001 yılında Taliban tarafından tahrip edildi.⁴¹

Müslüman ordularının Afganistan'a yöneldiği 7. yüzyılda Afganistan siyasi açıdan büyük bir kriz yaşamaktaydı. Bunun sebebi de ülkede ortaya çıkan farklı devletlerin beraberinde farklı din ve dilleri de getirmesi olmuştu. Afganistan'da o dönemde Zerdüştlük, Budizm ve Hinduizm dinleri ortaya çıkmıştı; bu durum halk arasında krizlere sebep olmuştur. Söz konusu dönemde, Sanskritçe, Türkçe ve Çince dilleri konuşulmaktaydı. Bunlar başta olmak üzere merkezi yönetimin yokluğu ve ekonomiyi koruyacak kimsenin olmaması ülkede büyük bir kriz oluşturmaktaydı. Afganlar Sasani İmparatoru Yezgerd'i öldürdükten sonra ülkeyi Sasani, Türk ve Çin hâkimiyetinden kurtardılar. Fakat bundan sonra da Müslümanlardan oluşan büyük bir orduyla karşılaştılar.⁴²

1.2.2. İslam'dan Sonra Afganistan Tarihi

Hiz. Ömer halifeliği döneminde İslam ordusu, Cihangir Sasani devletini yıkıp Afganistan topraklarına doğru ilerleyerek ülkenin kuzey ve batı kısımlarını fethetti. Daha sonra Hiz. Osman döneminde Abdullah b. Amr komutasındaki İslam ordusu Kabil'e kadar yürüdü.

³⁸ Köçer, *Emanullah Dönemi Afganistan*, 25.

³⁹ Saray, *Afganistan ve Türkler*, 11.

⁴⁰ Akkurt, *Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, 91.

⁴¹ Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 13.

⁴² Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 14.

Kabil ve civarı bölgeleri büyük bir savaşıla fethetti.⁴³ (652) yılında başlayan Afganlar ve İslam ordusu arasındaki mücadele 200 yıl devam ettikten sonra Afganistan torakları tamamıyla İslam orduları tarafından fethedildi. Daha sonra (1774) Ahmet Şah Abdali'ye kadar Afganistan tarihi, Tahiriler, Saffariler, Samaniler, Gazneliler, Selçuklular, Harzemşahlar, Moğollar, Timurlular ve Safevilerin tarihi olarak devam etti.⁴⁴

1.2.2.1. Tahiriler Devleti

Kurucusu Tahir b. Hüseyin 775'te Herat şehrinin Zinde Can bölgesinde doğdu. Hanedanlık ismini kurucusundan aldığı bilinmektedir.⁴⁵ Tahir b. Hüseyin çok zeki yetenekli cesur bir kişilik sergileyerek kendini sevdirmeyi ve zamanla Abbasi devleti içinde bir hanedanlığı kurmayı başarmıştır. Aynı zamanda Tahir, girdiği her mücadeleyi kazanan bir komutandı. İstişareye önem vermekte ve işlerinde çok dakik biri olduğu bilinmektedir.⁴⁶

Tahiri hanedanlığı (821-873) yılları arasında Afganistan'da hakimiyet sürmüştür.⁴⁷ Bu hanedanlığın İslam'ın bölgede yayılmasında etkisi büyüktür. Tahiri hanedanlığını okumuş bireyler oluşturmaktaydı. Çoğunluğu edebiyat ve şiirlerle ilgilenen insanlardan oluşmaktaydı. Hanedanlığın kurucusu Tahir'in Arapça ve Farsça dilinde şiir söylediği bilinmektedir. Bu Hanedanlık ulusal bağımsızlık istemekle birlikte aynı zamanda İslam dini ve Arap dilini de yaymaya çalışıyorlardı. Bu hanedan'dan olan Abdullah b. Tahir'in, Zerdüş dinine ait olan kitapları yaktığı ve İslam'ı ayakta tutmak için mücadele verdiği bilinmektedir. O esnada Tahiri hanedanlığının başkenti Nişabur idi. Sonunda bu hanedan son yöneticisinin tembellik ve kötü yönetimlerinden dolayı yıkıldı ve Saffariler Devleti'nin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Tahiriler hiçbir zaman bağımsız bir devlet olmamışlar ve Abbasilere vergi ödemek zorunda kalmışlardır.⁴⁸

⁴³ عبدالحی حبیبی، تاریخ افغانستان بعد از اسلام، 141.

⁴⁴ Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 15.

⁴⁵ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 28.

⁴⁶ Ahmet Yılmaz, "Tâhiriler'in Kurucusu ve İlk Hükümdarı Tâhir b. Hüseyin'in Liderlik Vasıfları", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10/2 (2021), 813.

⁴⁷ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 28-30.

⁴⁸ میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، 90.

1.2.2.2. Saffariler Devleti

Saffariler, 862-1003⁴⁹ yılları arasında Sistan, Horasan, İran ve Maverâünnehir'in büyük bir bölümünde hüküm süren bir Fars hanedanıdır. Tahiriler İslam'a girdikten sonra Horasan'da kurulan ilk devlet olmasına rağmen hiçbir zaman devletten bağımsız hareket edememiştir. Fakat Saffariler iktidara gelir gelmez bağımsız bir devlet kurmayı başarmışlardır. Farsça dili ilk defa bu dönemde yeniden dirilmiştir.⁵⁰

Bu toprakların yarısı günümüzde İran'a, diğer yarısı ise Afganistan'a aittir. Abbasiler ve Emeviler döneminde, Sistan, siyasi açıdan oldukça hareketli ve coşkulu bir dönem yaşamıştır.⁵¹ Kurucusu Yakup b. Leis siyaset ve savaş adamıydı. Saffariler zamanında ülke siyasi açıdan güçlenmiş ve iktisadi ve ticari yönden de gelişmekteydi. Özellikle ziraat Harirud ve Hilment bölgelerde bahçıvanlık, yol inşaatı gibi fiziki gelişmelerin yanı sıra ilim ve sanat alanında da parlak bir dönem yaşanmaktaydı. İdari yönden Araplara benzer bir yönetimleri vardı. Sonunda Ömer Lies Saffari, adına hutbe okutması bu hanedanın sonu oldu. Çünkü hutbe sadece İslam halifeleri için okunmaktaydı. Bu durumdan halk rahatsız oldu ve Samani devleti kuruldu.⁵²

1.2.2.3. Samani Devleti

Belh halkının oluşturduğu Samaniler hanedanı, 892-999.⁵³ yılları arasında Afganistan'da varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu hanedan başlangıçta Zerdüş dinine mensuptu. Hanedanın kurucusu olan Saman Hutay, Büyük Horasan valisi Asad b. Abdullah ile arkadaşlık kurmuş ve bu dostluk, Saman Hutay'ın din değiştirerek Müslüman olmasına neden olmuştur. Saman Hutay, oğluna valinin ismini vererek Asad adını koymuştur. Hanedan ismini de Saman Hutay'dan almıştır. Asad, Abbasi halifesi tarafından sevilen ve saygı duyulan bir kişiliğe sahipti. Juhil Kermar'e göre, Samaniler dönemi şiir, felsefe ve edebiyat açısından bir altın çağ olarak bilinmektedir. Bu dönemde pek çok alim yetişmiş ve entelektüel faaliyetler zirveye ulaşmıştır. İslam yönetimi altında olmalarına rağmen, akli ilimlere büyük önem verilmiştir. Etnik gruplar arasında herhangi bir ayrım

⁴⁹ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 28-30.

⁵⁰ عبدالحی حبیبی، تاریخ افغانستان بعد از اسلام.

⁵¹ عبدالحی حبیبی، تاریخ افغانستان بعد از اسلام، 174.

⁵² میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، 90 98.

⁵³ عبدالحی حبیبی، تاریخ افغانستان بعد از اسلام (افغانستان کابل: کابل بنگاه انتشارات میوند، 1386).

bulunmamaktaydı ve halk barış içinde, huzurlu bir şekilde yaşamaktaydı. Samaniler, yaklaşık 150 yıl boyunca hüküm sürmüşlerdir.⁵⁴

1.2.2.4. Gazneliler Devleti

Yemeniler ve Sebükteginler isimleriyle de bilinen⁵⁵ Gazneli Devleti, Samani Devleti'nin zayıflamaya başlamasını gören Türk orduları Samani devletinden ayrılarak Sabuk Tegin önderliğinde Afganistan Gazni şehrinde 963'te Gazne devletini kurdular.⁵⁶ Daha sonra, Afganistan'da yaşayan Halaç Türkleriyle birleşen Gazneliler, güçlerini artırarak devletlerini büyümeye başladılar. Zamanla Afganistan ahalisine kaynaşan bu devlet, Gazneli Mahmud döneminde Türk ve İslam nüfusunun Afganistan'da önemli ölçüde artmasıyla birlikte Hindistan topraklarına kadar genişledi. Bir süre sonra, Afganistan dağlarında yaşayan bazı Afgan kabileleri isyan çıkarmış olsa da Mahmud, bu isyanları bastırarak düzeni sağlamayı başardı.⁵⁷ Gazneliler döneminde devlet siyasi kültürel yönden en parlak dönemini yaşamıştır. Yine bu dönem şiir dönemi olarak bilinmektedir. Mimari açıdan da çok fazla gelişmeler yaşanmıştır.⁵⁸ Mahmud vefat edince yerine oğlu Mesut geçtikten sonra çok geçmeden Selçuklulara yenilerek⁵⁹ (1186)'da Gazneli Devleti ortadan kalkmış ve Selçuklu devleti kurulmuştur.⁶⁰

1.2.2.5. Selçuklular Devleti

Selçuklu hanedanı, (1038) yılında başta Merv ve Nişabur olmak üzere Afganistan'ın kuzey kısmını ele geçirdiler. Belh şehrini de Sultan Mevdud Selçuklu devletine devretti. Nişabur'da ilk defa Selçuklu sultanı Tuğrul adına hutbe okundu. Tuğrul Selçuklu hanedanının en güçlü padişahlarından biriydi. Selçuklu hanedanı bireyleri genellikle okumamış insanlardan oluşmaktaydı.⁶¹ Selçuklular zaman zaman Afganistan'ın Gurluları tarafından tehdit edilseler de Selçuklu imparatorluğu'nun sonuna kadar onlara karşı direnmeye devam etmiştir. Sultan Sencer'in ölümünden sonra kısa bir zaman Gurlular

⁵⁴ میر غلام محمد غبار, افغانستان در مسیر تاریخ, 100-98.

⁵⁵ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 316.

⁵⁶ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 29-30.

⁵⁷ Saray, *Afganistan ve Türkler*, 28.

⁵⁸ Saray, *Afganistan ve Türkler*, 28.

⁵⁹ Saray, *Afganistan ve Türkler*, 8.

⁶⁰ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 29-30.

⁶¹ میر غلام محمد غبار, افغانستان در مسیر تاریخ, 129.

Afganistan'da hakimiyet kurulduktan sonra (1153)'te yerlerini başka bir Türk hanedanı olan Harzemşahlara bırakmışlardır.⁶²

1.2.2.6. Harzemşahlar Devleti

Kökleri Arşaklıların kurduğu Harzemşahlar hanedanına dayanmakta olan bu hanedan 1217-1319 yılları arasında Afganistan'da hüküm sürmüşlerdir.⁶³ Bu hanedanın hükümet kuruluşunda vezir etkiliydi. Harezmşahlar dönemi, bilim, edebiyat ve sanat alanlarında önemli yere sahip olmuştur. El-Biruni meşhur matematikçi, Harezm'de doğmuştur. El-Biruni'nin eserleri, matematik, astronomi, coğrafya ve tıp gibi sahalarda önemli bir yere sahip olup okul müfredatlarını oluşturmaktadır. Bunlar İslam dünyasında büyük etkiler yaratmıştır.⁶⁴ Bu dönemde edebiyat alanında da büyük gelişmeler yaşanmıştır. Edebiyat eserleri Farsça ve Türkçe olarak yazılmıştır. Bu dönemin resmi dili Farsa ve Türkçe idi. Ata Malik Cüveyni bu dönemin farsça yazan şairlerinden biridir. Bu dönemin Şahlarını okumuş kesimler oluşturmaktaydı. Mesela Harezmşahlar hanedanının şahlarından Abdul Abbas'ın tahsilli biri olduğu dikkat çekmektedir. İbn Sina, Ebu Reyhan gibi başta gelen bilim insanları A. Abbas'ın döneminde yaşamışlar ve onun hakkında kitap yazdıkları bilinmektedir.⁶⁵ Sonunda 13.yy başlarında Harzemşahların Moğollarla yaşadıkları yoğun bir mücadele sonucu Harzemşahların devleti yıkılmıştır.⁶⁶

1.2.2.7. Moğollar Devleti

Moğollar, Orta Asya'da yaşayan bir halktır. 1206 yılında Çengiz Han tarafından kurulan Moğol İmparatorluğu, kısa sürede Orta Asya'dan başlayarak geniş bir coğrafyaya yayıldı. Moğollar, Afganistan'ı da fethederek bu bölgeyi imparatorluklarına kattılar.⁶⁷ Türklerle birleşmeleri ise, Moğol İmparatorluğu'nun batıya doğru genişlemesi sırasında gerçekleşti. Çengiz Han çocukluğunu dağlarda geçirmiş ve çok küçükken binicilik öğrenmiş. Bunun yanı sıra farklı becerilere sahip olan Çengiz, güçlü bir yapıya sahipti. Kısa bir süre içerisinde Çengiz toprakları büyütmeye başlamıştır. Moğollar İmparatorluklarını Karadeniz'den Kore'ye kadar Asya topraklarına iyice hâkim olmuşlardır. İran, Rusya.

⁶² Saray, *Afganistan ve Türkler*, 9.

⁶³ عبدالحی حبیبی، تاریخ افغانستان بعد از اسلام.

⁶⁴ Küresel Siyaset Merkezi, *Harezm Devleti*, 13 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.kureselsiyaset.org/harezm-devleti-tarihi-kulturu-ve-etkileri> adresinden erişilmiştir.

⁶⁵ میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، 141.

⁶⁶ Küresel Siyaset Merkezi, *Harezm Devleti*.

⁶⁷ Osman Gazi Özgüdenli, *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020).

Doğu Avrupa ve Çin'e kadar ulaşan bu hanedan Çin ordusunu da yenmeyi başarmıştır. Farklı toprakları işgal ederek oraların kültüründen de etkilenerek din değiştirmiş ve bir kısmı Müslüman olmuştur. En büyük hanedanları Çin'de Kubilay tarafından kurulmuştur. Yaptıkları en büyük değişiklik Doğu ve Batı arasında bir bağ kurmaları olmuştur. Aralarında taht kargaşası yaşayan bu hanedan zamanla zayıflamaya başlamış ve Kubilay Han'ın ölümünden sonra bu imparatorluk yıkılmıştır.⁶⁸

1.2.2.8. Herat Timurlular Devleti

Timur, Maverâünnehir hükümdarı Hüseyin'i 1370'te yendikten sonra, 1380'de Maverâünnehir'i tamamen temizleyip ele geçirdi. Sonra Amu Derya'yı geçip Surahs ve Puşneci'i atlayarak Al Kurt'un Saltanatını yıktı. Daha sonra Timur, Hindistan'ın fethi sırasında Afganistan'ı bir kere daha ele geçirdi. Timur 71 yaşında vefat edince yerine 807'de oğlu Şahroh babasının yerine geçti. Şahroh tam manasıyla ilim sanat ve medeniyet adamıydı. Herat'ta 20 yıl saltanatı sürecinde babası ve Çengiz'in yıkıklarına ilaç oldu.⁶⁹ Daha sonra Timur torunu Babür, Afganistan'da Timur'un kurduğu saltanatı devam ettirerek yeni bir Türk devleti kurmayı başarmıştır. Sadece Afganistan'la kalmayıp Hindistan'a kadar uzanan bu Türk devleti Nadir Şah zamanına kadar devam etti. Zamanla Babür devletinin zayıflaması bazı Afgan kabilelerinin daha müstakil davranmalarına sebep olmuştur.⁷⁰

1.2.2.9. Safeviler Devleti

Babüriler ve Safeviler arasında sık sık değişen hakimiyet dönemlerinde, Galzaylar ve Abdaliler adlı iki büyük hanedan ortaya çıktı. Bu hanedanlar arasında uzun süre devam eden bir husumet bulunmaktaydı. Galzaylar, İran'ın (Safevilerin) tarafını tutarken, Abdaliler ise Babürleri desteklemekteydi. Bu siyasi bölünmüşlük, bölgedeki güç dengelerini ve çatışmaları derinleştirmiştir. Bu durum bu iki kabile arasında husumetin artmasına neden olmuştur. Sonunda devlet yönetiminin İranlılara kaldığını gören çok katı Sünni Afgan kabileleri, halkı Şii İranlılar gelip ülkemize hükümdarlık edemez, diye halkı

⁶⁸ Mark Cartwright, *Moğol İmparatorluğu*, çev. Doğa Çelik, (2019). 16 Nisan 2024 tarihinde <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-17448/mogol-imparatorlugu> adresinden erişilmiştir.

⁶⁹ عبدالحی حبیبی، تاریخ افغانستان بعد از اسلام، 284.

⁷⁰ Saray, *Afganistan ve Türkler*, 10.

İran'a karşı ayaklandılar. Böylece Nadir Şah vefat edince bütün sorumlulukları yine Abdali kabilesinden Ahmet Şah Abdali üstlenmiştir.⁷¹

1.2.3. Afganistan Devletinin Kuruluşu

1.2.3.1. Ahmet Şah Dürrani Abdali Dönemi (1747-1773)

Ülkede yaşanan farklı fetihler neticesinde Afganistan'da müstakil bir devlet kurmaya gerek duyulmuştu. Abdali hanedan reisi Zaman Şah oğlu Ahmet Şah 1722 yılında Herat'ta doğdu. O zamanda babasının rakibi olan Mohammad Han, Herat'ta yönetici olarak ülkeyi yönetmekteydi. Annesi bu durumdan endişelendi. Ahmet Şah daha çok küçükken Herat'tan Farrah şehrine taşınmak zorunda kaldı. Bu durum(1738) Nadir Şah saltanatına kadar devam etti. Ahmet Şah, 20 yaşına geldiğinde Nadir Şah'ın yanına intisap etti. Kısa süre içinde Nadir Şah'ın güvenini kazanarak, onun en saygın ve güvenilir komutanlarından biri olarak tanındı. O esnada Nadir Şah'tan pek çok tecrübe edinmişti. Sadece bu tecrübelerle kalmayıp Ahmet Şah kendini okuma ve yazma konusunda da geliştirmişti. Zaman zaman şiir söyleyen, binicilikte eşi ve benzeri olmayan genç bir delikanlıydı. Nadir Şah'ın öldürülmesi üzerine, Ahmet Şah, 4000 Galcayı, 10000 Abdali ve Özbek'ten oluşan bir orduyla Kandahar'a geldi. 1747'de dokuz gün süren bir Jirga (şura) toplantısı düzenledi. Bu sürecin bir haftadan fazla sürmesi, her kabileden reislik iddiasında bulunan kişilerin varlığından kaynaklanıyordu. Sonunda, hiçbir kabileye mensup olmayan yaşlı bir birey hakem olarak seçildi. Ahmet Şah, bu hakem tarafından, buğday başaklarının samanından yapılmış bir taç giydirilerek Kandahar reisi olarak tayin edildi ve Kandahar'ı başkent yaptı.⁷²

Ahmet Şah, liderliği döneminde komşu ülkelerin siyasi ve askeri durumlarını titizlikle izlemiş ve bölgedeki jeopolitik dinamiklere hakim olmuştur. İran'daki iç karışıklıklardan yararlanarak, İran nakliyat kolunun taşıdığı hazineyi ele geçirerek Horasan üzerinden Afganistan'a ilerlemiş ve Kandahar'ı fethederek bu şehirde hüküm sürmüştür. Kandahar'ı başkent yapmasıyla birlikte, Afganistan tarihinde yeni bir dönem başlamıştır.⁷³ Afganistan'ı resmen tanıyan ilk ülke Osmanlı Devleti oldu.⁷⁴

⁷¹ عبدالحی حبیبی، تاریخ افغانستان بعد از اسلام.

⁷² میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، 168.

⁷³ Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 15.

⁷⁴ Köçer, *Emanullah Dönemi Afganistan*, 29.

Dürri-i Dürran (inciler incisi) unvanı kazanarak git gide Kabil ve civarını ele geçirip Tacik, Özbek ve Gılayları da kendi egemenliği altına almıştır. Ahmad Şah en çok Hindistan’a sefer düzenledi. Birinci seferinde kazanamadan tekrar ülkeye dönen Ahmet Şah ikincisinde Lahur ve Multanı ele geçirerek toraklarını genişletti. Daha sonra Herat’ı da Afganistan topraklarına katarak daha sonra Meşhedi ele geçirdi. Hindistan’ da yaptığı peş peşe fetihlerde hepsinde başarılı oldu ve hayatının neredeyse tümünü hep savaşla geçiren Ahmet şah hastalandı. Büyük ihtimalle kanser hastası olan Ahmed Şah (1772)’de kendinden sonra oğlu Timur’un padişah olmasını vasiyet ederek ve bütün işlerini oğluna devrederek çok geçmeden vefat etti.⁷⁵

Ahmet şah saltanatı boyunca halk tarafından sevilen sayılan bir şahsiyetti. Afgan halkı arasında farklı milliyetleri toplayarak bir birlik oluşturmaya çalışan ilk liderdi. Ama bütün çabalarına rağmen bir birlik sağlayamadı. M. Saray, “Afganistan ve Türkler” kitabında, onun bu birliği sağlayamamasının nedeni olarak, saltanatı sırasında kendi hanedanını diğer hanedanlardan üstün tutmasının en büyük hatası olduğu belirtilmektedir.⁷⁶ Afganistan’ın geri kalmışlığının nedenlerinden biri de Afganistan liderlerinin kendi hanedan ve soyunu başka vatandaşlardan üstün tutması olduğu bilinmektedir.

1.2.3.2. Timur Şah Dönemi (1773-1793)

Timur Şah saltanatı boyunca babası gibi olamadı. Babasının kurduğu imparatorluk günden güne kötüye gidiyordu. İlk kardeşini, kendisine biat etmeyeceğini düşünerek öldürten Timur Şah saltana hata ile başlamış oldu. İkinci olarak Başkenti Kandahar’dan Kabil’e taşıdı. Timur’un yaptığı tek faaliyet daha önce Lahur’u ele geçirmiş olan Sihlerin Multan’a saldırdıklarında onlara mani olması oldu. Timur Afganistan’da 20 yıl hüküm sürdü.⁷⁷ Sonraki dönemde Ahmet Şah’ın torunu Zaman Şah zamanında ülkede iç kargaşalar başladı. Bu kargaşalar 19.yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam ettikten sonra, Dost Muhammed Han’ın tahta gelmesiyle Afganistan’da bir birlik oluştu.⁷⁸ Daha sonra sömürgeci devletlerden İngiltere, Hindistan’da Doğu Hindistan Şirketi’ni (East India

⁷⁵ Saray, *Afganistan ve Türkler*, 16.

⁷⁶ Saray, *Afganistan ve Türkler*, 17.

⁷⁷ عبدالحی حبیبی، تاریخ افغانستان بعد از اسلام.

⁷⁸ Köçer, *Emanullah Dönemi Afganistan*, 30.

Company) kurarak ticaret aracılığıyla Hindistan ile ilişkilerini güçlendirdi ve bu alanda büyük başarılar imza atarak Hint Yarımadası'nda etkili bir hale geldi.⁷⁹

İlerleyen dönemlerde İngilizler, Afganistan'ın, kendi çıkarlarına engel olduğunu düşünerek Afganistan'da sorunlar üretmeye çalışmışlardır. Afganistan'da etkili olan hanedanları birbirine düşürerek Afganistan'a hem içten hem de dıştan sorunlar yaratmaya çalışmıştır. İlerleyen süreçte Afganistan, başta İran'ın yarattığı sorunlar olmak üzere, Sihlerin Panjap'ta güçlenmesi, Rusya ve Britanya ile ilişkiler gibi faktörlerle karşı karşıya kalmıştır. Aynı dönemde, Afganistan'da etkili olan iki Peştun kabilesi Sadozai ve Barikzai arasında yaşanan savaş, halkı derinden etkileyerek sosyal ve siyasi yaşamı olumsuz yönde etkilemiştir.

(1839-1842) yılları arasında Afganistan-İngiltere birinci savaşı başlamış oldu Bu savaşı Dost Muhammad Han'ın önderliğinde Afganistan kazandı.⁸⁰ Dost Muhammad Han'ın vefatından sonra Şir Ali Han tahta çıktı. Ardından sırasıyla Yakup Han ve Abdurrahman Han tahta oturdu. Abdurrahman Han döneminde, (1878-1880) yılları arasında gerçekleşen İkinci Afgan-İngiliz Savaşı sırasında, Afganistan'ın bu savaş sonucu büyük zarar gördüğü bilinmektedir.⁸¹ Emir Abdurrahman Han tam bir İngiliz sevdalısı olduğu bilinir. Sayid Camaledin Afgani'nin bu yöneticiler hakkındaki görüşleri şöyledir.

“Batının medeniyet örneğini taklit edenler, medeni hizmetçiler, uşaklardır. Bu türler ümmetin kapılarını sömürgeciliğe açanlardır. Sonra sömürgeciliğin yerleşmesini sağlayanlardır.”⁸²

Sayid Camaledin Afgan sömürgeciliğe ve sömürgeci devletlere karşı çok büyük mücadeleler vermiş hep sömürgecilere iyi davranan yöneticileri kınamıştır. Afganistan'ın geri kalmışlığındaki diğer bir faktör de ülke liderlerinin kendi menfaatleri uğruna ülkeyi sömürgeci ülkelere kendi elleri ile sunmaları olmuştur.

Emir Abdurrahman Han, zorla kuvvet uygulayarak siyasi birlik ve beraberlik oluşturmak istiyordu ve zamanla bunu başardı. Afganistan'ın İstiklali için hiçbir gayret göstermedi ve İngiliz işgali zamanında kaybedilmiş Afganistan'ın topraklarını sahiplenmedi.

⁷⁹ Saray, *Afganistan ve Türkler*, 20-21.

⁸⁰ Köçer, *Emanullah Dönemi Afganistan*, 30-35.

⁸¹ Köçer, *Emanullah Dönemi Afganistan*, 30-35.

⁸² Alihan Babaoğlu, *İslami Modernizmin Kurucusu Cemaleddin Afgani*, (İstanbul: Tarih Ekonomi ve Siyaset Araştırmaları Derneği Yayınları, 2020), 7.

Özellikle Deurand Anlaşması üzerinde durmadı ve Pakistan’a geçmiş olan toprakları da geri almadı. Bu durum Afganistan ve Pakistan arasının açılmasına neden olmuştur. Emir Abdurahman’dan sonra oğlu Habibullah Han tahta geçti. Bu dönemde Rusya ve İngiltere arasında çatışmalar meydana geldi ve Afganistan’ın Hindukuş Dağlarını savaştan korunmak için bir sığınak olarak kullandılar. Buradan da anlaşılıyor ki Afganistan dağları ve coğrafi konumu sömürgeci devletlerin ilgisini çekmiş, savaşlarda Afganistan dağlarını korunma amaçlı kullanmışlardır.⁸³ Habibullah, babasının oluşturduğu birliği korumaya çalıştı. Babası döneminde sürgüne gönderilen birçok kişiyi geri getirmesine rağmen, eğlenceye düşkün yapısı nedeniyle otoritesini sağlamada başarısız oldu ve bu nedenle babasının kurduğu birlik sarsılmaya başladı. Yaptığı en büyük hizmet Habibiye Koleji’dir.⁸⁴ Habibullah suikast sonucu öldürüldükten sonra oğlu Emanullah Han tahta geçmiştir.

1.2.4. Modern Afganistan Kuruluşu

1.2.4.1. Emanullah Han Dönemi (1919)

Emanullah Han ileri derecede eğitim görmüş, dünyada ne olup bittiğinden haberdar, demokrasi düşüncüyü savunan bir kişiliğe sahipti. Emanullah ülkenin bağımsızlığını kazanmak istiyordu. Bunun üzerine İngiltere valisine şu şekilde bir mektup yazdı.

“Dostumuza hatırlatalım ki, hür ve müstakil Afganistan devleti İngiltere hükümeti ile, her iki memlekete faydalı olacak muahedeler ve ticari mukaveleler akdetmeye her zaman hazırız”⁸⁵

Emanullah Han’ın iyi niyetle yazdığı bu mektuba İngiliz valisi kapalı bir şekilde cevap vererek Afganistan’ı resmîyete tanımak konusunda istekli olmadığını ima etmesiyle beraber Afganistan ve İngiltere arasında üçüncü savaşın başlamasına neden oldu. Bu savaş neticesinde iki ülke arasında 8 Ağustos 1919’da Ravalpindi’de⁸⁶ anlaşma imzalanarak İngiltere Afganistan’ın bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı. Bu anlaşmayla önceki bütün anlaşmalar iptal edildi. Ancak 5. madde ile Afganistan Hindistan ile olan sınırının

⁸³ Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 15-16.

⁸⁴ Saray, *Afganistan ve Türkler*, 90.

⁸⁵ Saray, *Afganistan ve Türkler*, 91.

⁸⁶ Köçer, *Emanullah Dönemi Afganistan*, 190-200.

Emir Habibullah'ın kabul ettiği sınır olarak kabul edeceğini taahhüt etti. Böylece önceden belirlenmiş olan yapay sınır, yeni Afganistan yönetimi tarafından da kabul edilmiş oldu.⁸⁷

Emanullah Han lider olduğu esnada Batı'da ki gelişmeleri merak etti ve oraları görmek istemesi üzere dünya gezisine çıkmaya karar verdi. Mısır, Fransa, Belçika, İsviçre, Almanya ve Rusya ziyaretleri ardından Türkiye'yi de ziyaret etti. Atatürk, Emanullah Han'ı güzel bir şekilde karşıladı. Çünkü Emanullah Türkiye cumhuriyet Devleti kurulduktan sonra ilk Türkiye'yi ziyaret eden yabancı liderdi. Atatürk ile Emanullah 25 Mayıs 1928 Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği antlaşması'nı imlayarak iki ülke arasındaki ilişkileri daha da güçlendirmişlerdir. Emanullah Afganistan'ın gelişmesine yönelik Atatürk'ten tavsiyeler almıştır.⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti'nden fazlasıyla etkilenen Emanullah bazı reformların aynısını Afganistan'da uygulamaya çalışmıştır. Bu reformlar, Afganistan'ın birinci anayasasının Loya Cerga ile kabul görmesi, anayasal parti kurma özgürlüğü, köleliğin kaldırılması, eğitimin zorunlu kılınması, zorbalığın kaldırılması, okulların yapılması, genç erkek ve kadınların Afganistan dışına eğitim için gönderilmesi, Şah Emanullah'ın yurt dışı yolculuğundan sonra Afganistan'a yaptığı en önemli reformlardandır.⁸⁹ Bunun yanı sıra başörtüsünün yasaklanması, Avrupalı giysilerin zorunlu kılınması, selam vermek yerine şapka çıkarılması, din adamlarıyla çekişme gibi dönemin toplumsal ve ruhsal yapısı için uygun olmayan yenilik ve reformları ülkede çok büyük bir ayaklanmaya yol açmıştı.⁹⁰ Yine Emanullah Han döneminde ülkede birçok anlamda gelişmeler oldu, kara yolları yapıldı şirket ve fabrikalarda halk'a iş fırsatı artmaya başladı. Afganistan gelişmeye başlıyor her anlamda hemen Habibullah Kalakani'yi Afganistan'a bir plan uygulayarak sokmayı başardılar.

Afganistan'ın günümüzde ki durumuna maruz kalmasında, Emanullah Han'a karşı ayaklanma başlatan Habibullah Kalakani'nin etkili olduğu ileri sürülmektedir. Habibullah Kalakani'nin, Emanullah Han'a karşı başlattığı isyan, ülkenin bugünkü durumuna gelmesinde büyük rol oynamıştır. Kalakani'nin İngilizlerin ajanı olarak hareket ettiği ve onların talimatları doğrultusunda camide bir hutbe verdiği bilinmektedir. Bu hutbede, İngilizlerin isteklerine uygun bir konuşma yapmıştır.

⁸⁷ Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 19.

⁸⁸ Köçer, *Emanullah Dönemi Afganistan*, 190-200.

⁸⁹ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 21.

⁹⁰ Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 19.

“Dün gece rüyamda ak sakallı bir yaşlı geldi ve Emanullah Han’ın mutlak kafir olduğunu söyleyerek falanca ağaç altında toplu silah ve savaş mühimmatın gömülü olduğunu, onları alıp Emullah Hana karşı cihat yapmamız gerektiğini söyledi”

Peygamberi rüyasında gördüğünü ve cihatla emir olunduğunu iddia ederek halkı da cihada davet etti. Bunun üzerine halk gidip o ağacın altını kazınca savaş mühimmatları buldular. Kalakani o silahların orada gömülü olduğundan emindi ve bu nedenle halkı tereddütsüz oraya götürdü. Çünkü ağaç altında silahları daha önceden İngilizlerin yardımıyla kendisi orada yerleştirmişti. Afgan halkı olayı sorgulamadan körü körüne Emanullah’a karşı ayaklanma başlattılar. Daha sonra Emanullah Han’n eşi Melika Süreyya’nın çarşafsız fotoğraflarını, ülkenin her yerine asarak halkı ayaklanmaya davet etti. Bunun üzerinde Afgan halkı neyin ne olduğunu anlamadan ayaklanmaya kalktılar. O gündür bu gündür Afganistan kendine gelemedi. “Cahiller dünyada var oldukça çıkarıcılar iflas etmeyecek” “ماندتا ابله در جهان هست، مفلس در نمی

Yakın tarihte Farhunde Malikzade olayı Afganistan'daki toplumsal ve dini dinamiklerin trajik bir örneği olarak dikkat çekmektedir. 2015 yılında Kabil'de bulunan Şah-ı Du Şamira taprağı'na giderek oradaki bazı nushacıları eleştirmiştir. Ancak, bu eleştirileri, tapınaktan gelir elde etmek için insanları sahte dini metinler yazarak kandıran bazı kişiler tarafından çıkarlarına tehdit olarak algılanmıştır. Bu kişiler, Malikzade'ye “Kur'an-ı Kerim'i yakma” iftirası atarak halkı kışkırtmış ve Malikzade, sokak ortasında vahşice öldürülmüştür. Bu olay, sorgulamadan ve araştırmadan alınan kararların ve yayılan yanlış bilgilerin yol açabileceği vahim sonuçların çarpıcı bir örneğidir. Tarihin farklı yazılması için duyarlı, eleştirel düşünen, yeniliklere açık, ruhi ve fiziki açıdan sağlıklı nesillere ihtiyaç duyulur. Mücahitler döneminde de Afgan halkının bu açığını fırsat bilen dış etkenler Afganları birbirine düşürdü. Afganistan'ı Afganlara tahrip ettirdi. Afganistan'ın en güzel mekanları mücahitler zamanında tahribe uğradı. Okullar, Kütüphaneler ve apartmanlar yakılıp yıkıldı. Hiç kimse çıkıp, "Neden kendi ülkeme bu şekilde zarar veriyorum? Ben kimim, kiminle savaşıyorum, muhatabım kim?" gibi soruları sormamıştır.

Fakat Emanullah Han'ın kendisi yaptığı reformlarını İslam'a ters olmadığını şöyle dile getirmektedir:

"Geçmişten bugüne kadar amacım ve arzum sadece Afgan halkının saadeti ve refahıdır. Tabi ki, bu hedefe ulaşmak için bir rehber ve bir lidere ihtiyaç vardı. Bir ulusu ilerletmeye

ve refaha neyin getirebileceği sorusuna cevap olarak, İslam hukukundan daha iyi bir yol bulamadım ve bu nedenle, ilahi emirlere ve kutsal emirlere tevessül ettim ve İslam'ın örnek liderlerini takip ederek, rehber olarak bazı düzenlemeleri getirdim Çünkü mazlumlari kurtarmanın tek yolu hukukun üstünlüğü olacaktır”⁹¹

Emanullah’tan sonra yönetime Kalakani geçti ve onun yönetimi sadece birkaç ay sürdü. Daha sonra Peştunlar ve İngilizler yardımıyla Nadir Şah yönetime geçti.⁹² Nadir Şah saltanatında Emanullah Han’ın başlattığı reformlara uzak kalarak onun reformlarına karşı çıkan din adamlarının fikirlerini de önemsemi. Nadir şah Emanullah Han’ın eğitim alanında yaptığı reformlara bir değişiklik getirmedi. Kız ve erkek çocuklarının yurt dışında eğitim görmesi hala devam ediyordu. Başörtüsü takma mecburiyeti getirdi. Nadir Şah kısa bir zamanda halk tarafından sevildi.⁹³ Nadir Şah dönemi ile ilgili olumlu ve olumsuz yorumlar yapılmıştır. Afganistan İslami partisi başkanı Gülbeddin Hikmetyar, kitabında Nadir Şah’ın 4 yıllık saltanatı hakkında şunları söyler.

"Nadir Şah, İngilizler tarafından ve İngilizlerin desteğiyle Afganistan'a hakim oldu. Kabil, Nadir Han elin'e düştüğünde, Afganistan tarihinde utanç verici ve siyah bir gündü. Zira, sonunda, Afganistan böylece İngilizlere bağımlı fasit bir ailenin (Nadiri Ailesi) eline geçti, ve Afganistan ulusunu yarım yüzyıl boyunca acımasızca yönettiler".⁹⁴

Hindistan’da Darul Uloom Deoband’ın müdürü Kari Mohammad Tayeb Kasimi, Nadir şah zamanında Afganistan'a geldiği ve Nadir şah dönemi hakkında şunları söylediği bilinmektedir

"Şehit Nadir Han Müslüman ve Mücahid bir adamdı. Ahlaki ve dini bu kritik dönemlerde Nadir Şah gibi şahsiyetin varlığı, İslami-Afgani gayretinin ümidiydi ve dini inançların muhafızıydı. Milletine ve ülkesine çok merhemetli ve yurt dışından gelen Müslümanlara karşı çok nazikti. 1919'da Onun kılıcı Afganistan'a özgürlük getirdi."⁹⁵ diyerek Nadir Şah’ı methetmektedir.

Nadir Şah Afganistan’ı çok iyi bir şekilde yönetmekteydi. Afgan halkı tarafından da çok sevilen Nadir Şah 4 yıllık saltanatının ardından Lise öğrencisi tarafından karne günü suikast ile öldürüldü. Nadir Şah'ın Afganistan'a İngilizlerin yardımıyla ülkeye girmesiyle beraber Afganistan'a dışarıdan eller uzanmaya başladı. Sömürgeciler her durumda fırsat

⁹¹ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 26.

⁹² Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 19.

⁹³ Saray, *Afganistan ve Türkler*, 127.

⁹⁴ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 1-50.

⁹⁵ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 20-40.

arıyorlardı zamanla bunda başarılı oldular. Fakat hiçbir ülke Afgan halkının direnişi sonucu Afganistan'da devamlı kalamamıştır.

1.2.5. Zahir Şah Dönemi (1933-1973)

Zahir Şah, babasının ölümünde sonra tahta geçtiği zaman daha 19 yaşında henüz tecrübesi olmayan bir gençti. Bu sebeple devlet işlerinde amcaları özellikle Haşim Han destek oluyordu. Zahir Şah babası gibi İslami değerlere bağlı bir yönetim şekli uygulamak istediğini şu cümleleri ile bildirmektedir.

*"Yeni hükümetimizin politikası, şeriat kurallarına ve kutsal İslam dininin emirlerine göre, rahmetli babamın politikası ile uyumludur ve dış politikamızda, babamın dönem antlaşmalarına göre devam edecektir."*⁹⁶

Amcası Haşim Han Batı ile arasını iyi tutmaya çalıştı. 1936 yılının Nisan ayında Amerika ile dostluk anlaşması imzaladı. Peşinden 29 Ağustos 1936'da üçüncü kez Sovyetler Birliği ile tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşmasını yeniledi. 1947 yılında Pakistan bağımsızlığını elde ettikten sonra Zahir Şah, Pakistan'da Peştunlar için özerklik istedi. Bu durum Zahir Şah ile amcası Haşim Han'ın arasının açılmasına sebep oldu. Zahir Şah'ın Peştunistan yaklaşımı konusundan rahatsız olan amcası istifa etti ve yerine kardeşi Şah Mahmud Han geçti. Mahmut Han da Pakistan Peştunlarının özerkliğini istedi. Böylece Afganistan-Pakistan ilişkileri bozuldu ve iki ülke arasında sınır çatışmaları yaşandı.⁹⁷

2002 yılında Afganistan'da kabul görülen yeni anayasada Zahir Şah adı "millet babası" (Babay Millet) olarak yazıldı. Afgan tarihçilerinin geneline göre Zahir şah dönemi gelip geçen en güvenli ve barış dolu bir dönem olarak tarif edilmektedir.

Eski Afganistan Cumhurbaşkanı Mohammad Aşraf Gani, Muhammed Zahir Şah saltanatını, Afganistan'da sulh ve barışın dönemi, olarak görmekte ve şöyle yazmaktadır.⁹⁸

⁹⁶ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 28.

⁹⁷ Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 20-25.

⁹⁸ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 29.

“Millet Babası Muhammed Zahir Şah, 40 yıllık döneminde, kalkınma, istikrar, modernleşme, devlet inşası ve demokrasi istikrarı, altyapı projeleri, eğitim ve insan hakları alanlarında değerli hizmetler yapıldı.”⁹⁹

Zahir Şah saltanatı 40 yıl sürdü ve bu dönem Afganistan’ın sulh ve sükün içerisinde modernleşmeye başladığı dönemdir. Üniversiteler açıldı ve halk için eğitim fırsatları sunuldu. Ayrıca, Afganistan'a yeni bir anayasa getirilmiştir. Zahir Şah döneminin en önemli özelliklerinden biri, saltanatı boyunca ülkeye kalıcı bir barış sağlamış olmasıdır. Yurt dışındaki şirketlerle anlaşmalara imza atarak ülkeyi günden güne modernleşmeye doğru götürdü. Demir yolları açtı ülkeye yeni bir düzen getirdi. Zahir Şah, 1964 yılında takdire şayan başka bir Anayasa getirdi ve bu Anayasa "Birlik Anayasası" olarak da bilinmektedir. Tacik, Özbek, Peştun Hazara ayırımı yapmadan Afganistan’da yaşayan her birey artık bir Afgan idi. Bu durum halkın pek hoşuna gitmedi çünkü Afganistan’da yıllardır süren milletler arasında bir çatışma devam etmektedir. Tacikler ve Peştunlar genellikle gerçek Afgan olduklarını iddia etmekte ve Afganistan da yaşayan diğer milletleri ise mülteci konumunda görmektedirler.¹⁰⁰

Yine Zahir Şah’ın 40 yıllık saltanat döneminin son on yılı, demokrasinin on yılı olarak bilinmektedir. Birçok partinin ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Afganistan’da İslamcı akımların da bu dönemde ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu dönemde yine Moskova, dolaylı ve gizli yardımlar yaparak Afganistan’ı işgal etmek için kendilerine zemin hazırlamaya çalıştılar ve gün geçtikçe güçlenmeye başladılar. Zahir Şah’ın İtalya’ya yaptığı yolculuğu fırsat bilen amca oğlu Davut Han, 17 Temmuz 1973’te¹⁰¹ bir darbe hazırladı ve darbe sonucunda Zahir Şah’ı canı ve ailesi ile tehdit ederek yurtdışında kalmasını ve istifa etmesini istedi. Zahir Şah, istifa edince Sovyetler Birliği yardımıyla Zahir Şah’ın yerine öz amca oğlu olan Davut Han geçti. Zahir Şah’ın istifası ve Davut Han’ın tahta geçmesi Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgaline fırsat verdi. Davut Han ülkeye cumhuriyeti getirmek istiyordu, bunu başardı ve çok geçmeden ülkede devam eden padişah saltanatı cumhuriyete dönüştürdü. Bir radyo programında Afganistan

⁹⁹ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 29.

¹⁰⁰ Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 40-60.

¹⁰¹ Azmi Özcan, “Muhammed Davud Han”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), XXX, 514-515.

Cumhuriyetinin kurucusu ve ilk Afganistan Cumhurbaşkanı'nın kendisi olduğunu ilan etti.¹⁰²

Davut Han ilk Peştunistan meselesi üzerine derinleşti ve bu olayı tekrardan ele alarak Peştunistanın bağımsızlığını istedi fakat Pakistan ve Afganistan arasında çıkan çatışmalar sonucu Pakistan ticari yollarını Afganistan'a kapatınca Davut Han Sovyetlerle dış ticareti geliştirdi. Sovyetler, Afganistan'a askeri, ekonomi anlamda destek olmaya başladılar hatta Peştunistan meselesi için Davut Han hükümetine 120 milyon dolar verdiler.¹⁰³ Afgan gençlerini burslu olarak okuttular. Gençleri kendi istedikleri gibi Marksist olarak yetiştirdiler. Len'in, bir ülkeyi kazanmak istiyorsanız önce o ülkenin gençlerinden başlayacaksınız diyordu. Öylede oldu Tam bir Marksist nesil yetiştirdiler ki ileride Afgan gençleri Afganistan'a karşı savaştılar.

Tabi burada yapılan yardımlar "İyilik yapan iyilik bulur" atasözündeki karşılıksız iyilik değildi. Onlar Afganistan'ı ilk kolladıkları fırsatta işgal etme peşinde idiler. Yine Farsça'da "Kurt bir tat almadan selam vermez." (سلام گرگ بی طمع نیست) atasözü vardır. Yani Sovyetlerin bir koku ve tat peşinde oldukları aşıkardı. Çok geçmeden Davut Han Batı ülkeleri ile özellikle ABD, Pakistan ve İran'la ilişkilerini düzeltmeye başlayınca Sovyetler Birliğini endişe sardı ve başka yollar aramaya başladılar. Sovyetlerin Afganistan'a yardımı esnasında eğitimlerini Sovyetler Birliği üniversitelerinde bitirmişlerdi. Aynı zamanda Marksist düşüncüyü üniversiteli gençlerin kafalarına yerleştirmişlerdi. Sovyetler Birliği Afganistan'ın işgal etme peşindeydi ve planlar yapıyordu. Bunun üzerine Nur Mohammad Teraki'nin Afganistan'a gelmesini sağladılar. O dönemde Afganistan'da kuraklık sebebiyle gıda eksikliği yaşanıyordu.

Davut Han İran, Pakistan ve Hindistan'dan yardım istedi, fakat geri çevrildi. Hindistan'ın yaptığı az miktarda yardım da yeterli olmadı. Durumu fırsat bilen Sovyet devreye girdi ve farklı kasıtlı propagandalarla Afgan halkını hükümete karşı kışkırtarak halkın birçoğuna Marksist komünist düşüncesini aşılamışlardı.¹⁰⁴ Zamanla Afganistan'daki iki Sovyet yanlısı komünist partisi (Halk ve Parçam) ile birleşerek Muhammed Davut Han ve hükümeti 7 Mayıs'ta bir darbe ile indirilir ve Davud Han ile ailesi öldürüldü¹⁰⁵

¹⁰² Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 62.

¹⁰³ Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 21.

¹⁰⁴ Saray, *Afganistan ve Türkler*, 160.

¹⁰⁵ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 30.

Davut Han'nın ölümünden sonra Demokratik Halk Partisi başkanı Nur Mohammad Teraki Devlet başkanı oldu. Teraki çok sert bir politika uygulaması nedeniyle halk memnun olmadı. Çok geçmeden Halkçı partiler kendi arasında çatışma yaşamaya başladı. Teraki Moskova'nın da onayıyla Emin'i öldürmek istedi. Ancak başarılı olamadı ve tersine Emin, eski hocası Teraki'yi öldürdü ve 1979'da bütün gücü ele geçirdi. Emin'in iktidarının üzerinden çok geçmeden Rus ordusu bulduğu fırsatı değerlendirerek doğrudan Emin'e saldırıp onu öldürdü. Aynı gün yani 27 Aralık 1979 tarihinde Sovyet ordusunun Afganistan'a girmesiyle Afganistan'da yeni bir dönem başlamış oldu. Afganistan Dekokrasi Parti kurucusu Babrak Karmal Rus tankları üzerinde Afganistan'a girdi. 120.000 kişilik Sovyet ordusunun ülkeye girişiyle birlikte tüm Afganistan'da ayaklanmalar ve cihat dönemi olarak bilinen uzun bir direniş dönemi başladı. Bir süre sonra Babrak Karmal istifa etti ve yerine Dr. Nacibullah geçti. Dr. Nacibullah Döneminde Cenevre Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre 9 ay içerisinde Rusların Afganistan'dan tamamıyla çekilmeleri gerekiyordu durum öyle oldu ve 14 şubat 1989'da Rusya Afganistan'dan çekildi.¹⁰⁶

Abdullah Yegin'e göre, Mücahitler'in dokuz yıllık silahlı mücadeleleri neticesinde Kızıl Ordu'yu yenilgiye uğratmış oldukları aşıkardır ama Cenevre Anlaşması'nda Mücahitler'in adının bile geçmediğinin dikkat çekici olduğunu söyler.¹⁰⁷

1.2.6. Mücahitler Dönemi

Mücahitler bir kaç defa mevcut devlet yönetimine karşı mücadele etmeye ve Afganistan'a girmeye çalıştılar ama etnik grup anlaşmazlıklarından dolayı Celalabad şehrinde geri dönmek zorunda kaldılar. O esnada bir yandan Demokrasi Halk Partisinin zayıflaması diğer yandan Mücahitlerin yarı yoldan yenilgiye uğrayarak tekrar dönmeleri üzerine 1992'de Raşit Dostum, Hizb Vahdat-i İslami ile birleşerek Afganistan'ın kuzey tarafına hakim oldu ve bölgelerine ülkenin Kuzey bölgelerine Mücahitler hakim olmuş ve ülke ikiye bölünmüş oldu. Bu esnada da dışarıda farklı ülkelerde bulunan mücahitler merkeze saldırmak ve elde etmek için planlar yapan Gülbeddin Hikmetyar kendi partisi Hizb-i

¹⁰⁶ Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 24.

¹⁰⁷ Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 26.

İslami ile beraber Kabil teslim olmazsa saldırmakla tehdit ederek Kabil ve civarını ele geçirdiler. Böylece Nacibullah istifa etti ve cihad dönemi başlamış oldu.¹⁰⁸

Cihat dönemi başlamasıyla birlikte Afganistan'da iç savaş başladı. Komünist partisi yıkılmasından çok geçmemişti ki bir taraftan Ahmet Şah Mesut diğer taraftan Raşid Dostum ve Hikmetyar birbirlerine ters düştüler ve iç mücadeleler başlattılar. Sonunda 1993'te birbirine saldıran mücahit gruplar arasında Pakistan başkenti İslamabad'da anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre Hikmetyar başbakan oldu. Ona rağmen aralarındaki anlaşmazlık devam ediyordu. Sovyetler Birliği'nin ülkeden çekilmesinden sonrada ülkede barış ve birlik sağlanamadı. Bu durumu Jashua Loth Liebman şöyle açıklamaktadır. İnsanlar kendi içsel çatışmalarını çözemedikçe, toplumsal barış kalıcı olarak sağlanamaz.1994 Haziran ayında Mücahit liderleri olan Rabbani'ye zıt olanlar "Afganistan İslam Devrimi Diyalog Konseyi"ni kurdular ve Rabbani ve yanındakilere savaş ilan ettiler. Konsey; Hikmetyar'ın Hizb-i İslami'si, Dostum'un Cünbüş-ü Milli'si, Hizb-i Vahdet'in Mezari cenahı ve Sıbgatullah Müceddidi'nin Milli Kurtuluş Cephesi'ndekileri teşkil ediyordu.¹⁰⁹

Mücahit adına ortaya çıkan bu partiler Afganistan'da iç savaflara giriştiler, her biri Müslüman olduğunu ve cihat yaptıklarını iddia ederek Cihat adına ülkeyi cehenneme çevirdiler. Okul, devlet binaları ve üniversiteler yıkıldı, Afganistan'da en büyük ve yıkıcı tahripler mücahitler zamanında olmuştur. Mücahitler İslam'ı cihat olarak anladılar. Karşı gruplarla mücadeleyi cihat diye yorumladılar. Hep kendilerini İslam adına, diğerlerinin de din dışı bir eylemde bulunduklarını düşündüler. Halbuki "İslam, bütün olumsuzlukların, şiddetin ve nefretin sebebi değil, mağdurdur."¹¹⁰

1.2.7. Taliban'ın Ortaya Çıkışı

Arapça ve Farsça kökenli olan Taliban kelimesinin Türkçesi öğrenciler anlamına gelmektedir. Taliban Afganistan'da mücahitlerin ülkeye hakim olmasından ve o zamanda ortaya çıkan iç savaşları susturmak için 1994 yılında ortaya çıkan İslamcı bir gruptur. 1992-1996 yılları arasında Afganistan tarihinin kara yılları desek daha yerinde olacaktır. Komünist hareketini yıktıktan sonra Afganistan'da mücahitlerin hakim olmasından çok

¹⁰⁸ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 33.

¹⁰⁹ Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 29.

¹¹⁰ Mustafa Öztürk, *İslam Kaynaklarında, Gelenğinde ve Günümüzde Cihad*, (İstanbul: Kuran Araştırma Merkezi, 2016), 13.

geçmeden mücahitler Afganistan'ı bölerek her biri farklı bölgelerde kendine ait bir hükümet kurmaya çalıştı ve kendi aralarında savaşımaya başladılar ve Kabil'e büyük zarar verdiler. Cihad kelimesinin tam anlamını kavrayamayan mücahitler cihad adına ülkeyi büyük bir krize uğrattılar. Partidekiler diğer milliyetten olan inanları çocuk kadın tanımadan öldürdüler.¹¹¹ Samuel Huntington "Bugün İslam'ın sınırları kanlıdır" cümlesi böyle bir İslam ve cihat anlayışı için uygun olacaktır. Mücahitler kendi aralarında biri diğerini yiyip bitirirken o esnada Kandahar şehri taraflarından 1994'te kendilerini Taliban diye tanıtan bir grup çıktı ve yaklaşık 5 yıl Afganistan'da kaldılar.

Genellikle Afganistan ve Pakistan medreselerinde yetişmiş öğrencilerin ortaya koyduğu bir harekettir. Taliban 1996-2001 yılları arasında Afganistan'ı yönettiler. 2001 yılında ABD'nin hava saldırısı neticesinde yerli kuvvetler tarafından Afganistan'dan çıkartıldılar.¹¹² Taliban'ın ülkeye girişi Afgan halkına unutulmayan bir acı yaşattı Çocuklar genelde uçak sesi duyunca, uçak görünce sevinirler ama Afganistan'da çocuklar uçak ve uçak sesinden korkar ve nefret eder oldular, Hayatları boyunca unutulamayacak ve zihinlerinden silinmeyecek olaylara şahit oldular.

1.2.7.1. Taliban Lideri ve Yönetimi

Taliban Afganistan'da İslam emirliğini kurmaya çalışan İslami bir harekettir. Taliban Afganistan'da katı bir yönetim kurdu. Görüşleri Arabistan'daki Vahhabilik düşüncelerine yakın olan Taliban, birçok şeyi haram olarak kabul etmektedirler. Liderleri Molla Muhammed Ömer şu ifadeleri ile kendi amaçlarını dile getirmektedir:

*"Benim İslam Şariatını uygulamada hiç kimseden bir korkum yok, benim görevim İslam hükümlerini uygulamaktır"*¹¹³

Ülke genelinde zina edenin idama götürüldü daha önceden devlette çalışan insanlara ağır cezalar verilerek hapse atıldıkları bilinmektedir. Kadınların okuma hakları alındığı ve Çadari (çarşaf) zorunluluğu getirildiği. Kumar oynayan veya hırsızlık yapan insanların yüzlerine siyah boya sürerek ibret olsun diye gösteriyorlardı. Televizyon, sinema, tiyatro, müzik ve fotoğraf yasağı geldi. Takvim Hicri Şemsi'den Hicri kameri'ye değişti. Tek tek evler dolaşılıp arama yapılarak televizyon veya herhangi müzik aleti çıkan evlerin

¹¹¹ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 121.

¹¹² Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 120.

¹¹³ Begzad, "Afganistan'da Selefilik'in Sosyal Sonuçları ve Radikal Hareketlerin Yükselişi", 84-85.

sakinleri ağır cezalar aldı. Erkek ve kadınların giyimlerine yasaklar geldi. Kadın mahremi olmadan dışarı çıkamazdı. Erkeklerle saç ve sakal uzatma zorunluğu geldi. Sakal bırakmayı tekfir ederek öldürüyorlardı.

Dış işleri Bakanlarından Wahid Mozhdah, Taliban'ın yönetiminin özellikle kız çocuklarının okumasına izin vermemeleri konusunda şöyle söyler:

“Taliban köylerde dağlarda en çok kırsal kesimde yetiştikleri için kadınların çalışması ve okuması onlara terstir.”¹¹⁴ diyerek Taliban'ın köyü şehire taşıdığını iddia etmektedir.

İslam'da zorlama yoktur ayetini bile yanlış anlayan bu gruplar halkı namaz vakti kırbaçlayarak namaza götürüyordu. Taliban dönemi kısaca birçok gencin okuma yazma öğrenmesini engelledi, Afgan halkının ülkelerini terk edip gurbet yaşamalarına neden oldu. Yine bu durum bir çok insanın dine ve islam'a olan güvenini sarstı ve halk dinden uzaklaşmaya başladı. Afganistan, geçtiğimiz yüzyılın büyük bir bölümünü savaşlarla boğuşarak geçirdi. Bu savaşlar, ülkenin siyasi yapısını ve toplumsal düzenini derinden etkiledi, eğitim sistemi de bu etkilerden nasibini aldı. Taliban rejiminin devrilmesinin ardından, 22 Aralık 2001'de Hamid Karzai'nin başa geçmesiyle, Afganistan'da eğitim sistemi yeniden yapılandırılma yoluna girdi. Bu yeni dönem, ülkenin geleceği için umut vadeden bir dönüşümün başlangıcı oldu.

1.2.7.2. Hamid Karzai ve Aşraf Gani Dönemi

Hamid Karzai, 1997 yılının Aralık ayında Kandahar vilayetinde doğmuştur. Karzai'nin soyadı, Karz ailesinin bir üyesi olduğunu göstermektedir. Afganistan'ın o zamanki şartlarına göre köylerde okuma yazma bilen insan neredeyse yok denecek kadar az olmasına rağmen, Karzai'nin eğitim gördüğü ve tanınmış ailelere mensup olduğu bilinmektedir. Karzai'nin Puplazai kabilesi, Karzai'nin ailesi, zamanında Afganistan'ın kralı olan Mohammed Zahir Shah ile yakın bir ilişki içindeydi. Ancak, Karzai'nin gençlik yıllarında, Karzai'nin ulusal hükümette görev almasıyla, aile içinde bu ilişki değişti, çünkü Karzai artık kendi vatanına hizmet etmek ve halkının sarayında kendine ait bir yer edinmek istemekteydi. Karzai gençlik yılları dahil hep Afganistan'da yaşadı. “Ben sade bir Afgan'ım” diye kendini tanıtarak soyu ile hiçbir zaman övünmemiştir.¹¹⁵

¹¹⁴ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 123.

¹¹⁵ غلام ولي نوري, د افغانستان ولسمشر حامد کرزی, t.y., 12.

2001 yılında Almanya'nın Bonn şehrinde düzenlenen bir konferans, Afganistan'ın Taliban yönetiminden sonra nasıl bir devlet yapısına sahip olacağına dair planlar üzerine 14 gün boyunca devam etti. Konferansın katılımcıları, Afganistan'ın yönetimi için Hamid Karzai'nin geçici olarak yöneticilik yapacağı bir plan üzerinde anlaştılar. İki yıllık geçici hükümetin ardından, 7 Aralık 2004'te cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı ve Karzai, cumhurbaşkanı seçildi. Karzai, cumhurbaşkanlığı dönemi boyunca Taliban ile ilişkileri iyileştirmeye çalıştı ve Taliban'ı barışa davet etti. Karzai Taliban'a “memnun olmayan kardeşler” (برادران ناراضی) şeklinde sesleniyordu ve onlarla barış istiyordu. Fakat Taliban'ın zamanla köylerde yerleşerek ülkede karışıklık sağlamalarına engel olamadı Karzai döneminde de yine Taliban tamamen yok değildi.¹¹⁶ Karzai dönemi bütün olumsuzluklara rağmen halkın razı olduğu bir dönemdi.

Afganistan'ın eski cumhurbaşkanı Aşraf Gani Ahmedzai 1949'da Afganistan'ın Logar şehrinde doğdu. 2009 ve 2014 yıllarında başkanlık için aday oldu. Birkaç yıl Karzai zamanında Afganistan maliye bakanı olarak çalışmaktaydı. Ahmadzai eğitimini yurtdışında tamamladıktan sonra ülkeye geri döndü. Daha sonra Afganistan'da cumhurbaşkanlığı seçimine katıldı ve seçimi kazandı. Aşraf Gani Cumhurbaşkanlığı Karzai Dönemi yönetimi gibi devam etsede ülke genelinde huzursuzluk çoğalmaya başladı. İkinci seçimde Doktor Abdullah'ın rakibi olarak Aşraf Gani, ikinci defa tekrar seçimi kazandı. Bunun üzerine köy ve kırsal bölgelerde yaşamaya devam eden Taliban, giderek çoğalmaya ve birlik kurmaya başlayarak 2021 yılında Taliban tekrar ülkeyi ele geçirdiler.¹¹⁷ Bu konu ikinci bölümde daha ayrıntılı ele alınacaktır.

1.3. Afganistan'ın Etnik ve Dini Yapısı

Afganistan birden çok etnik grubun yaşadığı bir ülkedir. Etnik açıdan Doğu, Batı, Kuzey ve Güney komşularındaki etnik yapıların buluşma noktası gibidir. Afganistan'da kaç farklı etnik yapının bulunduğu ve bunların nüfusu konusunda görüş birliği yoktur. Anayasa'da resmen 14 etnik grup tanınmaktadır. Bunlar; Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Belluç, Peşei, Nuristani, Aymak, Arap, Kırgız, Kızılbaş Göçer ve Brohi kavimleridir.¹¹⁸

¹¹⁶ Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 42.

¹¹⁷ غلام ولي نوري, د افغانستان ولسمشر حامد کرزی.

¹¹⁸ Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 37.

1.3.1. Peştunlar

M. Saray kitabında Afganlar olarak bahsettiği (Peştunlar) Afganistan'ın en kalabalık etnik gurubunu teşkil etmektedirler. Peştunlar'ın Afganistan'a kuzeyden geldikleri ve Süleyman dağları etrafında yerleştikleri bilinmektedir. Konuştukları dil Peştuncadır. Yoğun olarak güney bölgeleri, Kandahar, Nengarhar, Helmend, Paktiya, Host, Farah ve Herat gibi yehirlerde yaşamaktadırlar.¹¹⁹ Az bir kısmı Afganistan'ın başka şehirlerde de yaşadıkları bilinmektedir. Peştunlar her zaman kendilerini Afganistan'da ki siyasal hâkimiyetin asıl sahipleri olarak görmüşler ve tarih boyunca siyasi gücü çoğunlukla ellerinde bulundurmuşlardır.¹²⁰ Peştunlar kendi içinde Golzai ve Derani olmak üzere ikiye ayrılırlar. Siyasal hâkimiyet çoğu zaman Deranilerde olmuştur. Bunun tek istisnası 1978'deki Marksist darbedir. Bu darbe ile hâkimiyet diğer Peştun kolu olan Golzailere geçmiştir. Yani Derani kolundan Ahmet Han Abdali'nin 1747'de Afganistan devletini kurduğu tarihten bugüne kadar, küçük istisnalar haric, Peştunlar hâkim olmuşlardır.¹²¹

1.3.2. Tacikler

Yaklaşık olarak nüfusun yüzde yirmisini oluştururlar. Nüfus açısından Peştun ve Hazaralardan sonra üçüncü büyük topluluk olan Tacikler, etkinlik açısından Peştunlardan sonra ikinci sırada gelmektedirler.¹²² Taciklerin dili Farsça(Darice)dir. Taciklerin soyları hakkında farklı görüşler vardır. Bazı kaynaklara göre, Taciklerin İran asıllı olduğu, Afganistan'a çok eskiden gelerek yerleştikleri söylenir. Bir diğer bilgiye göre, Tac veya Taz kelimesi Arapçada, Araplarla evlilik yoluyla ortaya çıkan bir kavim olarak nitelendirilir. Mezhep olarak yüzde doksan Hanefidir kalan on kesimi de İsmailidir.¹²³ Genellikle ticaret ve ziraatla uğraşan Tacikler son zamanlarda daha çok devlet mevkilerine yönelmektedirler.¹²⁴ Afganistan'da Peştunlar ile Tacikler arasındaki rekabetin kökenleri eskiye dayanmaktadır.

¹¹⁹ Gul Mohammad Sultanoghlı, "Afganistanda Şiilik Tarihi ve Hazaralar", (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2018), 74.

¹²⁰ Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 40.

¹²¹ Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 40.

¹²² Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 40.

¹²³ Sultanoghlı, "Afganistanda Şiilik Tarihi ve Hazaralar", 74.

¹²⁴ Saray, *Afganistan ve Türkler*, 4.

1.3.3. Türk Kökenli Afganlar

Bugün nüfusunun 20 milyon ve üzeri olduğu tahmin edilen Afganistan'ın yarısına yakını Türk kökenli Afganlar oluşturmaktadır.¹²⁵ Bunlar genellikle Afganistan'ın kuzey bölgelerinde yaşamaktadır.

1.3.3.1 Özbekler ve Türkmenler

Türk gruplarının içinde en kalabalık olanı Özbeklerdir. Özbeklerin çoğunlukla yaşadığı şehirler Kunduz, Andhuy, Şibirgan, Taş-kurgan, Maymana, Akça, Mezar-i Şerif ve Badahşandır.¹²⁶ Türkmenler de en kalabalık Türk kökenli Afgan kabilelerinden biridir. Çoğunlukla Özbeklerin yaşadığı bölgelerde yaşamakta olup genellikle ziraat, hayvancılıkla ve ticaretle uğraşmaktadırlar. Tacik ve Peştunlar arasında ciddi bir rekabet vardır fakat Özbek ve Türkmenler arasında böyle bir rekabet söz konusu değildir mezhep açısından genellikle Hanefi'dir.

1.3.3.2. Hazaralar

Hazaralar bugün Afganistan nüfusunun yüzde yirmi beşini oluşturmaktadır. Bu grupların Türk kökenli oldukları iddia edilmektedir. Ancak Türk dünyası bu etnik gruptan pek fazla haberdar değildir.¹²⁷ Hazaralar, yoğun bir şekilde Afganistan'ın merkezinde ve dağlık olan 'Hazaracat, yani 'Hazaralar Ülkesi' olarak adlandırılan bölgede yaşamaktadırlar. Ayrıca, Kabil yönetiminin izlediği politikalar neticesinde, on dokuzuncu yüzyılda göç ettikleri Batı Türkistan, Badgis ve Cevizcan bölgelerinde yaşayan Hazaralar da bulunmaktadır¹²⁸

Hazaraların kökeni konusunda farklı teoriler ortaya atılmış olmasına karşın en çok kabul göreni Moğol askerleriyle bölgedeki Türk ve Taciklerin karışımından meydana geldikleridir. Bu doğrultuda, Hazaraların Cengiz Han'ın ordusunun torunları oldukları düşünülmüştür. Ancak, Çağatay'ın (Cengiz Han'ın oğlu) ordusunun torunları olma ihtimali çok daha yüksektir. Çünkü, Çağatay'ın Hindistan'ı ele geçirmek için Afganistan'a pek çok askeri birlik sevk ettiği ve bölgede pek çok Ordugah kurduğu

¹²⁵ Saray, *Afganistan ve Türkler*, 5.

¹²⁶ Saray, *Afganistan ve Türkler*, 5.

¹²⁷ Abdullah Mohammadi, "Tarihten Günümüze Hazaralar (Tarih, Dil, Folklor ve Etnografya)", *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Belgü Dergisi*, 2 (2015), 29-52.

¹²⁸ Asadullah, "Afganistan'da Cumhuriyet Sonrası (1973-2018) Din-Siyaset İlişkisi", 86.

bilinmektedir. Zaten Hazaraların yüz yapısına bakıldığında Orta Asya kökenli oldukları kolaylıkla anlaşılabilir. Babür Şah'ın Hindistan'a hakim olduğu dönemde, politik açıdan oldukça etkin bir konuma gelmişlerdi.¹²⁹

Afganistan'da aslen Türk kökenli olan başka gruplar da vardır mesela Kızılbaş Türkleri Afganistan'da yine kalabalık bir gruptur. Bu etnik grup 1738'de Nadir Şah'ın Kabil'i terk ederken arkadan bir saldırıya uğramamak için Herat ile Kabil arasına emniyet tedbiri olarak bıraktığı bir gruptur. Bu Şii Türkleri o yörede yerleşip kalmışlar ve Afgan halkına karışmışlardır. Kazaklar 1950'lerde Rus zulmünden kaçarak Afganistan'a yerleşen gruplardır. Yine Afganistan'ın Herat ile eski Gazne şehri etrafında yaşayan küçük bir grup olan Çağatay Türkleri ve Kuhistan ile Kabil vadisinin kuzeyinde Kuh-i daman bölgesinde Küçük Türk grupları yaşamakta olduğu bilinmektedir.¹³⁰

1.4. Afganistan'ın Sosyo Kültürel Yapısı

Afgan kelimesi Farsça bir kelimedir ve dilsel, terimsel, sosyolojik ve siyasi anlamlara sahiptir. Bu anlamların hiçbirinde Horasan/Afganistan ülkesindeki tüm vatandaşların kimliğini, medeniyetini, tarihini ve kültürünü ifade etme kapasitesine sahip değildir. Dehkhoda Sözlüğünde Afgan kelimesinin anlamı (çığlık) Nazım-ül Etibba Sözlüğü: Çığlık ve feryat. Gıyaseddin Lügatı: Çığlık ve gürültü. Ancak, Mueyyed Sözlüğü'nde Afghan, insanın acı, sıkıntı veya ıstırap nedeniyle bilinçsizce çıkardığı çığlık olarak tanımlanmıştır.¹³¹ Afganistan Kelimesinin anlamı da çığlık ve feryat çekenlerin yaşadığı mekan anlamına gelmektedir. Bazı yazarlar Afganistan'da hep savaş olmasının isimin onun üzerindeki etkisi olarak düşünmekte ve Afganistan'ın isminin tekrardan Horasan (güneşin doğup battığı yer) olarak değiştirilmesini daha iyi olacağını dile getirmektedirler.

Abdullah Yegin, Afganistan'ın ve Afgan halkının mevcut sosyolojik durumunu Émile Durkheim'in 'anomi' kavramı ile açıklamaya çalışmıştır. Kelime anlamı düzensizlik ve kararsızlık olan anomie, toplumsal huzursuzlukların ve yeni grupların ortaya çıktığı, toplumun uyumunun bozulduğu ve yeni bir sistemin henüz istikrarlı bir şekilde oturmadığı durumu ifade eder. Anomie kavramı, Afganistan'ın içinde bulunduğu durumu

¹²⁹ Özgür Çınarlı, "Afganistan'ın Etnik Yapısı", *Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4, 1 (2012)84.

¹³⁰ Saray, *Afganistan ve Türkler*, 6.

¹³¹ "عبدالحي خراساني، "چرا من با واژه استعماری افغان مشکل دارم؟".

tam anlamıyla yansıtmaktadır. Bu duruma örnek olarak, 1989 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan tamamen çekilmesinin ardından ortaya çıkan mezhebi ve etnik çatışmalar gösterilebilir. Afganistan'ın hala günümüzde de bir düzene kavuşamamasında anomi durumu belirgin bir şekilde görülmektedir¹³² Tarih boyunca Afgan halkının birlik kurma çabalarına rağmen halk tek bir millet olamamış ve Afganistan'ın farklı şehirlerinde her köşede hanlar kendi politikalarını uygulamışlardır. Afganistan hükümet yönetimi üzerinde de hanların çok etkisi olmuştur.

Afganistan'da evler genellikle toprak ve balçıktan inşa edilmekte olup, avlular yüksek duvarlarla çevrilerek mahremiyet sağlanmaktadır. Ülkede tatiller, güneş ve ay takvimine göre düzenlenmektedir. Dini tatiller ay takvimine göre belirlenirken, bağımsızlık kazanma tarihi ve yeni yıl tatilleri güneş takvimine göre kutlanmaktadır. Ramazan Bayramı (Hid-i fitir) ve Kurban Bayramı (Hid-i izha) en önemli dini bayramlardır.¹³³ Bayramlar Afganistan'da oldukça renkli geçmekte, büyüklerin elleri öpülmekte, akrabalar ziyaret edilmekte, yeni elbiseler giyilmekte, kına yakılmakta ve çeşitli ikramlar yapılmaktadır. Afganistan'ın yöresel kıyafetleri arasında erkekler için sarık ve çapan, kadınlar için Gand-i Afgani öne çıkmaktadır; bu kıyafetler genellikle özel günlerde giyilmektedir. Afgan mutfağının en meşhur yemekleri arasında Afgan pilavı (Kabili), Manto ve Aşak bulunmaktadır.

Afgan halkı, misafirperverlik kültürüne büyük önem vermektedir. Misafirperverlik, Afganistan'da önemli bir yere sahiptir ve ev sahibi, kendi ihtiyaçlarını ikinci plana atarak misafirini ağırlamaktadır. Afganistan'da aile yapısı son derece önemlidir; genellikle erkekler dışarıda çalışırken, kadınlar ev işlerini üstlenirler ve erkekler genellikle aile reisi konumundadır. Nevruz Bayramı, uzun yıllardır Afganistan'da kutlanmaktadır. Mezar-i Şerif vilayetinde bulunan ve Ravza-i Şerif olarak bilinen, Hz. Ali'nin ayak izi olduğu rivayet edilen mekanda, Canda adı verilen bayrağın kaldırılmasıyla kutlanır. Ülkenin çeşitli vilayetlerinden insanlar, bu günü kutlamak için bu mekanda toplanır ve büyük bir kalabalık oluşturlardı. Ancak, Taliban'ın 2021 yılında ülkeye yeniden girmesiyle birlikte, Nevruz Bayramı'nın Hristiyan geleneğine benzediği gerekçesiyle kutlanması yasaklanmıştır. Canda adı verilen bayrak, Ravza'da 40 gün asılı kalırdı ve bazı insanlar

¹³² Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 37.

¹³³ Akkurt, *Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, 28.

bu bayrağı kutsar, hatta ondan evlat dilerlerdi. Taliban, bu durumu şirk olarak değerlendirek bu uygulamayı yasaklamıştı.

Afganistan'da evlilikler, tarafların rızasından ziyade ailelerin kararları doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Ülkede başlık parası alma geleneği hala devam etmektedir. Düğünler, erkekler ve kadınlar için ayrı mekanlarda düzenlenir. Kına gecesi ve düğün sırasında beyaz gelinlik giymek Afganistan'da da yaygın bir uygulamadır. Beyaz gelinlik, kefenle aynı renkte olduğundan, bu geleneğin anlamı, gelin olarak girilen evden yalnızca kefenle çıkılacağı inancını taşır. Bu kültürel norm, Afganistan'da genç kızların, mutsuz evliliklerini sürdürmek zorunda hissetmelerine neden olmaktadır. Afganistan'da boşanma oranı çok düşüktür ve boşanan bireyler toplum tarafından dışlanmaktadır. Ülkede şeriat kuralları geçerlidir.

1.5. Doğal Kaynaklar

Afganistan büyük doğal kaynak zenginliklerine sahiptir. Demir, bakır, kobalt, altın, uranyum, kurşun, alüminyum, titanyum, boksit, lityum, firuze, yakut, zümrüt vs. Afganistan'da daha henüz bir sistem oturmadığından dolayı dokunulmayan birçok doğal kaynak bulunmaktadır. Afganistan petrol ve doğalgaz gönderiminde de önemli bir yere sahiptir.¹³⁴ Yine Hindukuş dağlarının kuzeyindeki bayırlarda çok miktarda kömür havzası bulunmakta olup yıllık 118.700 tona yakın kömür elde edildiği bilinmektedir. Yine Afganistan'ın kuzeyinde en zengin berilyum yatakları bulunmakta olup tarifi mümkün olmayan yakut yatakları da bulunmaktadır.¹³⁵ Afganistan dağlık bir ülke olması nedeniyle ülkenin dağları değerli taşlar ve doğal zenginliklerle doludur. Afganistan'ın 34 vilayetinde her şehrinde ayrı bir doğal zenginliği bulunmaktadır. Ülke doğal kaynakları bakımından zengin olmasına rağmen en fakir ve gelişmemiş durumdadır. Kavanoz dolu su olmasına rağmen biz hep susuz gezdik (آب در كوزه و ما تشنه لبان میگردیم) Şiirinde geçtiği gibi Afganistan halkı, tarih boyunca gözlerinin önünde bulunan doğal kaynaklarına rağmen susuzluk çekmeye devam etmektedir. Eğer Afgan halkı bu kaynaklara erişim sağlayabilirse, ülkenin ekonomik anlamda büyük bir yükseliş göstermesi beklenmektedir. Afganistan'ın zengin doğal kaynakları, sömürgeci ülkelerin ilgisini sürekli olarak çekmiş ve bu ülkeler Afganistan'a müdahalede bulunmuştur. Sömürgecilik süreci sonucunda, bu

¹³⁴ Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama*, 38.

¹³⁵ Akkurt, *Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, 24-25.

lkeler kendi çıkarlarını elde ederek Afganistan'dan ayrılmışlardır. Ancak, sömürgeciliğin Afgan halkı üzerinde bıraktığı psikolojik etkiler, asırlar geçse de silinmeyecek gibi görünmektedir.

1.6. Afganistan'ın Ekonomik Yapısı

Afganistan yıllar boyunca sömürgeci devletler tarafından sömürgeye uğradığı için hep dış ticaret yollarını amaya tereddüt etmiş bu nedenle de ekonomik açıdan yol kaydedememiş gelişmemiştir. 1950'de, ABD, SSCB ve Basra körfez kıyısı ülkeler ve komşusu İran'ın yardımlarıyla ekonomisi gelişmeye başlayan Afganistan'a diğer ülkeler de milyarlarca dolar yardım etmişti. Örneğin Dünya Bankası rakamlarına göre sadece 2010 yılında Afganistan'a yapılan yardımlar 15,7 milyar dolara ulaşmıştı. Dışarıdan yardım kesilince Afganistan'da büyük ekonomik krizler yaşandı. Afganistan'da yıllık büyük meblağ yardım gelmesine rağmen yapılan yardımların hiçbiri fakirlere verilmemektedir. Yine Afganistan Türkmenleri canlı hayvan ihracatından dolayı Afganistan ekonomisinde önemli katkıda bulunmuşlardır. Yaşanan savaşlar ekonomi anlamda Afgan halkını çok etkilemiş ona rağmen ayakta durmaya alışan Afgan halkı hiçbir zaman gayret ve çabadan vazgeçmemiştir. Devletten aldığı czi miktarla aile geindiremeyen askerler iki kat maaş vereceğini vaat eden Taliban cephesine geçmeye mecbur kalmıştır. Kısacası Afgan halkı savaşmaya o kadar alışmışlar ki savaşı da gelir kaynağı haline getirmişlerdir.¹³⁶

Afganistan ekonomik yönden çok fakir bir ülkedir. 2021 yılında Taliban'ın yeniden Afganistan'a girmesi, ülkenin ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Araştırmalar, lkenin Gayri Safi Yurt İçi Hasılası'nın (GSYİH) yaklaşık yüzde otuz oranında düştüğünü ve yaklaşık yedi yüz bin kişinin işsiz kaldığını göstermektedir. Bu durumun başlıca nedenleri arasında, ABD'nin Afganistan'daki yıllık yatırımlarını bloke etmesi ve insani yardımlarını geri çekmesi bulunmaktadır¹³⁷ Afganistan'da halkın büyük bir kısmının işsiz kalması, ülkenin sosyal ve ekonomik durumu açısından ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Örneğin, dul bir kadın ğretmen, düşük bir maaşla geçimini sağlarken, evlerde kapanma nedeniyle şimdi hiçbir gelir kaynağı bulamamaktadır. Yoksulluk, ülkeyi derinden etkileyen bir sorundur ve Afgan halkı uzun yıllardır bu durumla mücadele etmektedir. Bu

¹³⁶ Akkurt, *Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, 48-49.

¹³⁷ BBC News Türkçe, "Afganistan Taliban yönetiminde nasıl değişti?" (29 Eylül 2023). 14 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/articles/cv2l5p51p49o> adresinden erişilmiştir.

yoksulluğun başlıca nedenlerinden biri, liderlerin yönetime geldiklerinde kendi kişisel çıkarlarını ön planda tutmalarıdır.

Özellikle çocuklarını satmak zorunda kalan aileler için durum daha da trajik bir hal almaktadır. Ekonomik baskılar, aileleri çocuklarını çalıştırmak ya da satmak gibi aşırı ve insanlık dışı seçeneklere yönlendirmektedir. Bu durum, hem çocukların temel haklarının ihlali anlamına gelmekte hem de onları istismar, şiddet ve insan ticareti gibi tehlikelerle karşı karşıya bırakmaktadır. Afganistan'da, reşit olmayan kızların başlık parası karşılığında kendilerinden yaşça büyük kişilerle evlendirilmesi, yaşanan derin yoksulluktan kaynaklanmaktadır. Yakın zamanda Voice of Amerika (VOA) tarafından bildirildiği üzere, Badhiz vilayetinde 7-15 yaş arasındaki kız çocuklarının satıldığı belirtilmiştir. Ayrıca, 13 yaşındaki Naciba isimli bir kız çocuğunun ailesi tarafından yoksulluk nedeniyle kendisinden yaşça büyük birine satıldığı da bilinmektedir. ABD'nin insani yardımlarını kesmesinin ardından, Afganistan'da çocukların para karşılığında satılması vakalarının sayısında önemli bir artış gözlemlenmiştir. Bu durum, ülkenin mevcut ekonomik krizinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, işsizlik oranlarının yüksekliği nedeniyle Afganistan'dan göç eden bireylerin sayısı da artmaktadır. Özellikle gençler, yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla İran, Türkiye ve Almanya gibi ülkelere yasadışı yollarla ulaşmaya çalışmaktadırlar.

Bunun yanı sıra Afganistan'da temiz suya ihtiyaç duyulmaktadır. Son zamanlarda İran ve Pakistan mültecileri tekrar ülkeye göndermeleri nedeniyle Afganistan'da büyük oranda gıda, su ve barına konusunda yoksulluk yaşanmaktadır

“Kırmızı Altın” olarak bilinen Herat safranı 2024 yılında “Avrupa uluslararası tat enstitüsü” tarafından 9. kez dünya çapında birinci olarak tanınmaktadır.¹³⁸ Afganistan Çin, Hindistan, Türkiye, Dubai, Amerika ve Avrupa gibi ülkeler başta olmak üzere neredeyse dünyada safran satmaktadır. Safran Afganistan'da 2001 yıllarında Karzay Cumhurbaşkanlığı esnasında Hacı Mohamed Eber tarafından ekilmeye başladı ve Eber'in safran babası unvanını aldığı bilinmektedir. Fakat son zamanlarda Herat safranı dünya çapında bir ses getirdi. Özellikle Taliban tarafından haşhaş yasaklanması üzerine yerine safran ekimine artmaya başladığı bilinmektedir. Aynı zamanda safran toplaması kadınlara

¹³⁸ t.y., radyo Azadi, “زعفران افغانستان برای نهمین بار مقام اول با کیفیتترین «طلای سرخ» جهان را کسب کرد”, radyo Azadi

tarlaya çalışmaya iş firsatı sunduğu bilinmektedir.¹³⁹ Yine Afganistan'ın ekonomisine Safran, Halı ve kilimin büyük bir katkı sağladığı bilinmektedir.

¹³⁹ Bilal Güler ve Khodaiberdi Sada Sayed, “Afganistan'ın Küresel Pazarlara ıkan ‘Kırmızı Altını’, Safran”, (5 Aralık 2022), Anadolu Ajansı. 16 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganistanin-kuresel-pazarlara-cikan-kirmizi-altini-safran/2755630> adresinden erişilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMCI HAREKETLER VE AFGANİSTAN ÜZERİNDE ETKİLERİ

İslamcı akım deyince akla gelen ilk şahsiyet Seyyed Cemaluddin Afgani'dir. Bu bölümde Sayeed Cemaluddin Afgani'nin kişiliği üzerinde daha sonra İslamcı hareketlerin ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı, hangi ekollerden etkilendiği hakkında bilgi vermeye çalışılacaktır.

2.1. Afganistan'da İslam Algısı

Bir din olarak İslam Mekke'de 610 yılında ortaya çıkmıştır. “Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size olan nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim.”¹⁴⁰ Ayetinden de anlaşıldığı üzere İslam dini son din ve Hz Muhammed son peygamberdir. O günden bugüne İslam'ın pek çok tanımı yapılmıştır. Genel bir tanımla, kelime anlamı sulh, selamet ve huzur olan İslam, Allah'a tamamen teslim olmak demektir. İslamiyet din anlayışına göre, İslam hayatın tamamını kapsamaktadır. Din her zaman her yerdedir. Din ve devlet birbirinden ayrı değildir. Çünkü devlet bir yönetici konumundadır.¹⁴¹ Yönetici, Allah buyruğu ve hadislere göre hüküm verir. “Devlet amaç değil halkı yönlendirmek için bir araçtır.”¹⁴² Yönetici bu kaynaklara hüküm vermezse o yöneticiye itaat edilmez. Kısacası din, devlet ve toplum bir kombinasyon oluşturmaktadır.¹⁴³

Bu durum peygamberden sonraki halifeler döneminde de böyle devam etti. Osmanlı saltanatının son dönemlerine kadar bu şekilde devam ederken Osmanlı devleti yıkıldıktan

¹⁴⁰ Maide, 5/3.

¹⁴¹ Duman ve Üşenmez, “Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İslam”, 259.

¹⁴² Asadullah, “Afganistan’da Cumhuriyet Sonrası (1973-2018) Din–Siyaset İlişkisi”, 89.

¹⁴³ Duman ve Özgür Üşenmez, “Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İslam”, 262.

sonra batıcı sömürgecilerin ve yerli modernitelerin ikili saldırısı altında ezildiğini hissetmek Müslüman dünyayı derinden yaraladı. Farklı Müslüman liderler o boşalan makama doğru yönelerek bir hak iddia etmeye çalıştılar, fakat başarılı olamadılar. Bu boşluk hala birçok Müslüman lider tarafından hissediliyor ve hatta bazıları, Usame bin Ladin gibi halife olmak istemektedirler.¹⁴⁴ İslamcı hareketler, 19.yy'ın sonlarında Batıya ve yerli moderncilere karşı olarak varlıklarını göstermeye çalışmışlardır. Afganistan Topraklarında da yine tam modernleşmeye başladığı zamanlarda ortaya çıktılar.

Afganistan halkının %99'u Müslümandır. Çoğunluk İslam'ın Hanefi mezhebine bağlı olmakla beraber Şiiiler de vardır. Afganistan'ın %1'lik bir kısmını Sih ve Yahudiler oluşturmaktadır.¹⁴⁵ Afganistan'da İslam daha çok kültürel bağlamda yaşanmaktadır. Dini eğitim geleneksel yöntemlerle medreseler de verilmektedir. Afganistan'da İslam algısı karizmatik bir lidere bağlılık ve onu sorgulamadan takip etmek olduğu bilinmektedir. Gençler bu çerçevede dini eğitimlerini almaktadırlar. Bireysel anlgı ve düşüncelerin oluşmasında müsait bir ortam bulunmamaktadır.

2.2. İslamcı Hareketler Kimdir?

İslamcı Hareketler diye adlandırdığımız bu hareketler, İslam'ı referans alarak, sabit siyasal sistemin meşru veya gayrimeşru yollarla değiştirilerek İslami kanunların uygulanmasını ve İslam'ın yayılmasını amaçlamaktadır.¹⁴⁶ Bunların ortak amaçları İslam'ı yaymak olduğu bilinmektedir. Amaçları bir olmasına rağmen bunlar birbirlerinden çok farklılık gösterebilirler. Bernard Lewis'e göre, "Çoğu Müslüman, fundamentalist değildir, çoğu fundamentalist de, terörist değildir."¹⁴⁷

Bazıları bunu sistem içinde hiçbir zorlama olmaksızın yaparlar ki Türkiye, Fas ve Malezya gibi kıtalarda bu tür bir sistem mevcuttur. Fakat bunlardan bazıları zorba şiddet ve saldırganlıkla görüşlerini insanlara ve devlete dikte ettirmeye çalışmaktadırlar. Bunlara Seyyid Kutup ve Ayetullah Humeyni örnek verilebilir. Bunlara göre, güç ve şiddet uygulanarak devlet ve halk toptan değişmelidir. Onun yerine baştan saf bir sistem inşa edilmelidir.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Lewis, *İslam'ın Krizi*, 10-20.

¹⁴⁵ Saray, "Afganistan", 409.

¹⁴⁶ Duman ve Özgür Üşenmez, "Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İslam", 258.

¹⁴⁷ Lewis, *İslam'ın Krizi*, 126.

¹⁴⁸ Duman ve Özgür Üşenmez, "Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İslam", 265-268.

Bunlar, ilk başta İslam ve toplum arasını ayırıp daha sonra toplumun modern devleti benimsediklerini ifade ederek onların bu tavrının İslam ve Şeriata ters olduğunu toplumun artık Müslüman olmadığını iddia ederek inançlarının onlardan alındığını ve cahiliye dönemine geri döndüklerini iddia ederler. Amaçları Müslümanları cahiliye döneminden geri getirmek ve yeniden onları Müslümanlaştırmaktır. “Toplum zamanla falanca emir elinden Müslüman oldum” diyerek emirlere tabi olmaya başlamışlardır.¹⁴⁹ Bazı ileri giden İslami hareket liderleri katliamı teşvik ederler. Bu saldırıyı gerçekleştiren ve ölenleri de cennetle müjdeliler. Müslüman olan ve kendi asli görevini İslam’ı yaymak olarak tanımlayan bu hareketler çok ileri giderek kendi canına ve birçok insan canına kıyarak intihar saldırısında bulunmayı bir kurtuluş yolu olarak görürler.

Beyazgöz, Summers’e atfen şöyle demektedir. Modern çağın hızla değişen yapısına uyum sağlamakta güçlük çeken bazı bireylerin, modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan temel endişelere karşı kendilerini güvende hissetmek için sıkı bir grup kimliği oluşturduğunu ve diğerlerini dışlayan grup yapılarına sığınarak bu endişelerle başa çıkma eğiliminde olduğunu belirtiyor. Bu durum, bu bireylerin kimliklerindeki belirsizlik ve zayıflığı vurguluyor.¹⁵⁰ Bu grupların farklı türden olmalarına rağmen psikolojik açıdan incelendiğinde birbirlerinde farklılık göstermediği görülmektedir. Mutlakçı bir zihniyet yapısı bu grupların psikolojisinde temel yapıyı oluşturur.¹⁵¹

Örneğin, belirli ilkeleri vurgulayarak diğerlerini arka planda bırakabilir ve olayları ilkelere göre değil, ilkenin duruma uyarlanmış yorumuna göre ele alabilirler. Bu gruplar, bu tür yaklaşımların eleştiriye eşdeğer olmadığını savunarak, asıl ilkelerin mutlak, kesin ve değişmez doğrular olduğuna inanırlar. Bu ilkelerin zamana uygun hale getirilmesi mümkün değildir. Modernite veya şimdiki zaman mutlak ilkelere terstir ve bu ilkelerin mutlaklığını yok etmek için ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bu gruplar özü itibarıyla modernliğe, aydınlanmaya, eleştirel düşünceye ve değişmeye tamamen olumlu bakmazlar.¹⁵²

Bernard Lewis, günümüzde Bin Ladin gibi kendilerinin Müslüman olduklarını iddia edenleri söyledikleri ile yaptıkları arasında ve İslam hukuku ile onların davranışları

¹⁴⁹ Fethi Benslama ve Işık Ergüden, *İslam'ın Psikanalizi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 54.

¹⁵⁰ Beyazyüz vd., “Fundamentalizmin Psikolojisi”, 368.

¹⁵¹ Beyazyüz vd., “Fundamentalizmin Psikolojisi”, 369.

¹⁵² Beyazyüz vd., “Fundamentalizmin Psikolojisi”, 369-372.

arasında çelişki olduğunu, “İslam hukuku, bir yasa ve adalet sistemdir, bir linç ve terör aracı değildir.”¹⁵³ diyerek onların dinden çıktıklarını söyler.

*“Bin Ladin ve Al Kaide İslam’ı temsil etmiyor, yaptıklarının çoğu İslam’a uymuyor, Hitler ve Naziler nasıl Hristiyanlık dininden çıkmışlarsa bunlarda İslam dininden çıkmıştır ve kendilerine göre İslam ve İslam hukuku ile çelişen bir sistem kurmuşlardır.”*¹⁵⁴ diyerek onların aşırılıklarını dile getirmektedir

Afganistan’da Taliban’ın yöntemi de Şeriat çatısı altında birçok yaptıkları şeriat kurallarına uymadığı görülmektedir. Bu saldırgan ve şiddete meyilli olan İslamcı grupların uyguladıkları şiddetin ve saldırganlığın altında yatan Psiko-sosyal nedenler bulunmaktadır.

Şiddetin doğuştan mı yoksa sonradan mı kazanıldığı konusunda araştırmacılar çok çaba sarf etmiştir. Bunun sonucunda Gazali ve Freud şiddet ve saldırganlık eyleminin doğuştan geldiğini iddia ederken, Maslow ve Rogers gibi düşünürlerin şiddet eyleminin sonradan kazanıldığını ileri sürmüşlerdir. İnsanlar var olduklarından beri hep hoş ve güzel olana ilgi göstermişlerdir. Saldırganlık ve şiddet ancak temel ihtiyaçlardan biri karşılanmadıkça ortaya çıkan bir eylemdir.¹⁵⁵

Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi teorisine göre, insanların ihtiyaçları belirli bir sıralamada yer alır ve bu ihtiyaçlar karşılandıkça birey daha sağlıklı ve sorunsuz bir şekilde gelişir. Ancak, bu ihtiyaçlar zamanında karşılanmazsa, bireyde saldırganlık ve diğer olumsuz davranışlar ortaya çıkabilir.¹⁵⁶

Bu grupların dünyaya ve gelişen zamana entegre olamamalarının ve bu kadar katı olmalarının nedeni, ergenlik döneminde kendilerine bir kimlik kazanamamış olmalarından kaynaklanabilir. Ergenlik dönemini sağlıklı bir şekilde geçiremeyen bireyler, zamanla kendilerini başka bir gruba ait hissederek bu eksikliği gidermeye ve oradan bir kimlik edinmeye çalışırlar. Bu süreçte birey, kendi kimliğinden tamamen uzaklaşarak ait olduğu grubun ve liderin kimliğine bürünür. Bu noktada, lider siyah renge beyaz bile dese, birey artık "hayır, o siyah" diyemez hale gelir. Doğru ve yanlış ayırt edemeyecek kadar grubu ve lideri içselleştirir.

¹⁵³ Lewis, *İslam’ın Krizi*, 114.

¹⁵⁴ Lewis, *İslam’ın Krizi*, 117-118.

¹⁵⁵ Ali Kuşat, “İnsan Doğası Şiddet ve Din”, *Fecre Doğru Aylık Düşünce Dergisi*, 85-86, (2002), 44-47.

¹⁵⁶ Kuşat, “İnsan Doğası Şiddet ve Din”, 44-47.

Kernberg, İslami hareketlerin özelliklerini narsistik ve paranoid kişiliklerin psiko dinamikleri ile açıklamaktadır. Fundamentalistlerde, kişinin idealleştirmeleri ile zarar görme korkularıyla ilişkili paranoid deneyimleri arasındaki keskin ayrımın belirgin olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁷ Bu korku başarısızlık korkusu olabilir ve çok başarılı, herkesin özenerek baktığı biri de kendini yetersiz görebilir ve paranoid duruma girebilir. Goethe “75 yıl boyunca kendimi iyi hissettiğim 3 hafta geçmedi.”¹⁵⁸ diyerek ömrünün tamamını neredeyse başarısızlıkla geçtiğini dile getiriyor.

Robert Louis Stevenson da “İnsan yazgısında, bizzat kötülüğünü bile görmezden gelemeyeceği bir unsur vardır. Yapmaya niyetlendiğimiz her şeyde aslında başarısızlığa niyetlenmişizdir. Payımıza düşen yazgı başarısızlıktır”¹⁵⁹ diyerek kendini başarısız ve işe yaramaz olarak düşünerek paranoid yaşamıştır. Bu yazar ve bilim adamları bile kendilerini bu kadar başarısız hissetmelerine ve paranoid yaşamalarına bakıldığında fundamentalistlerin çoğunun aslında katı olmasının arkasında yatan nedenlerden biri de kendini başarısız hissetmesi ve onunla baş edememesi olabilir. Hayatın olumsuzlukları, gençlerin gelecek kaygısı ve ailelerinden istedikleri ilgi ve sevgiyi alamamaları, zamanla bu gençlerin çeşitli gruplara katılmalarına neden olmaktadır. Bu durum, gençlerin aidiyet duygusu ve kimlik arayışlarını bu gruplar içinde gidermeye çalışmalarıyla sonuçlanır.

Yine psikolojik gelişim döneminde insanın kendisini başkasından ayıramaması ve kendine ait bir kimlik oluşturmaması bu grupların oluşmasındaki nedenlerden biri sayılabilir.¹⁶⁰ Bebek doğduğu andan ve sonraki süreçlerde anneye ihtiyaç duyar ve anne bebeğin ihtiyaçlarını giderir. Bu dönemde çocuk anneye bağlıdır ve kendisini annesinden ayrı olarak düşünmez. Zamanla çocuğa annesinden ayrı bir birey olduğu hissettirilmediği takdirde. Çocuk kendini annesine bağlı bir birey olarak görmeye devam eder. Bu farkındalık ona öğretilmezse ilerideki süreçte çocuk kendinden bir kimlik oluşturmaz hep başkasıyla var olmaya çalışır. Böyle bireyler kendileriyle baş başa kaldıklarında üstesinden gelemezler ve varoluş kaygısı ve mutsuzluk bu bireylerde fazla olduğu

¹⁵⁷ Beyazyüz vd., “Fundamentalizmin Psikolojisi”, 370-373.

¹⁵⁸ James William ve İsmail Hakkı Yılmaz, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri İnsan Doğası Üzerinde Bir İnceleme*, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017), 149.

¹⁵⁹ William ve Yılmaz, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri İnsan Doğası Üzerinde Bir İnceleme*, 150-155.

¹⁶⁰ Beyazyüz vd., “Fundamentalizmin Psikolojisi”, 369-370.

bilinmektedir. Yine bir birey olarak kendi varlıklarını oluşturmamayan bu insanlar başka bir grupta var olmaya çalışırlar.¹⁶¹

Örneğin, Hintçe "Animal" filminde, başrol karakterinin çocukluk döneminde babası tarafından yeterince sevilmemesi ve kendisine zaman ayrılmaması nedeniyle ileride olumsuz bir kişilik geliştirdiği gözlemlenmektedir. Babasının çocukken doğum gününü unutması üzerine başrol karakteri ona şu mektubu yazmıştır: "Bir sonraki yaşamda ben baba olacağım sen benim oğlum ol. Sana öyle bir sevgi ve ilgi vereceğim ki sen öğren. Daha sonraki yaşamda yine sen baba ol ve ben senin oğlum olacağım. Beni, benim seni sevdiğim gibi sev." Çocuğun babasına karşı duyduğu aşırı sevginin karşılık bulamaması, ileride onun kimlik karmaşası yaşamasına yol açar. Bu kimlik karmaşası, karakterin bir grup kurarak babasına suikast düzenleyenleri vahşice öldürmesiyle sonuçlanır. Bu durum, çocukluk dönemindeki sevgi ve ilgi eksikliğinin bireylerin gelecekteki davranışları üzerindeki derin etkisini dramatik bir şekilde ortaya koymaktadır.

Afganistan'daki İslam algısının yorumlama da kullandığımız Erikson'un Psiko-sosyal Gelişim teorisi, bireylerin yaşamları boyunca sekiz temel evreden geçtiklerini öne sürerek doğuştan ölüme kadar sosyal çevre ile etkileşim halinde olduklarını, insanın gelişiminde çevrenin çok önemli bir rol oynadığını savunur. Bu teori, gelişimin sadece çocukluk dönemiyle sınırlı olmayıp, yaşam boyu devam eden bir süreç olduğunu savunur. Sekiz aşamadan oluşan gelişim evrelerinde bir sonraki aşamaya geçmek, önceki aşamanın sağlıklı tamamlanmasına bağlıdır. Bu süreç, bir öncekinin meyvelerini toplamak ve içsel gücünü daha da pekiştirmek için bir fırsat sunmaktadır.¹⁶² Bu sekiz aşama şöyle sıralanır:

1. Temel güvene karşı güvensizlik
2. Özerkliğe karşı utanç ve şüphe
3. Girişimciliğe karşı suçluluk duygusu
4. Çalışkanlığa karşı aşağılık duygusu
5. Kimlik kazanmaya karşı rol karmaşası

¹⁶¹ Beyazyüz vd., "Fundamentalizmin Psikolojisi", 370.

¹⁶² İbrahim Gürses ve M. Akif Kılavuz, "Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 2 (2011), 155.

6. Yakınlığa karşı yalıtılmışlık

7. Üretkenliğe karşı durgunluk

8. Bütünlüğe karşı umutsuzluk

Her aşamada farklı ihtiyaçlar ortaya çıkmaktadır ve özellikle bireyin kimlik oluşum sürecine kadar ebeveynler önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışma için önem teşkil eden kısım Ergenlik dönemidir. Çünkü ergenlik döneminde birey “ben kimim?” sorusuna cevap aramaya başlar. Ergenlik dönemindeki bedensel, zihinsel ve fizyolojik değişiklikler, kimlik gelişiminin hızlanmasına neden olur. Erikson'a göre, ergenlik dönemi kişisel kimlik oluşturma ve kimlik karmaşası yaşama dönemidir. Ancak Ona' göre, kimlik sadece ergenlikte oluşmaz. Kimlik oluşumunun daha çok yoğunlaştığı dönem ergenlik dönemidir. Kendisi kimlik karmaşası yaşayan Erikson, ergenlik çağında daha doğmadan babasının annesinden ayrıldığını ve babası sandığı adamın öz babası olmadığını öğrenir ve bir kimlik bunalımı yaşar.¹⁶³

Afganistan ve Afrika kıtaları gibi bazı az gelişmiş ülkelerde çocukların aile elinde olmayan sebeplerden dolayı her dönemdeki ihtiyaçları karşılanamamaktadır. Özellikle Afganistan'da aile çocukların maddi ihtiyaçları yiyecek içecek gibi fizyolojik ihtiyaçlarını düşünürken diğer yönden çocuğun Psiko- sosyal ihtiyaçlarına sıra gelmiyor ve ihmal edilmiş oluyor. Erikson'a göre, çocuğa daha bebekken sunulan güvenin kalitesi onun daha sonraki gelişecek süreçlerine olumlu veya olumsuz zemin hazırlar. Bebeklikte, ihtiyaçlar olumlu karşılanırsa sağlıklı birey, aksi takdirde kendine ve çevreye güvenemeyen bir birey meydana gelir.¹⁶⁴ Genellikle güven duygusu eksik bireylerde saldırganlık görülmeye başladığı bilinmektedir. Afganistan'daki radikal grupların çoğunluğunu yoksul, yetim ve kimsesiz gençlerin oluşturduğu bilinmektedir. Bu gençlerin sevgi ve ilgi görmediği kendi kendilerince büyüdüğü zamanla yakınlarına ve başkalarına nefret beslediği bunun sonucunda da radikal eğilimli gruplara karıştıkları bilinmektedir.

Afganistan'da olumlu gelişmelere öncülük eden iyi liderlerin suikastla öldürülmesi, bireylerin kişilik gelişimi sürecindeki olumlu duyguların geliştirilmesinin engellenmesine

¹⁶³ Erik H. Erikson, *Childhood and Society*, (New York, W.W Norton & Company, 1950), 28-30.

¹⁶⁴ Erikson, *Childhood and Society*, 28.

benzetilebilir. Erikson'un sosyo-psikolojik yaklaşımı temel alındığında, kimlik geliştirme süreci engellendiğinde kimliksizlik ortaya çıkar. Bu bağlamda, iyi liderlerin öldürülmesi, Afganistan'daki mevcut sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İyi liderlerin kaybı, Afganistan'ın kimliksizleşmesine yol açmış ve temel ve kişisel ihtiyaçları karşılanmadığı için ülke, zamanla kaosa sürüklenmiş ve mutlu bir toplum haline gelememiştir. Afganistan'nın bugünkü durumuna gelmesindeki önemli etkenlerden birinin, iyi liderlerinin suikastla öldürülmesi olduğu ileri sürülebilir. Erikson'a göre, bireylerden oluşan sağlıklı bir toplum inşa etmek için, her dönemde ortaya çıkan temel ihtiyaçların en iyi şekilde karşılanması ve ortaya çıkan çatışmaların çözüme kavuşturulması gerekli olduğunu iddia etmektedir. Çünkü sorunlu bireylerden sorunlu toplumlar meydana gelir.¹⁶⁵

2.3. İslamcı Hareketlerin Ortaya Çıkışı

“İslamcı radikalizm yeni bir olgu değildir”. 19. yy'da Batı'nın Müslüman ülkelerde etkisini göstermeye başladığından bu yana pek çok radikal dini gruplar ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları devlet iktidarına geçmiş ve devleti yönetmiş, daha sonra ekonomi başta olmak üzere devleti yönetememiş yok olmuş, bazıları da devlet iktidarına geçmeden yenilmiştir.¹⁶⁶ Daha sonraları yirminci yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasından sonra sömürgeciliğin ve Batı'nın Müslüman dünyasında etkili olmaya başlamasıyla Batı'ya ve Batılılara karşı olarak ortaya çıkan bir İslami gruptur. Bunların amacı dünyada İslam'ı yaymak ve şariat kurallarını getirmek olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁷

İslamcı hareketlerin ortaya çıkma amaçları daha çok Batı'ya karşı bir reaksiyon olarak görülmektedir. Bu gruplar mücadeleyi Batı'ya değil Batılılaşmış iç yöneticilere karşı başlatmışlardır. Bunların en büyük düşmanları Batı'dan etkilenmiş ve onu Müslümanlara uygulamaya çalışan başkan ve yöneticiler olmuştur. Bu sebeple onları öldürmeyi dahi caiz görmektedir. Buna örnek olarak 6 Ekim 1981'de, Mısır Ordusu'nun 1973'te İsrail arasında olan savaşta Süveyş Kanalı'nı geçmesinin 8. yıldönümü kutlamaları sırasında gerçekleştirilen Enver Sedat'a suikastın öncülüğünü Mısır İslami Cihadı üyesi Halid el

¹⁶⁵ Erikson, *Childhood and Society*, 28.

¹⁶⁶ Lewis, *İslam'ın Krizi*, 116.

¹⁶⁷ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 15-16.

İslambuli tarafından gerçekleştirilmesi¹⁶⁸ bunun üzerinden Hareket başkanının “Firavun’u öldürdüm” diye seslenmesi “ölümünden de korkmam” ifadesi verilebilir. Onlara göre bu suikastı gerçekleştiren şehitlik makamı almış ve cennetlidir.¹⁶⁹

(1956)’da Tunus devlet başkanı olan Burgiba’nın bazı Politikaları Tunus’da İslami hareketlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Burgiba ilk olarak Zituna İlahiyat Fakültesini kapatarak öğrencileri ortaöğretime gönderdi. Kadın erkek eşitliği, çok eşliliğin ilgası ve çarşaf yasağı, Ramazan ayında televizyon karşısında içki içmesi durumu yıllarca devam etti. 70’li yıllarda meydana çıkan İslamcı hareketler diye adlandırılan radikal gruplar Burgiba’nın tavrının dinsizlik olduğunu söyleyerek bunu yok etmek amacıyla ortaya çıktıkları bilinmektedir.¹⁷⁰

Afganistan üzerinden duruma bakılırsa tam Zahir Şah’ın 40 yıl saltanatının son 10 yılına denk gelmektedir.¹⁷¹ Bu dönem demokrasi dönemi olarak bilinir. Afganistan’da İslamcı hareketlerin ortaya çıkışı başta Emanullah Han’ın getirdiği reformlara karşı ortaya çıkmaya başlamış ise de Zahir şah saltanatının son 10 yılında daha yoğun olarak ortaya çıkmışlardır.

Modernleşmeyi İslam’dan uzaklaşma olarak gören bu grup hep insanları geri kalmaya ikna etmektedirler. Bu onların davranışlarında ve dış görünüşlerinde açıkça görülmektedir. Afganistan’da Taliban örneğinden hareketle uzun saç bırakmayan sakal uzatmayanı tekfir ederek dinden çıktıklarını iddia etmektedirler. Hatta bu çağda doğdukları ve yaşadıkları için kendilerini suçlayarak ümitsizliğe düşerek yeni çağa ve modernizme karşı nefret beslerler. Bunların tek amaçları yeni çağa eskiyi tekrar getirmektir.¹⁷² Bunların kökene duydukları yoğun ilgi ve eskiye dönme Benslama’ya göre imkansızdır ve onların beklediği o zaman gelmeyecektir çünkü Hz Ademle başlayan bu silsile Hz Muhammed ile son bulmuştur. Yani gelen gelmiş, gerçekleşecek olan en iyi şekilde gerçekleşmiş, düzen kurulmuştur. Artık bunlar yapsa yapsa bu kurulu düzene zarar vererek onu parçalayacaklardır.¹⁷³

¹⁶⁸ Mepa News, “Tarih | Enver Sedat Suikastı”, (2023). 20 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.mepanews.com/tarih-enver-sedat-suikasti-20546h.htm> adresinden erişilmiştir.

¹⁶⁹ Lewis, *İslam’ın Krizi*, 113.

¹⁷⁰ Benslama ve Ergüden, *İslam’ın Psikanalizi*, 20.

¹⁷¹ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 20-30.

¹⁷² Lewis, *İslam’ın Krizi*, 5-60.

¹⁷³ Benslama ve Ergüden, *İslam’ın Psikanalizi*, 56-58.

2.4. İslam Dünyasının Dini Merkezlerinin Afganistan Üzerinde Etkileri

Osmanlı saltanatının sonuna doğru din ve siyaset ilişkisi alimler arasında tartışma konusu haline gelmiştir. Bunun üzerine İslam'da hükümetin konumu en önemli tartışma konusu haline gelmiştir. Farklı devlet alimleri bu konu üzerine kafa yormuş ve nasıl bir yönetim uygulayacakları konusunda herkes farklı nazariyeler sunmuştur.¹⁷⁴

Mısır'da El-Ezher Üniversitesi (Müslüman kardeşler) İslamcı hareketlerin ortaya çıkmasında çok etkili olmuştur. Birçok İslam aliminin bu üniversitesinde tahsil gördüğü bilinmektedir. Yine İslami akımların ortaya çıkmasında etkili olan diğer bir ülke de Hindistan ve Darul Uloom ve Deoband olmuştur. Hindistan, İngiltere'nin sömürgeciliğine karşı, çok mücadele veren İslamcı akımların ortaya çıkmasında çok etkili bir rol oynamıştır. Afganistan'dan çok sayıda öğrenciler oraya giderek eğitim almışlardır. Diğer etkili olan akımlardan bir diğeri İran Kum Medresesi olmuştur. Bu akım da Afganistan'da olan İslamcı akımların ortaya çıkmasında çok etkili olmuştur. Yine Afganistan'dan birçok öğrenci gidip oradan dini eğitim almıştır. Afgan cihatçılarının çoğunluğu burada yetişmiştir. Türkiye'de Milli Görüş Ulusal İslam Hareketi ile Afganistan'da da İslami hareketlerin görülmeye başlaması aynı döneme denk geldiği görülmektedir. Bu iki hareket birbirini etkilemiştir. Bu karşılıklı etkileşimi Afganistan Hizb-i İslâmî lideri Gülbuddin Hikmetyar, Afganistan'da yaptığı bir TV röportajında Milli Görüş ve liderlerinin Afganistan İslami Hareketi üzerindeki etkisini şu şekilde ifade etmektedir.¹⁷⁵

"Türkiye İslami Hareketi lideri Necmeddin Erbakan gerçekten ağır karakterli, güçlü, duyarlı ve anlayışlı bir figürdü ve Tayyip Erdoğan da onun takipçilerindendi, bu hareketle de çok yakın ilişkilerimiz vardı. Bize çok yardımcı oldular, çok! Hem Türkiye içinde hem de yurtdışında bulunan Türkler, özellikle Almanya'daki Türkler onlar her boyutta ve her alanda Afganistan Nahdat-i İslamiye'yi her zaman desteklediler"¹⁷⁶ Yukarıda bahsi geçen İslamcı akımların ortaya çıkmasında Seyyid Cemaluddin Afgan çok etkili bir rol oynamış ve onun düşüncelerinden fazlasıyla etkilenmişlerdir. Afganistan'daki İslamcı hareket olan

¹⁷⁴ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 16.

¹⁷⁵ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 16.

¹⁷⁶ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 19-22.

"Nahdat-i İslami-yi Afganistan," bu İslami akımlardan etkilenecek ortaya çıkmış ve büyümüştür.

2.4.1. Seyyid Cemaluddin Afgani

Seyyid Cemaluddin Afgani Afganistan'ın Asadabad ilçesinde doğmuştur. Cemaluddin hayatının büyük bir kısmını Mısır, Hindistan ve Türkiye gibi ülkelerde antiemperyalist düşüncesini yaymak için yaptığı seferlerle geçirmiştir. Cemaluddin Afgan'ın siyasi hedefi, güçsüz düşen Müslümanları ve Müslüman devletlerini yeniden canlandırmaktır. Yaptığı seferlerinde pek çok konferans hazırlamış ve İslami hareketlerin ortaya çıkmasında düşünceleri ile çok etkili olmuştur.¹⁷⁷ Muhammed İkbal Lahori, Mohammed Abdu ve Raşit Reza, Seyyed Cemaluddin Afgani'nin öğrencilerindendir.¹⁷⁸ Son olarak Cemaluddin Afgani hiçbir zaman halkını harcamayan İslam aktivisti olmuş ve halkını canını pahasına korumuş çağdaş bir Müslüman düşünür olmuştur.¹⁷⁹

2.5. Taliban'ın Din Anlayışı

İnsan denen varlık değişkendir. İnsanlarda olumlu ve olumsuz şekilde değişim gerçekleşir. Olumlu manada değişen birey kimlik bütünlüğünü koruyarak kendini geliştirir. Olumsuz manada değişen bireyler de kimlik kaybı yaşarlar. “Özgün hüviyetini yitiren kişi ve ulus er geç yok olur”¹⁸⁰ Fakat bazı insanlar hayat şartları onları değişmeye zorlamasına rağmen kendi Ahlaki değerlerini ve kimliklerini korumak için değişmeye karşıdır. Bazı liderler ve yöneticiler kendi ideolojilerine göre değişimi kabul ederler. Toplumun yaşam tarzı, düşünce tarzını ve dini anlayışını değiştirmek isterler. Toplumun giyim tarzına, eğitim sistemine, alkol, faiz ve kumar gibi toplumsal ve ekonomi sorunlara kadar kendi istedikleri bir değişikliği getirmek isterler.¹⁸¹

Buna örnek olarak Taliban verilebilir. Taliban ve onların din anlayışları bu anlamda önem arz etmektedir. Taliban'ın dini anlayışı incelendiğinde, onların değişimi kendi ideolojilerine göre değiştirmek istedikleri görülmektedir. Taliban İslam şeriatının

¹⁷⁷ Babaoğlu, *İslami Modernizmin Kurucusu Cemaleddin Afgani*, 24.

¹⁷⁸ Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*, 15-16.

¹⁷⁹ Babaoğlu, *İslami Modernizmin Kurucusu Cemaleddin Afgani*, 24.

¹⁸⁰ Sabri Hizmetli, “İslam ve Değişim”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37 (1997), 90.

¹⁸¹ Hizmetli, “İslam ve Değişim”, 92.

mahiyetini anlamadıkları yarım yamalak medreselerde aldıkları dini eğitimle katı bir kural uyguladıkları ve bu kurallara sıkı sıkıya bağlı oldukları gözlemlenmektedir.

Şeriat hükümlerinin uygulanmasında peşin hüküm ve şiddeti öngören Taliban'ın, insanların dış görünüşlerine göre hüküm vermeleri, onların zihinsel yapılarının kabile normlarından fazlasını içermediğinin bir işaretidir. Dolayısıyla, Taliban'ın dini anlayışı üç kaynaktan şekillendiği bilinmektedir. Bunlar, Vahabilik ideolojisine, Peştun kabile geleneğine ve Deoband medresesi tarafından öngörülen dini inançlar,ile prensiplere dayalı dini anlayışlardır.¹⁸² Taliban yine katı tavırları yönünden Selefilik ekolünden de etkilenmiştir.¹⁸³

2.5.1. Vehhabilik

Kurucusu Abd al Vahab (1703-1792) Arabistan'ın Nejd şehrinde meşhur, dini öğreten bir şahsiyetti. Bunların şiarı, gerekirse zorba ve şiddet uygulayarak kurulu düzeni tahrip edip saf ve doğru İslam'a geri dönmektir. Bunu yaparken türbeleri yıktılar, çocuk-kadın demeden katliam yaptılar ve kendi düşüncelerine uymayan bütün mezheplere karşıydılar. Sofizmi tamamen her yönüyle reddederler.¹⁸⁴ Taliban, vahabilik düşüncesinden fazlasıyla etkilenmiştir. Taliban'ın kadınlara karşı katı politikaları ve Sünni olmayan grupları kafir olarak nitelendirmeleri, onların Vehhabilik ideolojisine daha yakın olduklarını düşündürmüştür. Yine Taliban'ın İslam şeriatının sadece zahiri ve kuru manalarına bakarak hüküm vermelerinden dolayı Vehhabilik ekolüne yakın bir görüş sergilemektedirler.¹⁸⁵

Yine Peştunların tarih boyunca süregelen aşiret yapısı dahilinde yaşamaları, kabile liderlerine bağlı kalmaları, intikam ve kan davası kültürünün hala devam etmesi, Taliban'ın davranışlarını ve inançlarını belirlemiştir. Taliban'ın hükümet anlayışı ve hukuk uygulamaları da Peştun adetlerine dayanmaktadır. Kısacası Taliban din anlayışının önemli bir kısmını İslam dini ile alakası olmayan Peştunların gelenek ve adetlerinden geldiği aşıkardır.

¹⁸² Abdullah Mohammadi, "Dinî Hareketlerin Zihinleri Afganistan Taliban Hareketi", *XVIII. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1-5 Ekim 2018), 56-59.

¹⁸³ Mohammadi, "Dinî Hareketlerin Zihinleri Afganistan Taliban Hareketi", 55-57.

¹⁸⁴ Lewis, *İslam'ın Krizi*, 107-109.

¹⁸⁵ Mohammadi, "Dinî Hareketlerin Zihinleri Afganistan Taliban Hareketi", 55-57.

Deoband Medresesinden¹⁸⁶ mezun olanlara Deobendi veya Deobendli denir. Deobend ekolü, Vehhâbîlik anlayışına oldukça benzerlik göstermektedir.¹⁸⁷ Taliban din anlayışının temelini bu medrese oluşturmaktadır. Taliban'ın büyük çoğunluğu bu medresede eğitim görmüş ve düşüncelerinden etkilenecek benimsenmişlerdir. Bu medrese, Afganistan'daki cihad için Taliban'ı en çok eğiten ve her yönden destekleyen kurum olarak bilinir. Molla Ömer, medresenin kurucusu ve hocası, aynı zamanda Taliban'ın kurucu lideri olan Mevlâna Samiulhak ile yakın ilişki kurmuştur.¹⁸⁸ Günümüzde devam eden, İslam'ı referans gösteren birçok batıl inancın bu medreseden Afganistan'a getirildiği bilinmektedir.

2.5.2. Selefilik

Selefilik anlayışı, dini anlayışları ve kimlik temellerini, ilkelerini ve özünü, kutsal metinlere, Peygamberin yaşamına ve Selef-i Salih'in anlayışına dayanarak eskiye geri dönme şiarı ile ortaya çıkmıştır. Bunlar İslam dininin hamilerinin sadece kendileri olduğunu düşünerek farklı düşünceleri, tasavvuf ve felsefe gibi ilimleri reddetmektedirler. Dini anlayışlarının katı olması yönünden yine Taliban'ın Selefi ekolünden de etkilendiği düşünülmektedir.¹⁸⁹

Afganistan'da Selefilik ekolünün ortaya çıkışı eski bir olgu olmayıp Taliban'la birlikte gelmiş oldu. Deoband ve Pakistan medreselerinde eğitim gören şahıslar tarafından ilk defa Selefilik ekolü ülkeye girmiş oldu. Selefilik inancını ülke de Sovyetlere karşı savaşmak için Afganistan'a gelen Afgan-Arap cihatçıları yaymış oldukları bilinmektedir. Bu inanç, dünyadaki en ideal devlet sisteminin hilafet olduğunu savunmakta ve bu hedef doğrultusunda mücadele etmektedirler. Burada en önemli şahıs Abdullah Azzam'dır. Azzam, Bin-Ladin'e destek olan yine Sovyetlere karşı cihat için cihatçı gençler yetiştirip gönderen Afganistan'a selefi düşüncenin gelmesinde etkili olan en önemli kişidir.¹⁹⁰

Taliban, Hanefi olduklarını iddia etseler de, uyguladıkları yöntemler ve eylemler, bu iddiayla çelişmektedir. Heykelleri tahrip etmeleri, kabir ziyaretlerini yasaklamaları ve

¹⁸⁶ Hindistan'da bir İslami Medresedir.

¹⁸⁷ Begzad, "Afganistan'da Selefilik'in Sosyal Sonuçları ve Radikal Hareketlerin Yükselişi", 89-90.

¹⁸⁸ Begzad, "Afganistan'da Selefilik'in Sosyal Sonuçları ve Radikal Hareketlerin Yükselişi", 90-91.

¹⁸⁹ Begzad, "Afganistan'da Selefilik'in Sosyal Sonuçları ve Radikal Hareketlerin Yükselişi", 91.

¹⁹⁰ Mepa News, "Afganistan'da Bağımllıların Yaşadığı Köprü Altları 21 Yıl Sonra İlk Kez Boş Kaldı", (19 Ocak 2023), 16 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.mepanews.com/afganistanda-bagimlilarin-yasadigi-kopru-altlari-21-yil-sonra-ilk-kez-bos-kaldi-57852h.htm> adresinden edinilmiştir.

Tasavvuf, Kelam, Felsefe gibi ilimlere karşı uyguladıkları kısıtlamalar, Taliban'ın dini emirleri akıl ve mantıktan önce koyduğunu göstermektedir. Örneğin, Taliban'ın Buda heykelini yok etmesinin ardından UNESCO'nun "akılcı davranın ve tarihi eserlere zarar vermeyin" şeklindeki çağrısına Taliban'ın kurucu lideri Muhammed Ömer'in verdiği "Bizim akılla işimiz yok, İslam bize ne emrediyorsa onu yaparız" yanıtı, bu yaklaşımı açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, Taliban'ın Selefi ve Vehhabi ekollerinden etkilendiğini ve dini normları akıl yürütmeden önde tuttuklarını göstermektedir.¹⁹¹ Taliban, Afganistan'a gelir gelmez Bamyân şehrinde bulunan But-i Bamyânı yıktılar, çünkü onlar için heykeller kültürel miras değil, aksine şıktır. Bulunması bile günah yok edilmesi ve tahrip edilmesi ise caizdir.

Afganistan'ın bu günlere gelmesine neden olan diğer önemli bir faktör de ülkede yaşanan mezhep farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Ülkenin çoğunluk kısmını Müslümanlar oluşturduğu için Tasavvuf, Kelam ve Felsefe gibi ilimlere halk çok rağbet göstermektedir. Son zamanlarda Taliban'la birlikte ortaya çıkan ekollar bu ilimlere karşı oldukları için halk arasında ciddi bir şekilde siyasi ve toplumsal açıdan tartışmalara yol açmaktadır. Selefilik, Afganistan'daki geleneksel İslam anlayışlarına meydan okumuş ve bu durum, toplumsal gerilimlerin artmasına neden olmuştur.

Selefi ideolojisi, Şiileri kafir olarak görmüş ve bu tutum, mezhepsel çatışmaları körüklemiştir. Ayrıca, Selefiler Afganistan'daki yerel kültürel ve dini uygulamalara karşı çıkmış ve bu uygulamaları "bidat" olarak nitelendirmişlerdir. Selefilik ve onunla bağlantılı olan Vehhabilik, Afganistan'da toplumsal ve mezhepsel gerilimlerin artmasına, cihatçı hareketlerin güçlenmesine ve ülkenin uzun süreli istikrarsızlığına yol açan önemli bir ideolojik etken olmuştur.

Son zamanlarda Afganistan'da yaşanan Sünni ve Şii çatışmaları, ülkenin toplumsal düzenini ve insanların günlük yaşamını ciddi şekilde etkilemektedir. Özellikle Hazara topluluğu, bu çatışmalardan en fazla etkilenen gruplardan biri olarak öne çıkmaktadır. Hazaralar'ın büyük bir kısmının Şii mezhebine mensup olması, onları hedef haline getirmiştir. Radikal gruplar, Hazaraları öldürmeyi dini açıdan meşru gördükleri yönündeki görüşlerini yaymaktadırlar. Bu gruplar, Hazaraların yoğun olarak yaşadığı

¹⁹¹ Begzad, "Afganistan'da Selefilik'in Sosyal Sonuçları ve Radikal Hareketlerin Yükselişi", 10-20.

bölgelerde saldırılar düzenlemekte ve cami, medrese gibi dini mekanları hedef alarak patlamalar gerçekleştirmektedirler. Bu tür saldırılar, sadece fiziksel yıkıma değil, aynı zamanda toplumda derin bir korku ve güvensizlik ortamına da yol açmaktadır. Son dönemde Afganistan’da yoğun bir göç dalgası yaşanmaktadır. Ülkeden ayrılanların önemli bir kısmını Hazara topluluğu oluşturmaktadır. Güvenlik endişeleri ve mezhepsel ayrımcılığın artması, Hazaraların ülkeyi terk etmelerine yol açan başlıca nedenler arasındadır. Bu durum, Afganistan’ın demografik yapısını değiştirdiği gibi, ülkenin sosyal dokusunu da olumsuz yönde etkilemektedir.

Ruhullah’a göre bu farklı görüş çatışmaları sonucu Afganistan’da Taliban ve DAESH gibi farklı dini gruplar ortaya çıkmıştır.¹⁹²

2.6. 2021’de Taliban’ın Afganistan’a Tekrar Dönüşü ve Yönetimi

Taliban, 2021’de ABD ve NATO’nun ülkeden gitmelerinin ardından tekrardan Afganistan’a girdi. Afgan halkı şaşırılmıştı çünkü olayların bu kadar hızlı gerçekleşeceğini tahmin etmiyordu. Taliban’ın ülkeye girmesiyle halk ne yapacağını düşünemez hale gelmişti. O panikle herkes Afganistan’ı terk etme yollarını aradı. Herkes Havaalanına geldi ve kaçmak istiyorlardı. Taliban daha önceden kimseye zarar vermeyeceğini söylese de 1994’te Taliban’ın Afganistan’a girişi halkı ürkütmüş, zihinlerinden silinmemiş, o kara günlere geri dönme korkusu ile halk uçaklara asılarak öleceğini bile bile ülkeyi terk etmeye hazırды. Uçak hareket halinde uçaktan düşerek iki kişi hayatını kaybetti. onun ardından hemen Eşraf Gani mevcut Afganistan Cumhurbaşkanı ülkeyi başı boş terk etmesinin üzerinden çok geçmeden Taliban Kabil’i kuşattı ve Afganistan’ın tamamını ele geçirdiler. Eşraf Gani bir yıl geçtikten sonra yaptığı bir televizyon röportajında “Eğer ben ülkeyi terk etmeseydim 1994’teki darbe gerçekleşecek, sivil halkın kanı akacak, ve benim sonum da D. r. Nacib gibi olacak, idam edilecektim ”diye açıklama getirdi. Gani konuşmalarına “Suriye ve Yemen gibi sokaklar kana bulaşacaktı ben kaçmazsam” diyerek devam etti.¹⁹³ Afgan halkının da can pahasına bile olsa ülkeyi terk etmek istemesinin altında Taliban’ın ilk 1994’te Afganistan’a girişinin yarattığı panik ve katliam vardı.

¹⁹² Begzad, “Afganistan’da Selefilğin Sosyal Sonuçları ve Radikal Hareketlerin Yükselişi”, 91.

¹⁹³ BBC News Türkçe, “Afganistan Taliban yönetiminde nasıl değişti?” (29 Eylül 2023). 14 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/articles/cv2l5p51p49o> adresinden erişilmiştir.

Taliban'ın amacı ülkede bir İslam Emirliği kurmaktır. Taliban'ın siyasi ve dini görüşlerine göre Emir, Hulefa-yi Raşidin'in temsilcisidir ve ona itaat etmek zorunludur. Taliban'ın dini ve siyasi görüşlerinde, demokrasi, insan hakları, ifade özgürlüğü, siyasi partilerin etkinlikleri ve sivil toplum kuruluşlarının varlığına yer verilmemektedir. Bunlar Taliban'ın inanç ve yönetim anlayışına terstir. Taliban, Batılı demokratik sistemleri reddeder ve şeriat hukuku temelli bir yönetimi uygulamayı istemektedir. Ülkeye her alanda değişiklikler getirildi. Şimdiki Taliban'ın 1994-2001'li yıllar arasında Afganistan'a hükmeden Taliban'la benzerlik taşımaktadır. Şimdiki Taliban'ın öncekilere göre biraz daha yumuşak. oldukları görülmektedir. Mesela önceki Taliban televizyon, resim ve kadınların burkasız çıkmasını yasaklamışken şimdi biraz daha yumuşak davranılmaktadır. Benzer yanlarından biri gelir gelmez ilk yaptıkları şey kadın haklarına kısıtlama getirmeleri olmuştur. Kadın haklarını yok sayarak kadınlara siyaset ve devlet işlerinde çalışma yasağı getirdiler. Kadınların okuma ve çalışma özgürlüğüne mani olmuşlardı. Yurt dışına burslu öğrenci gönderilmesi yasaklandı. Ülke içinde bile kadınlar mahrem olmaksızın ihtiyaçlarını karşılamak için dışarı çıkmaları yasaklandı.¹⁹⁴ Ülkede, yabancı ülkelere gelen giysilerin satışı ve alımı yasaklanmıştır. Marketlerde manken üzerinde giyim satışı yapılması engellenmiş, özellikle kadın yüzü olan mankenler kaldırılmıştır. Güzellik salonları kapatılmış, düğünlerde müzik çalınması yasaklanmıştır. Ayrıca, kadınların park ve eğlence alanlarına girmeleri de yasaklanmıştır. Taliban için "Peştunvali" olmak önem taşımaktadır. Afganistan'da Taliban hakim olmasının hemen ardından Peştunlara devlet dairelerinde yer vermeye başlandı. Başka etnik yapıdan insanlar işlerinden çıkartılıp yerine Peştunlar yerleştirildi. Devlet işleri, ehline, işten anlayana eğitimini alana değil, okumamış olmasına rağmen Peştunlara vermeye başlandı. Ülkenin resmi dili Peştunca (peştuca) olmakla beraber bütün idari evraklar, kitaplar Peştunca yazılmaya ve dağıtılmaya başlandı. Peştunlar, Afganistan'ın bağımsızlığını almasından bu yana hep iktidardadır. Bu iktidarı kaybetme endişesiyle hep diğer etnik gruplarla güven sıkıntısı yaşar ve tartışma halindedirler.¹⁹⁵

Afganistan'ın bu günlere gelmesinin nedenlerinden bir diğeri yine Peştunların diğer etnik gruplardan kendilerini daha üstün tutmaları ve Afganistan'ın gerçek maliki kendilerinin

¹⁹⁴ Begzad, "Afganistan'da Selefilik'in Sosyal Sonuçları ve Radikal Hareketlerin Yükselişi", 23-24.

¹⁹⁵ Begzad, "Afganistan'da Selefilik'in Sosyal Sonuçları ve Radikal Hareketlerin Yükselişi", 24-25.

olduğunu göstermeleri, başka etnik gurupları rahatsız etmesidir. Bu çatışmalardan dolayı Afganistan’da bir birlik sağlanmamıştır.

Taliban Afganistan’da ikinci girişlerinde ülke mimari yapısında çok yoğunlaştılar. Çok güzel kavşaklar, yollar yapmaya başladılar. Kabil’de Kabil-i Cedit (yeni Kabil) projesini başlattılar. Ülke genelinde operasyonlar düzenleyerek ciddi bir şekilde uyuşturucuya karşı mücadele başlatıldı. Uyuşturucu üretimi ve satılması yasaklandı. Ülke genelinde bütün şehirlerden madde bağımlısı insanlar toplandı ve tedavi için kaldırıldı. Özellikle Kabil’de Pul Sohta adında bulunan büyük bir köprü altı yıllardır bağımlı insanlar tarafından kullanılmaktaydı. 21 yıl sonra temizlendi ve madde bağımlılar tedavi için kaldırıldı.¹⁹⁶ Hırsızlık yapanlara şeriata göre ceza verildiği için ülkede hırsızlık olayları azalmaya başladı. Fakat bilimsel anlamda Taliban döneminde hiçbir gelişme olmadı çünkü Taliban gibi Radikal gruplar belirli ilkeleri, kuralları ve normları kesin olarak benimser ve bunların yorumlanmasını, eleştirilmesini veya değiştirilmesini reddederler. Bu ilkelerin ilk haline bağlı kalmaya çok önem verirler. Radikal gruplar, eleştiriye ve yoruma kapalı bir tutum sergilemelerine rağmen, çelişkili bir şekilde kendi içlerinde benzer bir tavra meyledebilirler.¹⁹⁷

Bilime pek sıcak bakmadıkları için Afganistan’da okumamış genç sayısı artmaktadır. Bir ülke ancak eğitimle ayakta durur ve gelişir. Eğitimsiz ve kendini geliştirmemiş gençler tıpkı Taliban gibi dünyayı bildiği gibi görür fakat eğitimle bir medeniyet ayakta kalabilir. Araştırmalar Taliban’ın tam manasıyla merkezi bir yapısının bulunmadığını belirtmektedir. Taliban’da kurallar yerel liderlerinin kararlarına göre değişiklik gösterebilir. Yine BBC Türkçe Afganistan’a yaptığı araştırmalara göre Taliban’ın ülkeye yönetime geçtiğinden bu yana hiçbir yazılı düzenleme veya anayasa olmaksızın ülkeyi yönettiğini vurguluyor ve alınan kararların büyük çoğunluğunun, yaklaşık %80’inin, kadın haklarını kısıtladığını belirtiyor.¹⁹⁸ Taliban’ın ülkeye gelir gelmez kız okulların kapatmaları buna örnek verilebilir. Afganistan’da üniversiteler ve okullar ilkokuldan sonra kız çocuklar için tamamen yasaktır.

¹⁹⁶ Mepa News, “Afganistan’da Bağımlıların Yaşadığı Köprü Altları 21 Yıl Sonra İlk Kez Boş Kaldı”, (19 Ocak 2023), 16 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.mepanews.com/afganistanda-bagimlilarin-yasadigi-kopru-altlari-21-yil-sonra-ilk-kez-bos-kaldi-57852h.htm> adresinden edinilmiştir.

¹⁹⁷ Beyazyüz vd., “Fundamentalizmin Psikolojisi”, 699.

¹⁹⁸ BBC News Türkçe, “Afganistan Taliban yönetiminde nasıl değişti?” (29 Eylül 2023). 14 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/articles/cv2l5p51p49o> adresinden erişilmiştir.

Hâlihazırda Afganistan’da hayalleri gerçekleşmeyen okuma aşkıyla evlerde hapis edilen kız çocuklarının sayısı oldukça çoktur. İslam dininin ilk emri Oku olmakla beraber kadın erkek ayrımı yapmadığı bilinmektedir. Buradan da Taliban gibi grupların kaynakları Kur’an’ı Kerim ve Hadis olsa da kendi liderlerinin yeni kanunlar getirme yetkisi olduğu aşıkardır. İslam, dini dayatma ve zorbalık dini değil, tebliğ ve hoşgörü diniyken, dinin bu şekilde tanıtılması gençlerin dinden uzaklaşmasına sebebiyet gösterebilir çünkü 7-8 yaşındaki kız çocuğu doktor mühendis vs olmak hayaliyle okula başlaması ardından okuma hakkı İslam adı altında elinden alınıp evlerde hapis edilmesi onu İslam’dan uzaklaştırmaktadır. Dayatma ve zorbaya dayalı bir din olumsuz sonuçlar yaratmaktadır.

2.7. Eğitim

Afganistan eğitim alanında tarih boyunca İslam dünyasının ilim ve kültür faaliyetlerinde önemli yer almıştır. Gazneliler döneminde Gazni, Timuriler döneminde Herat şehirlerinde birçok ilim adamları yetiştirmiş ve buralar ilim ve kültür şehri olmuşlardır. O dönemin en bilinen ilim adamları Biruni, Beyhaki, Utbi ve Firdevsi’dir. Afganistan, geçtiğimiz yüzyılın büyük bir bölümünü savaşlarla boğuşarak geçirdi. Bu savaşlar, ülkenin siyasi yapısını ve toplumsal düzenini derinden etkiledi, eğitim sistemi de bu etkilerden nasibini aldı.¹⁹⁹

Afganistan’da eğitim ve öğretim kurumları yeterli olmadığından dolayı köylerde öğrenciler cami ve medreselerde eğitim görmektedirler. Afganistan’da ilk lise 1903’te kurulmuş, 1921’de Eğitim Bakanlığı açılmıştır. 1920’de Kabil Halk Kütüphanesi kurulmuştur. Afganistan’da biri İslam medreseleri diğeri laik eğitim veren okullar olmak üzere iki eğitim sistemi geçerlidir.²⁰⁰ 2021’de Taliban Afganistan’a hâkim olur olmaz eğitim alanında değişiklik getirildi. Üniversite kapıları kızlar için kapatıldı. Hali hazırda sadece ebelik alanında kızların eğitim almasına izin verilmektedir. Afganistan’ın geri kalmışlığına etkili olan diğer bir faktör kadınların eğitime ve okumasına sıcak bakılmaması ve karşı çıkılması olmuştur. Afganistan parlak bir dönem yaşadığı zaman aşağıda ismi geçen ilim ve irfan konusunda adeta bir ışık olan kadınlar yaşamaktaydı.

¹⁹⁹ Recep Koyuncu ve Mohammad Anwar Darman, “Afganistan’da Kur’an ve Kıraat Eğitimi: Son Yüzyıl Ölçeğinde Bir İnceleme”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50, 50 (2020): 87.

²⁰⁰ Akkurt, *Afganistan’ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, 37.

Nazo Ana Tohi, Afgan halkının anası olan Peştun kökenli şair, aynı zamanda Afganistan’da birçok savaşta babası ve kardeşi ile omuz omuza vererek savaşmış ve ismi tarihe yazılmıştır. Ülkede ismine üniversiteler ve okullar bulunmaktadır. Malalay Mayvand, şair ve ikinci Afganistan ve İngiltere savaşında kanının son damlasına kadar savaşmış ve vatan yoluna şehit olmuş bir savaşçı kadın olarak ismi tarihe yazılmıştır. “Eğer ülke uğruna mücadele etmez ve şehit olmazsan, Allah’a yemin ederim ki gururun yoktur.” "که په میوند کې شهید نه شوي خدايېرو لالیه به ننګی ته دې ساتینه" sözleri onun ne kadar güçlü bir karakter olduğunu açıklamaktadır. Majuba Heravi özgürlükçü ve mücadelecı yapıya sahip birçok divan kaleme almış şair ve savaşçı bir kadındır. Rabia Balhi, Farsça dili şairi aynı zamanda Belh valisinin kızı olduğu bilinmektedir. Mezar-i Şerif şehrinde okulu bulunmaktadır. Goharşad Begüm, Timur İmparatorluğunun kraliçesi olarak bilinmektedir. Kültür, edebiyat ve tasavvuf erbabı olan savaşçı ruhlu bir kadın olduğu tarih kitaplarında yer aldığı bilinmektedir.

Zamanında yukarıda ismi geçen dilaver ve savaşçı ruhlu kadınlara sahip olan Afganistan’da günümüzde artık kızların okula gitmesi bile yasaklanmıştır. Başta Taliban yönetimi olmak üzere Afgan kız çocuklarının okumaktan mahrum kalmalarına neden olan birçok etken bulunmaktadır. Bunların Afganistan’da bitmek bilmeyen savaş, yoksulluk, erken evlilik gibi etkenler olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Afganistan’da İslam algısını Sosyo-psikolojik açıdan incelemeyi amaçlayan bu araştırmada, Afganistan hakkında genel bilgiler verilerek, İslamcı hareketlerin kim olduğu ve nasıl ortaya çıktığı konusunda bilgiler verilmiştir. Daha sonra Taliban gibi radikal grupların şiddete eğilim ve katı bir dini anlayışa sahip olmalarının altında yatan nedenler Erikson’un gelişim teorisi doğrultusunda yorumlanmaya çalışılmıştır. Özetle bu çalışma için önem arz eden soru, Afganistan nasıl bu günlere geldi? sorusuna cevap aramayı amaçlayan bu çalışmada, bu alanda çok kaynak bulunmamakla beraber kütüphanedeki bazı kaynaklar incelenerek yabancı ve yerli kitaplardan bilgiler toplanmaya ve aktarılmaya ayrıca, Afganistan’da yaşayan Afgan halkından da bilgiler toplanmaya çalışılmıştır.

Afganistan, Asya’nın merkezinde yer alan bir ülkedir. Bu stratejik konumu, birçok ülkenin dikkatini ve ilgisini çekmiştir. Pakistan kökenli şair İkbâl Lahurî bir şiirinde Afganistan’da barış bütün Asya’da barış diyerek Afganistan’ın konum özelliğine vurgu yapmaktadır. Asya’nın iyileşmesini ve huzurunu istemeyenler geçmişten beri hep olagelmıştır. Örneğin ABD, İngiltere ve Rusya, Afganistan’ı kullanarak Asya’ya egemen olmayı amaçlamışlardır. Bu devletler, hedeflerine ulaşmak için ilk başta Afganistan liderlerini kendi saflarına çekmeye çalışmış, buna direnenleri ise suikastlarla ortadan kaldırmışlardır.

Afganistan toprakları yıllardır peş peşe farklı devletler tarafından işgal edilmiştir. Bu nedenle Afganistan için “İmparatorluklar mezarlığı” denilmektedir. Afganistan toprakları ilk İran İran Sasani devleti olmak üzere günümüz de Taliban gibi gruplar tarafından işgallar hala devam etmektedir. İngiltere, ABD, Rusya ve Taliban gibi gruplar devleti zayıflamasını görünce oraya egemenlik kurmaya çalışmalardır. Fakat Afgan halkının direnişi sonucu bu devletlerden hiçbiri uzun vadeli ülkede hüküm kuramamıştır. Bu durum da ülkede kargaşa çıkmasına neden olmuştur. Afganistan toplumunun çoğunluğu

Peştunlar olmak üzere Tacikler, Özbekler, Türkmenler ve Hazaralardan oluşturmaktadır. Bunun yanında az sayıda diğer etnik gruplar da bulunmaktadır.

Afganistan(1919)'da İngiltere'den bağımsızlığını kazandığından beri Peştunlar Afganistan'da hep söz sahibi olmuşlardır. Peştunların sürekli söz sahibi olması diğer grupların yönetimden tecrit edilmesine ve dolayısıyla da ülkede milli birlik ve bütünlüğün bozulmasına sebep olmuştur. Bu durum da her anlamda Afganistan'ı olumsuz etkilemektedir. Yıllardır etnik yapılar arasındaki bitmeyen bu gerginlik ülkenin gelişmesine engel olmaktadır.

İslamcı hareketlerin Afganistan'da ortaya çıkması ülke de başlayan işgallerle beraber başlamıştır. Özellikle Sovyetler birliğinin Afganistan'ı işgal ettiği esnada ortaya çıkan İslamcı gurupların (Mücahitler), Sovyetler birliğinin 1989'da ülkeden çekilmesinde büyük katkıda bulundukları bilinmektedir. Sovyetler birliğinin ülkeden çekilmesi ardından ülkede iç savaşlar başlamıştır. Bu iç savaşları durdurmak için de Pakistan ve Hindistan'da Deoband medreselerinde eğitim almış, kendilerine öğrenciler isim verdikleri Taliban ortaya çıkmıştır. Taliban'ın 1994-2001 yılları arasında Afganistan'da hükümet ettikleri bilinmektedir. Taliban mevcut Anayasayı tamamen kendi ideolojileri doğrultusunda değiştirmişlerdir. Çok katı bir din anlayışına sahip bu grup dini uygulamalar konusunda katı bir tutum sergilemişlerdir.

Taliban'ın din anlayışın Temelini Peştunlar'ın gelenek ve görenekleri, Deoband medresesinden gelen Vehhabilik ve Selefilik düşünceleri oluşturmaktadır. Taliban kendilerinin Hanefi olduklarını idea etseler de onların daha çok Selefilik ve Vehhabilik ekollerinden etkilendikleri uyguladıkları katı din anlayışlarından anlaşılmaktadır. Taliban gibi radikal gruplar genellikle yeniliklere modernleşmeye olumlu bakmadıkları kendilerine göre farklı bir sitemle ülkeyi yönettikleri görülmektedir. Taliban Afganistan'a hakim olunca büyük bir ses getirdi, özellikle Batı ülkelerinde Afganistan'a yönelik olumsuz bir tablo yarattı. Batı ülkelerinde Taliban rejiminden sonra İslam deyince terör ve şiddet anlaşılmaya başladığı bilinmektedir.

Psiko-sosyal açısından Taliban gibi grupların bu kadar şiddete eğimli olmalarının nedenleri araştırıldığında onların çoğunluğunun gelişim sürecinde ihtiyaçları zamanında karşılanmayan kişilerden oluşması ile açıklanabilir. Bu teoriye göre, insanın kişilik gelişimi doğumundan ölümüne kadarki süreçte sekiz farklı dönemden geçmektedir. Her

dönemde bireylerde farklı bir takım ihtiyaçlar ortaya çıkar bu ihtiyaçlar olumlu karşılandığı takdirde sağlıklı bir kişilik gelişir. Aksi takdirde olumsuz ve şiddete yatkın bireyler meydana gelebilir. Sağlıklı kişilik geliştiremeyenlerin de sağlıklı bir düşünce yapısına sahip olamadıkları görülmektedir. Dolayısı ile çatışmacı kişilik özelliğine sahip olanların daha radikal düşüncelere yatkın olabilecekleri düşünülmektedir.

Yine İbn Haldun, doğal çevrenin bireyleri siyasi, dinsel ve toplumsal açıdan etkilediğini idea ederek sıcak ve dağlık bölgelerde yaşayan insanların daha sert yapıya sahip olduklarını ve şiddete daha çok eğilimli olduklarını ileri sürmektedir. Afganistan üzerinden durum incelendiğinde, genel olarak Afganistan'da insanların daha sert yapılı olması, zorlu doğa, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamda yaşamını devam ettirme zorunluğunun bir sonucu olarak görülebilir.

Afgan halkının yıllardır kazandığı kimlik ve değerlerle Taliban'ın ortaya koymaya çalıştığı kimlik arasında bir kimlik krizi yaşanmaktadır. Bu iki kimlik arasında çatışma yaşayan Afgan halkının hala bir kimlik çatışması içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Ben kimim sorusuna cevap arayan ergenin gelişim çağında kimlik krizi yaşadığı gibi bir kimlik krizine benzer bir durum söz konusudur.

Taliban'ın, ABD ve yerel kuvvetler tarafından 2001'de Afganistan'dan çıkartıldıkları bilinmektedir. Fakat Taliban'ın ülkeden çekilmeye zorlanmasından sonra da Afganistan'da barış sağlanmadı. Bu süreçte ABD'nin Afganistan'a askeri ve insani yardımda (gıda ilaç vs) bulunduğu bilinmektedir. Bu esnada da ülkede birçok değişiklik yaşandı. Kadın erkek eşitliği, kız okullarının tekrardan açılması ve parti kurma serbestliği gibi halka seçim hakkı gibi demokratik haklar verildi. Cumhurbaşkanlık sistemi gerçekleşti. Sırayla Hamit Karzai ve Aşraf Gani Afganistan'da 2021'a kadar cumhurbaşkanı olarak ülkeyi yönettiler. Fakat 2021'de ABD ve Nato'nun Afganistan'dan çekilmesi ve mevcut cumhurbaşkanı Aşraf Gani'nin Taliban' baş edememe sonucu Taliban tekrardan iktidarı ele geçirdi ve mevcut Cumhurbaşkanı Eşraf Gani'de ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Taliban tekrar gelir gelmez ülkede yine birçok değişiklik getirdi. Daha önce Amerika döneminde verilen Demokrasi hakların pek çoğu iptal edildi. Ancak Taliban daha önceki döneme nazaran biraz daha yumuşak tavır gösterdikleri görülmektedir. Taliban'ın daha çok Peştunlardan oluşması, Peştunların daha fazla

yönetim kademelerinde görev almalarına yol açtı. Bunun neticesi olarak bu durum yine etnik guruplar arasında çatışmalara neden olmaktadır.

ABD'nin ülkeden çekilmesi ve insani yardımlarını Afganistan'dan kesmesi sonucunda Afganistan'da ekonomik yönden ciddi kriz yaşadığı görülmektedir. İşsizlik oranının artması nedeniyle ülke genelinde farklı ülkelere göçlerin tekrar artmaya başladığı yoksulluğun ülkenin tamamını sardığı görülmektedir. Yoksulluk nedeniyle evlatlarını para karşılığında satan birçok aileye rastlanmaktadır. Son zamanlarda bu durum erken yaşta evliliklerin çoğalmasına sebep olmuştur.

Taliban'ın tekrar iktidara gelmesi eğitim alanını da olumsuz etkilediği binlerce genç kız çocuğunun hayallerini yerle bir ettiği kız çocuklarının evlerinde hapis ettikleri görülmektedir. Okul ve üniversitelerin kızlar için kapatılması birçok genç kızın psikolojisini olumsuz etkilemektedir. Bunun, din ve Şeriat reform göstererek yapılması kızlar arasında İslam'a ve dine karşı olumsuz bir tutum sergilenmesine neden olmaktadır.

Geçmişte, Mevlânâ Celâleddîn'nin babası Bahaeddin Veled, Ebu Hanife'nın babası Abdullah, Samani İmparatorluğu döneminde en başta gelenler bilin insanları idiler. Bu kişilerin hâlihazırdaki Afganistan topraklarında yetiştikleri iddia edilmektedir. İbn Sina gibi dünyaca ünlü bilim insanlarının yetiştiği Afganistan toprakları, özellikle Gazneliler ve Timuriler dönemlerinde ilim ve irfan alanında parlak bir dönem yaşamıştır. Bu dönemde, Mukatil b. Süleyman'ın "et-Tefsirü'l-Kebir" adlı eseri gibi birçok önemli eserin ve Hanefî âlimlerinin yetiştiği bilinmektedir.²⁰¹ Ancak, günümüzde Afganistan'nın bu parlak dönemden nasıl bu duruma düştüğünün nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

Afganistan, coğrafi konumu ve verimli toprakları nedeniyle tarih boyunca birçok devletin ilgisini çekmiş ve işgallere maruz kalmıştır. Asya'ya hâkim olma amacı güden devletler, Afganistan'ı bir araç olarak kullanmış ve bu durum, Afgan halkının temel ihtiyaçlarının giderilmesini engellemiştir. Etnik guruplar arasındaki anlaşmazlıklar, geleneklere sıkı sıkıya bağlı kalınarak modernleşme ve yeniliklere kapalı olunması, çünkü güven duygusu olmazsa insan açılımcı olamaz. Afgan halkı da dinimi kaybederim kimliğimi kaybederim korkusuyla hep yeniliklere kapalı kalmış bu durum ülkenin gelişmesini engellemiştir.

²⁰¹ Mehterhan Furkani, "Afganistan Topraklarında Yetişmiş Hanefî Fıkıh Âlimleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 28 (2016), 327-350.

Yine kadınların eğitime olumsuz bakılması gibi faktörler ülkenin ilerlemesine mani olmuştur.

Eğitim, bireylerin hem kişisel gelişimleri hem de toplumsal katkıları açısından son derece kritiktir. Kadınların eğitimsiz kalması, toplumsal gelişimi olumsuz etkileyen temel sorunlardan biridir. Tarih boyunca, Afganistan topraklarında Nazo Ana, Malalay Maywand ve Rabiha Belhi gibi önemli kadın figürler, şair ve savaşçı olarak topluma yön vermiştir. Ancak günümüzde, bu tür örneklerin azalmasının temel sebeplerinden biri, kadınların eğitime erişiminin kısıtlanmasıdır.

Eğitilmiş bir annenin çocuk yetiştirme kapasitesi, doğal olarak daha yüksek olur; çünkü eğitilmiş bir anne, çocuğuna daha geniş bir perspektif sunabilir, onun entelektüel ve duygusal gelişimini daha etkili bir şekilde destekleyebilir. Bu durum, bireylerin toplumsal rollerini yerine getirme biçimlerine ve topluma katkı sağlama kapasitelerine de yansır. Dolayısıyla, eğitilmiş bir birey ile eğitimsiz bir bireyin aynı seviyede olması beklenemez; çünkü eğitim, bilgi ve farkındalık düzeylerini, dolayısıyla da bireylerin toplumsal etkilerini doğrudan belirler. Bu bağlamda, kadınların eğitime erişimi, toplumların genel refahını ve gelecekteki gelişimini de doğrudan etkiler.

Halkın ruhsal ve zihinsel açıdan rahat olmaması, eskiden sağlıklı bir dini anlayış hâkimken günümüzde katı sınırlar içerisinde kalan bir din anlayışının baskın hale gelmesi, Afganistan'ın kendi kendine yetebilme kapasitesini kaybetmesine ve dış müdahalelere maruz kalmasına yol açmıştır. Özellikle Afganistan'ın komşu ülkelerle yaşadığı anlaşmazlıklar, iç kargaşayı körüklemiş ve dini aşırılıklar, mezhepsel çatışmalar ülkenin sosyal yapısını olumsuz etkilemiştir ve gelişmesine engel olmuştur.

Cihat dönemi (1989) sonrası yaşanan parçalanmalar, Abdul Raşit Dostum, Hikmetyar ve Ahmet Şah Mesut gibi liderlerin güç mücadelesi, iç savaş ve tarihi yapıların tahrib edilmesi, Afganistan'ın bugünlere gelmesinde önemli rol oynamıştır. Ekonomik olarak yoksulluk içinde olan ülke, dış yardımlara bağımlı hale gelmiş ve Sovyetler Birliği'nin işgali, Davut Han'ın Sovyetlerden yardım istemesiyle başlamıştır. Polis ve askeri eğitimlerin yetersizliği, dış destek alma gerekliliğini doğurmuş ve liderlerin suikastlarla öldürülmesi, Afganistan'ın kimlik kaybı yaşamasına ve mevcut duruma gelmesinde etkili olmuştur.

Dolayısı ile Jashua Loth Liebman'ın “Fertler kendi nefisleri ile iç harbi halinde bulundukça, sürekli içtimai barış hiçbir zaman elde edilemez.”²⁰² sözü Afganistan'ın mevcut durumunu en iyi şekilde özetlemektedir.

²⁰² Joshua Loth Liebman, *Kalp Huzuru*, çev. Sofi Huri, (İstanbul: Amerikan Bord Neşriyat Dairesi, 1962).

KAYNAKÇA

- Akkurt, Mehmet. *Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.
- Asadullah, Fatema. “Afganistan’da Cumhuriyet Sonrası (1973-2018) Din–Siyaset İlişkisi”. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2020.
- Babaoğlu, Alihan. *İslami Modernizmin Kurucusu Cemaleddin Afganî*. İstanbul: Tarih Ekonomi ve Siyaset Araştırmaları Derneği Yayınları, 2020.
- BBC News Türkçe, “Afganistan Taliban yönetiminde nasıl değişti?” (29 Eylül 2023). 14 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/articles/cv2l5p51p49o> adresinden erişilmiştir.
- BBC News Türkçe, “Afganistan Taliban yönetiminde nasıl değişti?” (29 Eylül 2023). 14 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/articles/cv2l5p51p49o> adresinden erişilmiştir.
- BBC News Türkçe, “Afganistan Taliban yönetiminde nasıl değişti?” (29 Eylül 2023). 14 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/articles/cv2l5p51p49o> adresinden erişilmiştir.
- BBC News, (2021). *Afganistan: Neden ‘İmparatorluklar Mezarlığı’ diyor*. 23 Nisan 2024 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58272462> adresinden erişilmiştir.
- Begzad, Ruhullah, “Afganistan’da Selefililiğin Sosyal Sonuçları ve Radikal Hareketlerin Yükselişi”, *İslam Medeniyeti Dergisi*, 9, 51 (2023), 77-98. <https://doi.org/10.55918/islammedeniyetidergisi.1356363>
- Benslama, Fethi ve Işık Ergüden. *İslam'ın Psikanalizi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Beyazyüz, Murat / Göral Alkan, F. Sevinç ve Erol Göka. “Fundamentalizmin Psikolojisi”. *Avrasya Dosyası Dergisi*, 13, 3 (2007): 355-384.
- Cartwright, Mark. *Moğol İmparatorluğu*, çev. Doğa Çelik, (2019). 16 Nisan 2024 tarihinde <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-17448/mogol-imparatorlugu> adresinden erişilmiştir.
- Çınarlı, Özgür. “Afganistan’ın Etnik Yapısı”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4, 1 (2012), 73-84. <http://aksarayiibd.aksaray.edu.tr/en/download/article-file/20942>
- Coğrafya Dünyası, “Endonezya”, 2024. 16 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/endonezya.htm> adresinden erişilmiştir.
- Coğrafya Dünyası, “Fas”, 2024. 16 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/fas.ht> adresinden erişilmiştir.
- Duman, Levent ve Özgür Üşenmez. “Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İslam”. *The Journal of Social Sciences*, 7, (2016), 257-275. https://sobider.com/index.jsp?mod=makale_tr_ozet&makale_id=31096
- Erikson, Erik H. *Childhood and Society*. New York, W.W Norton & Company, 1950.

- Furkani, Mehterhan. “Afganistan Topraklarında Yetişmiş Hanefi Fıkıh Âlimleri”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 28 (2016), 327-350.
- Geeert, Clifford. *Islam Observed: Religious Development in Morocco and Indonesia*. London: Yale Universty Press, 1968.
- Güler, Bilal ve Khodaiberdi Sada Sayed. “Afganistan’ın Küresel Pazarlara Çıkan ‘Kırmızı Altını’, Safran”, (5 Aralık 2022), Anadolu Ajansı. 16 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganistanin-kuresel-pazarlara-cikan-kirmizi-altini-safran/2755630> adresinden erişilmiştir.
- Gürses, İbrahim ve M. Akif Kılavuz. “Erikson’un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 2 (2011), 153-156. <https://dergipark.org.tr/en/pub/uluifd/issue/13477/162785>
- Hizmetli, Sabri. “İslam ve Değişim”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37 (1997), 87-100.
- İbn Haldun, *Mukaddime 1*, çev. Zakir Kadirî Ugan. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989
- Köçer, Mehmet. *Emanullah Dönemi Afganistan*. İstanbul: Manas Yayınevi, 2009.
- Koyuncu, Recep ve Mohammad Anwar Darman. “Afganistan’da Kur’ân ve Kıraat Eğitimi: Son Yüzyıl Ölçeğinde Bir İnceleme”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50, 50 (2020): 81-101. <https://doi.org/10.51121/ilafak.2020.5>
- Küresel Siyaset Merkezi. *Harezm Devleti*, 13 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.kuresel-siyaset.org/harezm-devleti-tarihi-kulturu-ve-etkileri> adresinden erişilmiştir.
- Kuşat, Ali. “İnsan Doğası Şiddet ve Din”. *Fecre Doğru Aylık Düşünce Dergisi*, 85-86, (2002), 44-47.
- Lewis, Bernard. *İslam’ın Krizi*, çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Literatür Yayınları, 2003.
- Liebman, Joshua Loth. *Kalp Huzuru*. çev. Sofi Huri. İstanbul: Amerikan Bord Neşriyat Dairesi, 1962.
- Limaye, Yogita. (2023). *Afganistan’da Taliban’ın Yönetime Gelmesiyle Afyon Üretimi Yüzde 95 Düştü*. BBC News, 23 Nisan 2024 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/articles/cv219q536y3o> adresinden erişilmiştir.
- Mepa News, “Afganistan’da Bağımlıların Yaşadığı Köprü Altıları 21 Yıl Sonra İlk Kez Boş Kaldı”, (19 Ocak 2023), 16 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.mepanews.com/afganistanda-bagimlilarin-yasadigi-kopru-altlari-21-yil-sonra-ilk-kez-bos-kaldi-57852h.htm> adresinden edinilmiştir.
- Mepa News, “Afganistan’da Bağımlıların Yaşadığı Köprü Altıları 21 Yıl Sonra İlk Kez Boş Kaldı”, (19 Ocak 2023), 16 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.mepanews.com/afganistanda-bagimlilarin-yasadigi-kopru-altlari-21-yil-sonra-ilk-kez-bos-kaldi-57852h.htm> adresinden edinilmiştir.
- Mepa News, “Tarih | Enver Sedat Suikastı”, (2023). 20 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.mepanews.com/tarih-enver-sedat-suikasti-20546h.htm> adresinden erişilmiştir.

- Merçil, Erdoğan. *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Mohammadi, Abdullah. “Dinî Hareketlerin Zihinleri Afganistan Taliban Hareketi”. *XVIII. Türk Tarih Kongresi’ne Sunulan Bildiriler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1-5 Ekim 2018.
- Mohammadi, Abdullah. “Tarihten Günümüze Hazaralar (Tarih, Dil, Folklor ve Etnografya)”. *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Belgü Dergisi*, 2 (2015), 29-52.
- Özcan, Azmi. “Muhammed Davud Han”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde. Ankara: TDV Yayınları, 2020. XXX: 514-515.
- Özgüdenli, Osman Gazi. *Ortaçağ’da Türkler, Moğollar, İranlılar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.
- Öztürk, Mustafa. *İslam Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad*. İstanbul: Kuran Araştırma Merkezi, 2016.
- Şahin, Cemalettin ve Rauf Belge. “İbn Haldun’da Coğrafi Determinizm”. *Akademik Bakış Dergisi*, 57 (2016), 439-463.
- Saray, Mehmet. “Afganistan”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1998. I: 408-411.
- Saray, Mehmet. *Afganistan ve Türkler*. Ankara: Kitabevi Yayıncılık, 1997.
- Sultanoglu, Gul Mohammad. “Afganistanda Şiilik Tarihi ve Hazaralar”. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2018.
- William, James ve İsmail Hakkı Yılmaz. *Dinsel Deneyimin Çeşitleri İnsan Doğası Üzerinde Bir İnceleme*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017.
- Yegin, Abdullah. *Afganistan Siyasetini Anlama*, SETA Raporu. İstanbul: Turkuvaz Matbaacılık Yayıncılık A.Ş., 2015.
- Yılmaz, Ahmet. “Tâhirîler’in Kurucusu ve İlk Hükümdarı Tâhir b. Hüseyin’in Liderlik Vasıfları”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10/2 (2021), 813.
- Zahin, Humayoon. *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020.
- t.y. رادیو آزادی, “زعفران افغانستان برای نهمین بار مقام اول با کیفیت‌ترین «طلای سرخ» جهان را کسب کرد”, رادیو آزادی.
- عبدالحی حبیبی, تاریخ افغانستان بعد از اسلام (افغانستان کابل: کابل بنگاه انتشارات میوند, 1386)
- عبدالحی حبیبی, تاریخ افغانستان بعد از اسلام (افغانستان کابل: کابل بنگاه انتشارات میوند, 1386)
- عبدالحی حبیبی, تاریخ افغانستان بعد از اسلام, 141
- عبدالحی حبیبی, تاریخ افغانستان بعد از اسلام, 174
- عبدالحی حبیبی, تاریخ افغانستان بعد از اسلام, 284
- عبدالحی حبیبی, تاریخ افغانستان بعد از اسلام
- عبدالحی حبیبی, تاریخ افغانستان بعد از اسلام

عبدالحی حبیبی، تاریخ افغانستان بعد از اسلام

عبدالحی حبیبی، تاریخ افغانستان بعد از اسلام

”عبدالحی خراسانی، “چرا من با واژه استعماری افغان مشکل دارم؟

t.y., 12, غلام ولي نوري, د افغانستان ولسمشر حامد کرزی

غلام ولي نوري, د افغانستان ولسمشر حامد کرزی

t.y., ”فضل ولي شیرانی - هدایت الله واحدی, “راه ابریشم و ارزش اقتصادی آن برای افغانستان

”فضل ولي شیرانی - هدایت الله واحدی, “راه ابریشم و ارزش اقتصادی آن برای افغانستان

میر غلام محمد غبار, افغانستان در مسیر تاریخ (پشاور پاکستان: دارالاسلام کتب خانه, 1388)

میر غلام محمد غبار, افغانستان در مسیر تاریخ, 129

میر غلام محمد غبار, افغانستان در مسیر تاریخ, 141

میر غلام محمد غبار, افغانستان در مسیر تاریخ, 168

میر غلام محمد غبار, افغانستان در مسیر تاریخ, 90

میر غلام محمد غبار, افغانستان در مسیر تاریخ, 90 98

میر غلام محمد غبار, افغانستان در مسیر تاریخ, 98-100